

AUSPICIJA

Recenzovaný neimpaktovaný časopis pro otázky společenských věd

VYSOKÁ ŠKOLA EVROPSKÝCH A REGIONÁLNÍCH STUDIÍ
ČESKÉ BUDĚJOVICE
JIHOČESKÁ POBOČKA ČESKÉ SPOLEČNOSTI PRO POLITICKÉ VĚDY
ČESKÉ BUDĚJOVICE
FILOSOFICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY
PRAHA
2008

AUSPICIA

Recenzovaný časopis pro otázky společenských věd.

Založen v r. 2004. Vydáván:

- Vysokou školou evropských a regionálních studií České Budějovice, Česká republika
- Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. Praha, Česká republika

AUSPICIA

A peer-reviewed journal for questions of the social sciences.

Founded in 2004. Published by:

- College of European and Regional Studies České Budějovice, Czech Republic
- Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of the Czech Republic, v.v.i. Prague, Czech Republic

Adresa redakce: Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s., Žižkova 4/6, 370 01 České Budějovice, tel.: 00420 386 116 837, fax: 00420 386 116 824, auspicia@vsers.cz, předmět: *Auspicia*, <http://www.vsers.cz/manazereo.php>. Vychází dvakrát ročně. Objednávky telefonicky přijímá redakce. Předplatné na rok: 200 Kč. Způsob placení: fakturou (na základě objednávky). Sazba: Tetjana Mychajlyšynová, INFO EXPRES. Tisk: Tiskárna JIE s.r.o. Povoleno MK ČR pod ev. č. MK ČR E 14912. Červen **2008**. Časopis je financován VŠERS. **ISSN 1214-4967**

Editorial Office Address: Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s., Žižkova 4/6, 370 01 České Budějovice, tel.: 00420 386 116 837, fax: 00420 386 116 824, auspicia@vsers.cz, subject: *Auspicia*, <http://www.vsers.cz/manazereo.php>. Issued twice a year. Orders will be taken over the phone at the editor's office. The annual subscription fee is 200 CZK. Payment: by invoice (based on an order). Type: Tetjana Mychajlyšynová, INFO EXPRES. Print: Tiskárna JIE s.r.o. Approved by MK ČR under reg. Nr. MK ČR E 14912. Juni **2008**. This journal is financed by VŠERS. **ISSN 1214-4967**

REDAKČNÍ RADA · EDITORIAL BOARD

Předseda redakční rady · Chairman of the Editorial Board

prof. Dr. Josef **DOLISTA**, Ph.D., Th.D.

Šéfredaktor · Editor-in-Chief

PhDr. Jan **GREGOR**, Ph.D.

Technický redaktor · Technical Editor

Dr. Milena **BEROVÁ**

Redaktoři anglických textů · English Language Editors

Mgr. Richard **ŘÍHA**
Christopher Erwin **KOY**, M.A.

Redaktor ruských textů · Russian Language Editor

Екатерина Анатольевна **АНИСИМКОВА**

Redaktor německých textů · German Language Editor

Mag. Susanne **CHRISTOF**

Členové mezinárodní redakční rady (30)

· Members of the International Editorial Board (30)

prof. **ALEFIRENKO** Nikolaj Fjodorovič, DrSc. (Belgorodskij gosudarstvennyj universitet, Belgorod, *Rossija*)

prof. dr hab. **BAKUŁA** Bogusław (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań, *Polska*)

prof. PhDr. **BEDNÁŘ** Miloslav, CSc. (Filosofický ústav AV, Univerzita Karlova, Praha, *ČR*)

doc. PhDr. **CABADA** Ladislav, Ph.D. (Západočeská univerzita, Plzeň, *ČR*)

Dr **CASHMAN** Laura (University of Glasgow, Glasgow, *Great Britain*)

prof. Dr. **ČUMAK** Vladimir Michailovič, CSc. (Южноукраинский государственный педагогический университет имени К. Д. Ушинского, Одесса, *Украина*)

prof.h.c. prof. Ing. **GOZORA** Vladimír, Ph.D., dr.h.c. (Slovenská poľnohospodárska univerzita, Nitra, *Slovensko*)

PhDr. **GREGOR** Jan, Ph.D. (Vysoká škola evropských a regionálních studií, České Budějovice, *ČR*)

doc. PhDr. **HEROLD** Vilém, CSc. (Filosofický ústav AV, Praha, *ČR*)

doc. Ing. **HOLÁTOVÁ** Darja, Ph.D. (Vysoká škola evropských a regionálních studií, České Budějovice, *ČR*)

prof. Dr. **JURCZEK** Peter (Technische Universität, Chemnitz, *Deutschland*)

Mgr. **KOROSTENSKI** Jiří, CSc. (Vysoká škola evropských a regionálních studií, České Budějovice, *ČR*)

prof. MUDr. **KRČMÉRY** Vladimír, DrSc., Dr.h.c. (Trnavská univerzita, Trnava, *Slovensko*)

doc. ThDr. **LÁŠEK** Jan B. (Univerzita Karlova, Praha, *ČR*)

doc. PhDr. **LIĐÁK** Ján, CSc. (Ekonomická univerzita, Bratislava, *Slovensko*)

Dr **MIGALSKI** Marek (Uniwersytet Śląski, Katowice, *Polska*)

prof. dr hab. **MOSKAŁYK** Jarosław (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań, *Polska*)

Dr. Mgr. **PÁNA** Lubomír, Ph.D. (Vysoká škola evropských a regionálních studií, České Budějovice, *ČR*)

prof. dr hab. inż. **PAWEŁCZYK** Marek (Wyższa Szkoła Ekonomii i Prawa im. prof. Edwarda Lipińskiego, Kielce, *Polska*)

JUDr. **PETR** Bohuslav, Ph.D. (Krajský soud, České Budějovice, *ČR*)

prof. **POPOVA** Tatjana Vitaljevna, DrSc. (Уральский государственный технический университет - УПИ, Екатеринбург, *Rossija*)

Dr. **ROUČEK** Libor (Parlement européen, Bruxelles, *Belgique*)

doc. Mgr. **SAUNDERS** Eva, Dr. (Vysoká škola evropských a regionálních studií, České Budějovice, *ČR*)

RNDr. **STOLÍN** Radek, Ph.D. (Vysoká škola polytechnická, Jihlava, *ČR*)

doc. PhDr. **ŠÍMAN** Jiří, CSc. (Vysoká škola evropských a regionálních studií, Oděssa, *Ukrajina*)

doc. Ing. **ŠVIHLOVÁ** Dana, Ph.D. (Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, *Slovensko*)

doc. ThLic. PaedDr. **WEIS** Martin, Th.D. (Jihočeská univerzita, České Budějovice, *ČR*)

doc. RNDr. **ZÁŠKODNÝ** Přemysl, CSc. (Vysoká škola aplikovaných ekonomických studií, České Budějovice, *ČR*)

doc. PhDr. Ing. **ZNOJ** Milan, CSc. (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, *ČR*)

doc. MUDr. **ZVĚŘINA** Jaroslav, CSc. (Parlement européen, Bruxelles, *Belgique*)

OBSAH

1 VEŘEJNÁ SPRÁVA, ŘÍZENÍ, ADMINISTRATIVA

EKONOMICKÉ DOPADY VSTUPU ČESKÉ REPUBLIKY DO EU <i>Jiří DUŠEK – Ladislav SKOŘEPA</i>	9
STÁT A SOCIÁLNÍ POLITIKA <i>Jan MOLEK</i>	14
STRATEGICKÉ ROZHODOVÁNÍ PODNIKOVÉHO MANAGEMENTU S UPLATNĚNÍM POZNATKŮ ZNALOSTNÍHO MANAGEMENTU <i>Emil SVOBODA</i>	18
ZNALOSTNÍ MANAGEMENT A JEHO UPLATNĚNÍ V OBLASTI ZDRAVOTNICKÝCH A SOCIÁLNÍCH SLUŽEB <i>Marie KLÍMOVÁ</i>	24
ELEKTRONICKÉ OBCHODOVÁNÍ A REKLAMA NA INTERNETU <i>Jiří DUŠEK – Ladislav SKOŘEPA</i>	28
PŘÍSTUPY K VYKAZOVÁNÍ NEHMOTNÉHO DLOUHODOBÉHO MAJETKU DLE ČESKÉHO ÚČETNÍHO PRÁVA, GERMÁNSKÝCH ÚČETNÍCH SYSTÉMŮ A MEZINÁRODNÍCH ÚČETNÍCH STANDARDŮ <i>Patrik SVOBODA</i>	31
VYUŽITELNOST PLÁNU UKRYTÍ OBCE V SOUČASNÉ DOBĚ <i>Aleš KUDDLÁK – Jan HORÁK</i>	38

2 POLITOLOGIE

REFLEXE POLSKÝCH PARLAMENTNÍCH VOLEB 2007 <i>Štěpán STRNAD</i>	53
--	----

3 VYBRANÉ PŘÍSPĚVKY Z DALŠÍCH HUMANITNÍCH OBORŮ

VÝCHODNÍ HRANICE EVROPY: HISTORICKÉ A KOMPARATIVNÍ ÚVAHY <i>Johann Pall ARNASON</i>	58
КОММУНИКАТИВНАЯ СИТУАЦИЯ КАК КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ФАКТОР ПОРОЖДЕНИЯ ПОЭТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА <i>Николай Фёдорович АЛЕФИРЕНКО – Ирина Ивановна ЧУМАК-ЖУНЬ</i>	68
KOMUNIKACE – VÝZNAMNÁ DOVEDNOST SOCIÁLNÍHO PRACOVNÍKA <i>Jan MOLEK</i>	73
OSOBNOST ČLOVĚKA ŽIJÍCÍHO VE SPOLEČNOSTI <i>Patrik MATURKANIČ</i>	77
ODOLNOST VŮČI ZÁTĚŽI A ZÁVISLOST NA DROGÁCH <i>Helena ZÁŠKODNÁ</i>	80
IMPLEMENTÁCIA IKT DO KLASICKÝCH FORIEM VZDELÁVANIA NA FAKULTE ZÁHRADNÍCTVA A KRAJINNÉHO INŽINIERSTVA V NITRE <i>Dagmar HILLOVÁ</i>	88
EKONOMICKÉ PŘÍNOSY DALŠÍHO VZDĚLÁVÁNÍ PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ <i>Jiří ZLÁMAL</i>	93

4 RECENZE

M. WEIS: NOBLESSE OBLIGE – VORNEHME HERKUNFT VERPFLICHTET <i>Milena BEROVÁ</i>	96
M. WEIS: VÝUKA NÁBOŽENSTVÍ V LETECH 1899–1989 <i>Milena BEROVÁ</i>	96
P. BLAŽEK – Ľ. KAMIŇSKI – R. VÉVODA (EDS.): POLSKO A ČESKOSLOVENSKO V ROCE 1968 <i>Josef DOLISTA</i>	97
J. DOLISTA – J. FEBER: FILOSOFICKÁ ANTROPOLOGIE <i>Patrik MATURKANIČ</i>	98
E. PECKA: SOCIOLOG EMANUEL CHALUPNÝ <i>Lubomír PÁNA</i>	99

P. MATES – V. SMEJKAL: E-GOVERNMENT V ČESKÉM PRÁVU <i>M. PITROVÁ</i>	100
5 VARIA (informační texty, diskuse, zprávy z konferencí, vědeckých a odborných akcí, jubilea)	
NĚKOLIK POSTŘEHŮ K PRVNÍ VOLBĚ PREZIDENTA <i>Tomáš BOUZEK</i>	103
KONFERENCE MEZINÁRODNÍ MIGRACE V EVROPSKÉM KONTEXTU <i>Lubomír PÁNA</i>	104
ODBORNÍCI MEZINÁRODNÍ KONFERENCE O BEZDOMOVECTVÍ SE SHODLI: RECEPT NA VYŘEŠENÍ PROBLEMATIKY BEZDOMOVECTVÍ ZATÍM NEEEXISTUJE <i>Miroslav ŠMÍD</i>	105
KONFERENCE PRAŽSKÉ JARO 1968 <i>Lubomír PÁNA</i>	106
AKČNÍ PLÁN BY MĚL PRAZE POMOCI ŘEŠIT PROBLEMATIKU BEZDOMOVECTVÍ <i>Miroslav ŠMÍD</i>	107
MEDAILONEK K ŽIVOTNÍMU JUBILEU PANÍ DR. MGR. MILENY BEROVÉ <i>Josef DOLISTA – Lubomír PÁNA</i>	107
6 SEZNAM RECENZENTŮ PŘÍSPĚVKŮ DO AUSPICIE Č. 1/2008	109
7 CHARAKTERISTIKA ČASOPISU A POKYNY AUTORŮM	111

CONTENTS

1 (PUBLIC) ADMINISTRATION

ECONOMIC IMPACTS OF ACCESSION OF CZECH REPUBLIC TO EU <i>Jiří DUŠEK – Ladislav SKOŘEPA</i>	9
STATE AND SOCIAL POLICY <i>Jan MOLEK</i>	14
STRATEGIC DECISION-MAKING OF COMPANY MANAGEMENT USING BASE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT <i>Emil SVOBODA</i>	18
KNOWLEDGE MANAGEMENT AND ITS APPLYING IN HEALTH AND SOCIAL SERVICES <i>Marie KLÍMOVÁ</i>	24
ELECTRONIC TRADE AND INTERNET ADVERTISEMENT <i>Jiří DUŠEK – Ladislav SKOŘEPA</i>	28
APPROACHES TO RECORDING INTANGIBLE FIXED ASSETS ACCORDING TO CZECH ACCOUNTING LEGISLATION, GERMAN ACCOUNTING SYSTEMS AND INTERNATIONAL ACCOUNTING STANDARDS <i>Patrik SVOBODA</i>	31
POSSIBILITY OF PLAN ON SHELTERING CITIZENS IN THESE DAYS <i>Aleš KUDLÁK – Jan HORÁK</i>	38

2 POLITICAL SCIENCE

REFLECTION OF POLISH PARLIAMENTARY ELECTIONS 2007 <i>Štěpán STRNAD</i>	53
--	----

3 SELECTED ENTRIES FROM OTHER FIELDS IN THE HUMANITIES

EASTERN BORDERS OF EUROPE: HISTORICAL AND COMPARATIVE CONSIDERATIONS <i>Johann Pall ARNASON</i>	58
COMMUNICATIVE SITUATION AS COGNITIVE-PRAGMATICAL FACTOR OF GENERATION OF POETIC DISCOURSE <i>Николай Фёдорович АЛЕФИРЕНКО – Ирина Ивановна ЧУМАК-ЖУНЬ</i>	68
COMMUNICATION – SIGNIFICANT SKILL OF SOCIAL WORKER <i>Jan MOLEK</i>	73
CHARACTER OF MAN LIVING IN SOCIETY <i>Patrik MATURKANIČ</i>	77
RESISTANCE AGAINST STRESS AND DEPENDENCE ON DRUGS <i>Helena ZÁŠKODNÁ</i>	80
IMPLEMENTATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY TO TRADITIONAL FORM OF EDUCATION IN HORTICULTURE AND LANDSCAPE ENGINEERING FACULTY IN NITRA <i>Dagmar HILLOVÁ</i>	88
EVALUATION OF ECONOMICS OF FURTHER EDUCATION OF PEDAGOGIC STAFF <i>Jiří ZLÁMAL</i>	93

4 REVIEWS	96
------------------	----

5 VARIOUS (information texts, discussion, information about conferences, scholarly and specialized activities, jubilees)	103
---	-----

1 VEŘEJNÁ SPRÁVA, ŘÍZENÍ, ADMINISTRATIVA · (PUBLIC) ADMINISTRATION

EKONOMICKÉ DOPADY VSTUPU ČESKÉ REPUBLIKY DO EU

Economic Impacts of Accession of Czech Republic to EU

Jiří DUŠEK - Ladislav SKOŘEPA

Souhrn

Česká republika se stala jednou z nejvíce prosperujících ekonomik v postkomunistické Evropě. Ačkoliv se domácí poptávka v minulých čtyřech letech významně zvýšila, hlavní příčina ekonomického rozvoje může být přisuzována exportu do Evropské unie a velkým investicím ze zahraničních i tuzemských zdrojů. Mikroekonomické reformy přispěly ke stálému ročnímu ekonomickému růstu, cenové stabilitě a snížení nezaměstnanosti. Vstup do EU byl hlavním katalyzátorem těchto reforem směřujících k efektivnímu využití alokovaných peněžních fondů z Bruselu, které by měly významně podpořit ekonomický růst.

Klíčová slova: export - pozice ČR vůči rozpočtu EU

Summary

The Czech Republic possesses one of the most prosperous economies in post-Communist Europe. Although domestic demand has increased in importance in the past four years, the steady economic development can be attributed to exports to the European Union and a robust recovery of investment from both foreign and domestic sources. Microeconomic reforms have contributed to a steady annual growth, price stability, and a decrease in unemployment. EU accession has been a major catalyst to these reforms, and moving forward, the effective use of allocated funds from Brussels should significantly support output growth.

Key words: exports - budgetary position

ÚVOD

Rozpočet Evropské unie je určen k financování politik EU, administrativních výdajů evropských institucí a na další účely. Na rozdíl od národních rozpočtů musí být vždy vyrovnaný, nepřipouští se tedy rozpočtové deficity. Na základě usnesení Rady v období 1999-2006 nesmí výdaje rozpočtu překročit 1,24 % hrubého domácího produktu Unie (podíl výdajů národních rozpočtů na HDP jednotlivých členských států se přitom pohybuje okolo 40 %) [1].

Výdaje rozpočtu směřují převážně na společnou zemědělskou politiku a strukturální operace, zatímco hlavní výdaje národních rozpočtů jsou výdaji do sociální oblasti. V roce 2008 jde poprvé největší část rozpočtu EU (45 % všech výdajů) na opatření na podporu ekonomického růstu a současně na zvyšování soudržnosti v EU-27 díky zmenšování rozdílu mezi bohatšími a chudšími členskými státy. V období 2007-2013 je vyčleněno na tyto priority přibližně 38 % celkového rozpočtu ve výši více než 900 miliard eur vyčleněných na celé období.

Česká republika je po svém vstupu do Evropské unie čistým příjemcem prostředků z Evropské unie. Je jen na ní, jak dokáže těchto prostředků nyní využít, protože je velmi pravděpodobné, že se po roce 2013 stane místo čistého příjemce čistým plátcem.

Největší výzvu pro českou ekonomiku ale nepředstavovala finanční pomoc od EU, ale zapojení do jednotného vnitřního trhu Evropské unie. V této oblasti byly očekávány největší dopady na českou ekonomiku. Po 1. květnu 2004 byly zrušeny celní bariéry mezi Českou republikou a dalšími členskými státy, čímž se výrazně snížila administrativní náročnost zahraničního obchodu a nastal snadnější přístup českých exportérů na trhy EU. Současně to ale znamenalo to i zostřenou konkurenci na domácím trhu a zároveň i požadavek na přizpůsobení českých firem v prostředí jednotného vnitřního trhu.

METODIKA A CÍL

Odborné cíle příspěvku jsou zaměřeny na shromáždění, zpracování a interpretování sekundárních dat

týkajících se vyčíslení ekonomických dopadů vstupu České republiky do Evropské unie.

VÝSLEDKY A DISKUSE

STRUKTURA ROZPOČTU EVROPSKÉ UNIE

Pro plnění vytyčených cílů je nutné, aby Evropská společnost disponovala vlastním rozpočtem, ze kterého je možné jednotlivé politiky financovat. Roční rozpočet stanoví, jakou částku lze na každou činnost čerpat. Návrh rozpočtu vypracovává Komise a předkládá jej ke schválení Radě. Evropský parlament je oprávněn návrh pozměnit.

Vlastní zdroje ke krytí svých výdajů má Evropské společenství od roku 1970. Rozpočet je každoročně navrhován Evropskou komisí a schvalován tzv. rozpočtovou autoritou, tj. Radou EU a Evropským parlamentem. Roční výdaje nesmí přesáhnout stropy dané víceletým finančním rámcem pro jednotlivé roky [2].

PŘÍJMY ROZPOČTU EU

Převažující část příjmů rozpočtu EU tvoří vlastní zdroje ES, které jsou doplněny zdroji dalšími.

Vlastní zdroje:

- tradiční vlastní zdroje (cca 14,9 % celkových příjmů v roce 2007):
 - cla z obchodu se třetími zeměmi vybraná podle společného celního tarifu;
 - dávky (cla) uvalené na dovoz zemědělských produktů;
 - dávky uvalené na cukr a izoglukózu;
- zdroj z daně z přidané hodnoty (DPH) podle jednotné sazby aplikované na sjednocený základ (cca 15,3 % celkových příjmů v roce 2007);
- zdroj založený na hrubém národním důchodu

(HND) členských států (cca 68,7 % celkových příjmů v roce 2007).

Další zdroje:

- přebytky z předcházejícího roku;
- příjmy z administrativních operací institucí;
- úroky z opožděných splátek;
- sankce apod.

S postupným omezováním bariér ve světovém obchodě klesal podíl tradičních vlastních zdrojů a zvyšoval se podíl zdroje založeného na HDP daného členského státu.

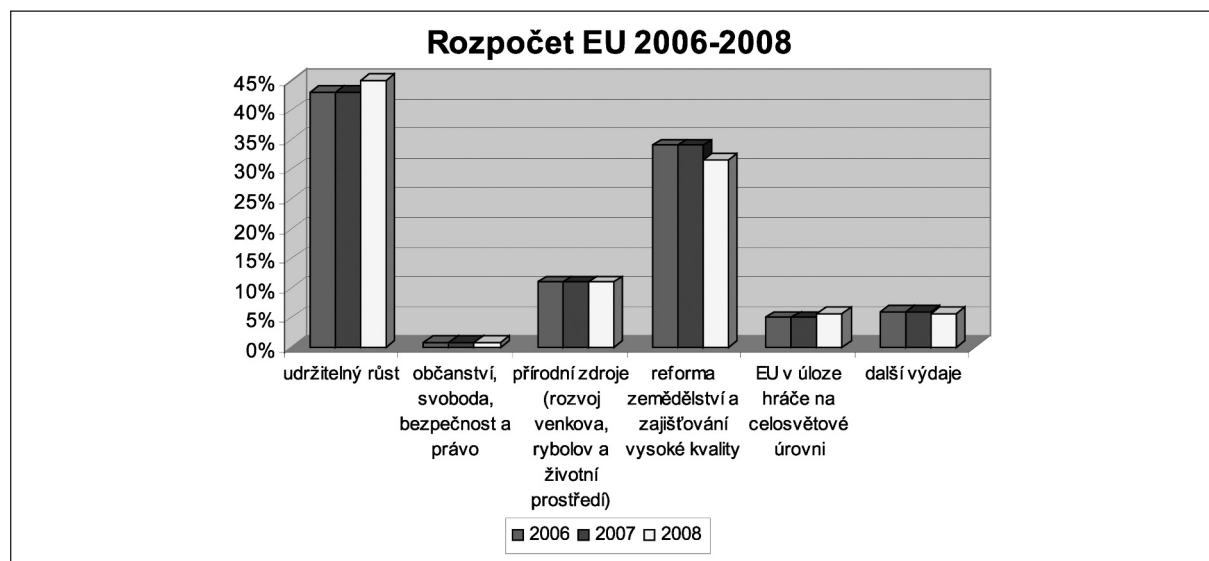
VÝDAJE ROZPOČTU EU

V celkových výdajích rozpočtu EU jsou obsaženy výdaje všech evropských institucí. Zdaleka největší část představují výdaje Komise, neboť ty zahrnují nad rámec administrativních výdajů Komise také všechny výdaje na politiky EU - např. na zemědělství a rozvoj venkova, politiku soudržnosti, vnější vztahy, výzkum, životní prostředí a další.

Přehled výdajů:

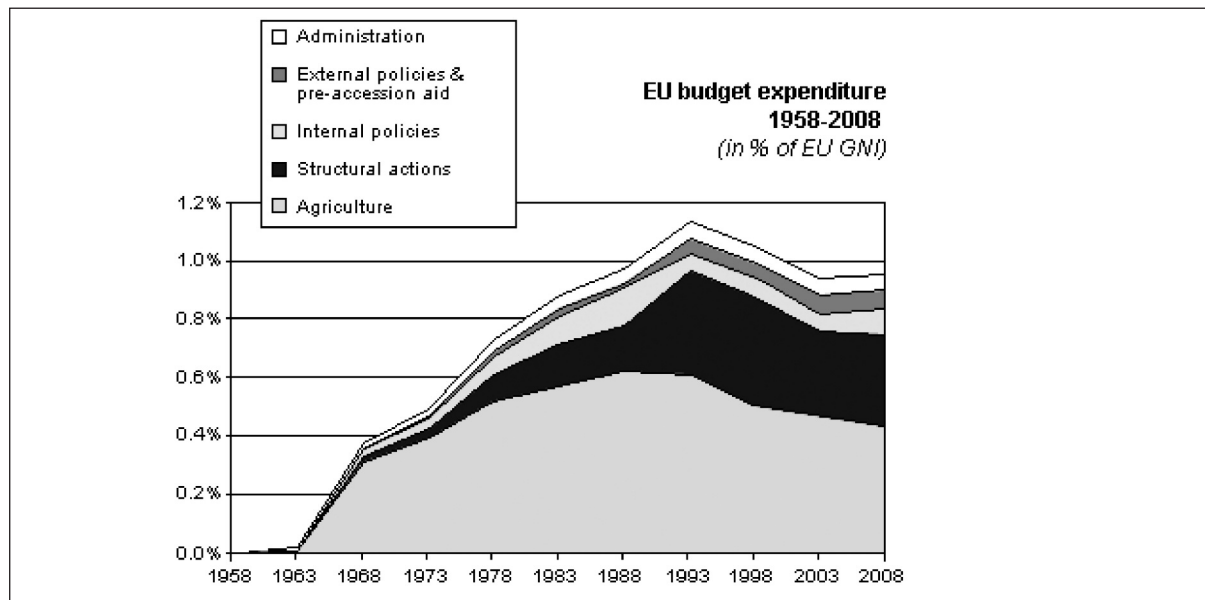
- Společná zemědělská politika - zemědělský sektor, povinná položka rozpočtu, nadále představuje největší rozpočtovou položku, ačkoli v posledních letech tento trend klesá. Na výdajích rozpočtu EU se i v tomto programovacím období (2007-2013) bude podílet v průměru 43 % (v letech 1968-1975 to bylo až 93 % rozpočtu). Většina (34 %) zemědělských výdajů směřuje na tzv. přímé platby zemědělcům a na opatření na zemědělských trzích (intervence apod.). Zbytek (9 %) je určen na podporu rozvoje venkova.
- Strukturální opatření - výdaje na strukturální fondy tvoří druhou nejvýznamnější výdajovou položku rozpočtu EU (cca 36 % rozpočtových výdajů).

Graf č. 1 - Rozpočet EU 2006-2008 [2]

Zdroj: Evropská komise, vlastní výpočty.

Graf č. 2 - Výdaje EU v letech 1958-2008 [4]

Finance plynou do Evropského fondu regionálního rozvoje (ERDF), Evropského sociálního fondu (ESF) a Fondu soudržnosti.

- Výdaje na posílení konkurenceschopnosti EU - tato oblast představuje cca 8,5 % rozpočtových výdajů. Jedná se především o výdaje na výzkum a technologický rozvoj, transevropské dopravní a energetické sítě, vzdělávací programy, podporu podnikání a další politiky směřující k podpoře konkurenceschopnosti EU.
- Spolupráce se třetími zeměmi - cca 5,7 % výdajů rozpočtu bude plynout na rozvoj spolupráce s třetími zeměmi, zejména pak s rozvojovými zeměmi. Značná částka bude vynaložena i na předvstupní pomoc a pomoc v rámci tzv. sousedské politiky.
- Občanství, svoboda, bezpečnost a právo - výdaje určené na řízení migrace, boj proti terorismu, ochranu základních lidských práv a na soudní spolupráci. Do této kategorie spadají i programy na podporu kultury, ochranu spotřebitele či evropské audiovizuální produkce [3].

Za pozitivní trend vzhledem ke zlepšení konkurenceschopnosti EU je považováno snižování podílu zemědělského sektoru, což představovalo největší položku evropského rozpočtu, na výdajích se podílí téměř 43 %. Převážná částka směřuje na tzv. přímé platby zemědělcům a na opatření na zemědělských trzích, zbývající část slouží k podpoře rozvoje venkova. Tato položka byla v minulých letech rozdělena formálně na dvě části - přírodní zdroje (11 %) a reformu zemědělství (31,6 %), aby se největším výdajem EU stala oblast udržitelného růstu (44,9 %).

V rámci snah o dosažení tzv. lisabonských cílů spočívajících v posílení hospodářského růstu bylo rozhodnuto o navýšování výdajů na tuto oblast, přede-

vším na výzkum a technologický rozvoj. Prostředky určené na podporu hospodářského růstu budou tak v roce 2008 poprvé vyšší než výdaje na zemědělství a přírodní zdroje.

Téměř polovina navrhovaného rozpočtu EU na rok 2008 (44,9 %) je určena na podporu růstu a zaměstnanosti. Tento historický posun je důkazem odhodlání EU přesunout prostředky směrem k větší podpoře hospodářského rozvoje. Výdaje na podporu růstu a zaměstnanosti dosáhnou v roce 2008 výše 57,1 miliard eur z celkových 129,2 miliard eur. Oproti roku 2007 to představuje navýšení o 4,2 %. Zvýší se výdaje na výzkum (+ 11 %), transevropské energetické a dopravní sítě (+ 14 %) a programy celoživotního vzdělávání (+ 9 %, zejména program Erasmus Mundus) [5].

Na společnou zemědělskou politiku a přírodní zdroje nyní připadá 42,6 % celkových výdajů, tzn. druhé místo. V této oblasti dochází k postupnému přesunu prostředků: rostou výdaje na programy rozvoje venkova (12,5 miliard eur, čili + 1,6 %), zatímco výdaje na přímé dotace zemědělcům klesají. Tento nový přístup, navrhovaný Evropskou komisí, neznamená oslabení činnosti v jiných oblastech, jako jsou zejména energetika, životní prostředí, svoboda a bezpečnost a zahraniční pomoc.

ČESKÁ REPUBLIKA A ČERPÁNÍ FINANČNÍCH PROSTŘEDKŮ Z ROZPOČTU EU

V roce 2007 obdržela Česká republika z rozpočtu EU opět více, než do něj odvedla. Stejně jako v předchozích letech tak ČR zůstává čistým příjemcem z rozpočtu EU. Rozdíl mezi příjmy z rozpočtu EU a odvody do něj, tedy tzv. čistá pozice ČR za rok 2007 dosáhla 17 mld. Kč a je nejen výrazně lepší než v předchozím roce (kdy dosáhla 6,7 mld. Kč), ale dokonce nejlepší od vstupu ČR do EU. Tohoto pozitivního výsledku ČR dosáhla

i přesto, že v roce 2007 již ztratila nárok na čerpání tzv. rozpočtových kompenzací.⁶

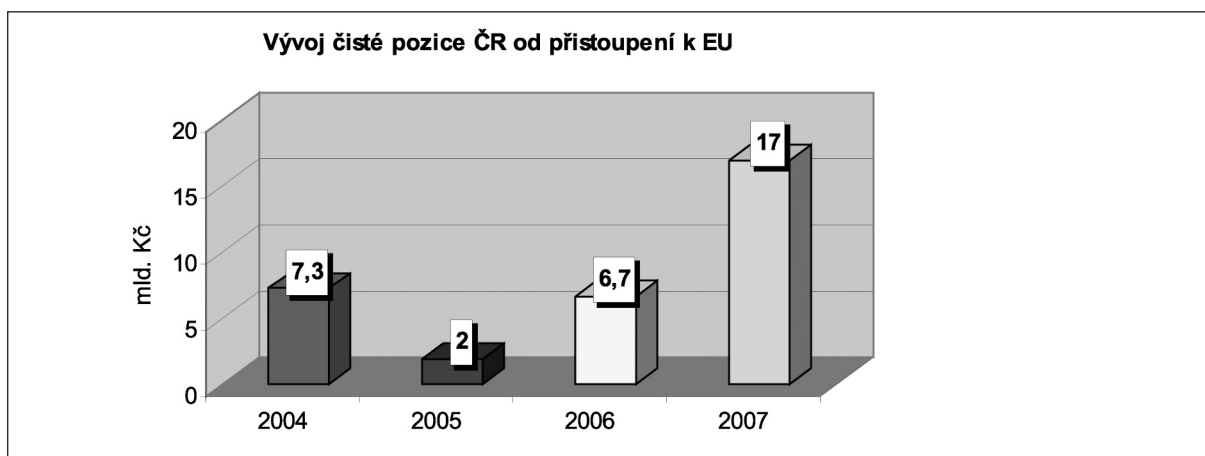
Příjmy ČR z EU dynamicky rostou, zatímco odvody se zvyšují jen mírně. Příjmy z rozpočtu EU v roce 2007 dosáhly 49,1 mld. Kč, a byly tak o 12 mld. Kč vyšší než v předchozím roce. Naše odvody do evropského rozpočtu činily 32,1 mld. Kč a oproti roku 2006 se zvýšily jen o 1,7 mld. Kč.

Za pozitivní bilancí ČR vůči rozpočtu EU stojí zejména příjmy ze strukturálních fondů a Fondu soudržnosti EU, které včetně zálohových plateb na pro-

gramové období 2007-2013 činily celkem 27,6 mld. Kč. Další výraznou příjmovou položku tvoří prostředky určené na Společnou zemědělskou politiku (19,2 mld. Kč), tvořené zejména přímými platbami (8,9 mld. Kč) a prostředky na rozvoj venkova (8,4 mld. Kč).

Od přistoupení k EU 1. května 2004 do konce roku 2007 odvedla ČR do rozpočtu Unie 111,2 mld. Kč a získala 144,2 mld. Kč. Kladné saldo ČR ve vztahu k rozpočtu EU tak dosahuje celkem 33 mld. Kč. Čistá pozice za loňský rok k této souhrnné pozitivní bilanci přispívá více než polovinou.

Graf č. 3 - Vývoj čisté pozice ČR od přistoupení k EU [6]

Zdroj: MF ČR

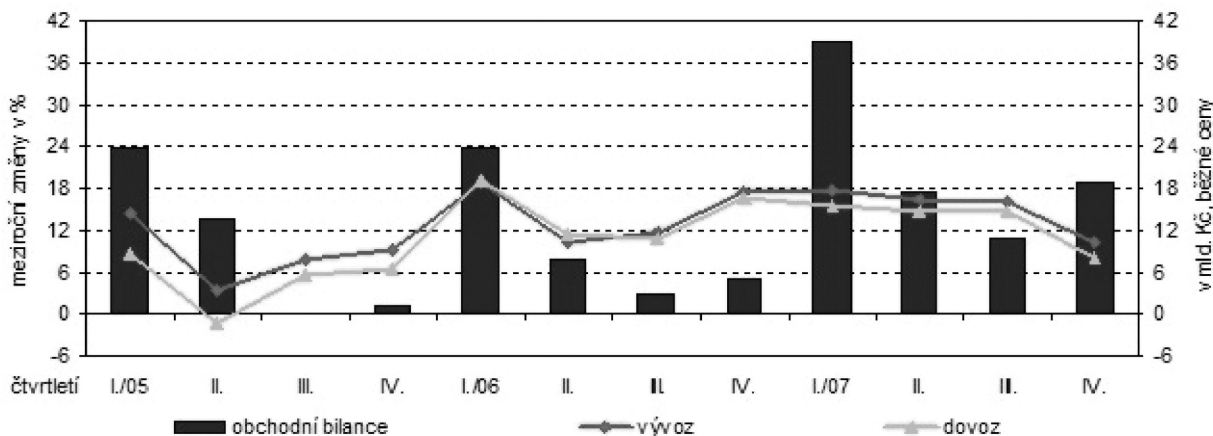
VÝVOJ ZAHRANIČNÍHO OBCHODU ČESKÉ REPUBLIKY

Zahraniční obchod ČR dosáhl v roce 2007 nejlepších výsledků za dobu existence samostatné České republiky. V porovnání s rokem 1993 vzrostl obrat zahraničního obchodu 5,7 krát na 4 846,1 mld. Kč. Česká ekonomika se tak stala jednou z nejotevřenějších v Evropské unii. Posílilo se i postavení zahraničního obchodu ČR v rámci Evropské unie a současně ČR jako jedna z mála členských států EU a jediná z nových

členských států EU vykázala kladné saldo zahraničního obchodu. Převaha vývozu nad dovozem vyústila v rekordní přebytek zahraničního obchodu v historii ČR, který byl proti roku 2006 více než dvojnásobný. Hodnota vývozu na 1 obyvatele vzrostla v roce 2007 přibližně na 240 tis. Kč z téměř 41 tis. Kč v roce 1993.

Dynamika zahraničního obchodu České republiky je nepochybně v porovnání s vývojem zahraničního obchodu ve státech EU 27 jako celku i s novými členskými státy EU stále příznivější. Údaje Eurostatu ze 17. ledna 2008, které byly zatím za všechny členské státy

Graf č. 4 - Zahraniční obchod ČR [7]

EU 27 zveřejněny za leden až říjen 2007, ukazují, že v tomto období vzrostl na bázi EUR meziročně v průměru vývoz EU 27 o 6,5 % (EU 15 o 5,5 %) a dovoz EU 27 o 5,7 % (EU 15 o 4,2 %). Vývoz 12 nových členských států EU byl v průměru meziročně vyšší o 17,0 %, dovoz těchto států v průměru meziročně vzrostl o 18,6 %. V lednu až říjnu 2007 se zvýšil podíl 12 nových členských států EU na celkovém vývozu EU 27 na 10,1 % z 9,2 % v lednu až říjnu 2006 a na celkovém dovozu EU 27 ve stejném období na 11,5 % z 10,2 %. Obchodní bilance EU 27 skončila v lednu až říjnu 2007 schodkem 77,6 mld. EUR (v tom u EU 15 pasivem 25,4 mld. EUR a u 12 nových členských států EU deficitem 52,2 mld. EUR) [7].

ZÁVĚR

Do České republiky by mohl nyní proudit teoreticky čistý příjem z Evropské unie až 93 miliard Kč ročně. Samotný výpočet čisté pozice ČR vůči rozpočtu EU představuje pouze účetní přehled porovnávající příjmy a výdaje ČR ve vztahu k evropskému rozpočtu. Neodráží ani toky vůči státnímu rozpočtu ČR, ani výši prostředků, kterou obdrželi koneční příjemci. Především však nedokáže postihnout skutečné finanční přínosy, které členství v Evropské unii přináší.

Pokud jde o makroekonomické proměnné, tak předpokládaný negativní vliv vstupu do EU na cenovou hladinu se nepotvrdil. Členství v EU neovlivnilo ani

rozpočtovou stabilitu České republiky. Prudké snížení rozpočtového deficitu ČR na tři procenta HDP způsobila především nová rozpočtová pravidla. Jediným bezprostředním negativním faktorem po vstupu do EU je zvýšení ekologické zátěže, plynoucí z nárůstu nákladní i osobní dopravy v ČR, a také rozšíření průmyslové výroby.

Mnozí ekonomové tvrdí, že Česká republika absorbovala všechny přínosy již v době vstupu do EU a nyní je spíše ekonomicky bržděna různými předpisy a nařízeními, jiní ekonomové naopak označují tyto názory za ignoranci relevantních statistických dat, protože například v prvním roce našeho členství se obrat zahraničního obchodu zvýšil zhruba o 20 %, přičemž vývoz vzrostl téměř o 23 % a dovoz o necelých 18 %. V důsledku toho došlo k výraznému zlepšení obchodní bilance za rok 2004. V roce 2005 Česká republika vůbec poprvé za dobu své existence dosáhla kladného salda obchodní bilance. Příznivý vývoj zahraničního obchodu není jen výsledkem našeho členství v EU, ale i vyššího exportu do mimoevropských zemí (např. USA). Příznivě se též projevuje i trvale rostoucí objem průmyslové produkce v důsledku nových přímých zahraničních investic. Na zahraniční investory pozitivně působí kromě ekonomických, politických a jiných podmínek i členství ČR v Evropské unii, což zvyšuje důvěryhodnost České republiky jako obchodního partnera.

POUŽITÁ LITERATURA A INFORMAČNÍ ZDROJE

1. *Evropská unie* (2007). [online]. [cit. 2008-3-24]. Dostupný z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Evropsk%C3%A1_unie#Financov.C3.A1n.C3.AD_a_rozpo.C4.8Det_EU>
2. *Rozpočet EU* (2007). [online]. [cit. 2008-3-24]. Dostupný z: <http://ec.europa.eu/ceskarepublika/abc/budget/index_cs.htm>
3. DUŠEK, J. (2008): *Historie a organizace Evropské unie*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií.
4. *History of the Budget* (2007). [online]. [cit. 2008-3-24]. Dostupný z: <http://ec.europa.eu/budget/reform/history/history1957_en.htm>
5. *Rozpočet EU na rok 2008 zaměřen na růst a zaměstnanost* (2007). [online]. [cit. 2008-2-24]. Dostupný z: <http://ec.europa.eu/news/economy/070503_1_cs.htm>
6. *Čistá pozice České republiky vůči rozpočtu Evropské unie v roce 2007* (2007). [online]. [cit. 2008-3-24]. Dostupný z: <http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/tiskove_zpravy_37712.html>
7. *Vývoj zahraničního obchodu v roce 2007* (2007). [online]. [cit. 2008-3-24]. Dostupný z: <[http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/1e01747a199f30f4c1256bd50038ab23/01f938590951b69dc12573e500325412/\\$FILE/cvzo020508analyza.doc](http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/1e01747a199f30f4c1256bd50038ab23/01f938590951b69dc12573e500325412/$FILE/cvzo020508analyza.doc)>

ADDRESS & ©

Ing. Jiří DUŠEK
Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s.
Katedra evropských studií a veřejné správy
Žižkova 4/6, 370 01 České Budějovice
Czech Republic
dusek@vsers.cz

Ing. Ladislav SKOŘEPA, Ph.D.
Katedra evropských studií a veřejné správy
Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s.
Žižkova 6, 370 01 České Budějovice
Czech Republic
skorepa@vsers.cz

STÁT A SOCIÁLNÍ POLITIKA

State and Social Policy

Jan MOLEK

Souhrn

Cílem moderní sociální politiky, typické pro demokratické společnosti s relativně vyspělou tržní ekonomikou, je vyrovnat šance při vstupu do života a všem jedincům zajistit důstojnou životní úroveň. Dosažení tohoto cíle je nemožné bez aktivní účasti státu v oblasti sociální politiky - role státu je nezastupitelná. Klíčovým problémem je, jaká má být míra jeho účasti a v čem a jakým způsobem se má uplatňovat.

Klíčová slova: stát - sociální politika - sociální stát

Summary

The target of the current social policy typical of democratic societies with developed market economies is to equal chances for successful entrance into the life and ensure a decent standard of living for everybody. This aim can not be reached without active social policy carried out by the state. The issue is determining the scope and means of the services provided.

Key words: state - social policy - social state

ÚVOD

Sociální politika bez účasti státu je nemyslitelná. Role státu v sociální politice a jeho váha v ní však prochází soustavným vývojem a mění se. Poznání, že tržní mechanismus není sám o sobě schopen zajistit potřebné rozvojové prostředí ani pro společnost jako celek, ani pro většinu jejích členů (trh ze své podstaty vytváří značné příjmové nerovnosti a je indiferentní k sociálním problémům jako bezmoc, chudoba či nezaměstnanost i k sociální spravedlnosti), bylo impulzem pro přímé regulační zásahy státu a jeho výraznější vstup jak do ekonomické, tak i sociální sféry. Od poloviny třicátých let minulého století jsou tak zásahy státu do sociální oblasti považovány za integrální součást jeho aktivit. Odrazem rostoucí role státu v sociální politice byl koncept sociálního státu (*welfare state*).

Sílicí role státu v sociální politice znamená, že tato oblast postupně nabývá nové kvality a často je spojována se vznikem tzv. moderní sociální politiky, která je založena na následujících postulátech:

- dobré zdraví;
- dobré vzdělání;
- zajištěnost obyvatelstva nezbytnými příjmy.

Cílem této sociální politiky je vyrovnat šance při vstupu do života a všem jedincům zajistit důstojnou životní úroveň.

1. SOCIÁLNÍ STÁT A JEHO POJETÍ

Sociální stát (ekvivalent k anglickému pojmu *welfare state*) je zpravidla chápán jako stát se silným veřejným sektorem a výraznými intervencemi vlády do sociální oblasti. Je to koncept sociální politiky typický pro demokratické společnosti s relativně vyspělou tržní ekonomikou, který do sociálního jištění a poskytování služeb zakomponovává i stát.

Přestože je *welfare state* unikátním jevem v každém státě, neboť odráží jedinečné a specifické podmínky konkrétní společnosti, vykazuje i určité společné rysy.

Podstatou konceptu *welfare state* je přerozdělování vytvořeného produktu (cestou veřejné politiky znovu rozdělit to, co již bylo trhem prvotně rozděleno) s cílem:

- pomocí sociální politiky vytvářet podmínky a předpoklady pro to, aby všem občanům byl zajištěn životní standard, odpovídající ekonomickým možnostem společnosti, a to jako sociální právo;
- zabezpečovat podmínky a předpoklady pro dlouhodobou stabilitu a prosperitu společnosti jako celku.

Ideový záměr *welfare state* předpokládal:

- komplexní sociální program, který by řešil materiální zabezpečení všech skupin obyvatelstva (včetně řešení nemocnosti, nevzdělanosti a dalších problémů, souvisejících s existencí chudoby);

- rekonstrukci a sjednocení systému sociálního pojištění (vedle účasti jedinců mělo být založeno na spolupráci jedince a státu).

Za charakteristické symptomy *welfare state* řada autorů (Krebs a kol. 2005) považuje:

- výrazná angažovanost státu v řešení sociálních problémů svých občanů, přičemž stát má v sociální oblasti významné (často i monopolní) postavení;
- stát na sebe v podstatné míře přebírá sociální jištění obyvatel, a kontroluje tak značnou část prostoru pro sociální jednání lidí;
- existence rozsáhlého a jednotného systému sociálního zabezpečení, přičemž podstatná část služeb je poskytována bezplatně, nebo za ceny neodpovídající jejich hodnotě;
- vysoká míra redistribuce;
- neobyčejná náročnost na ekonomické zdroje;
- tendence k centralizaci, byrokracii a anonymitě.

2. SOUČASNÁ KRIZE SOCIÁLNÍHO STÁTU

Vize *welfare state* byla a je pro značnou část společnosti velice přitažlivá zejména tím, že stát na sebe ve značné míře přebírá sociální jištění obyvatelstva, zabezpečuje podstatný rozsah jeho zdravotních, vzdělávacích, bytových a jiných sociálních potřeb, klade si za cíl omezit výrazné sociální disproporce, snížit chudobu a nezaměstnanost, a zajistit tak spravedlivější rozdělování bohatství ve společnosti.

Implementace do praxe pak podstatným způsobem ovlivnila nejenom ekonomický, ale i sociální, kulturní a politický vývoj mnoha zemí od poloviny minulého století a obyvatelstvo řady států dosáhlo nebývale vysokého životního standardu.

Pozitivní vliv sociální politiky státu na životní podmínky širokých vrstev obyvatel má zpravidla i vedlejší negativní účinky. Stinnou stránkou *welfare state* je vysoká náročnost na ekonomické zdroje, které stát získává přerozdělováním, tedy v podobě daní, jež musí daňoví poplatníci (občané i podnikatelské subjekty) zaplatit, přičemž vysoká míra zdanění neovlivňuje pouze samotnou výši příjmů a míru nerovností ve společnosti, ale působí negativně i na vlastní ekonomickou prosperitu státu (důkazem je Lafferova křivka, z níž je zřejmá škodlivost vysokého daňového zatížení na ekonomický růst).

Koncept *welfare state* „zlaté éry“ 50. a 60. let byl následně v 70. letech 20. století podroben politické kritice. V důsledku nestability mezinárodních finančních trhů a recese domácích ekonomik rostla nezaměstnanost, která podněcovala růst výdajů státního rozpočtu na sociální zabezpečení, a to při současném snižování daňových příjmů vinou klesající domácí výroby a spotřeby. Následkem toho se státní rozpočty dostávaly do deficitů a vlády dospěly k názoru, že aktivity sociálního státu musí být reformovány (nemají-li přispívat k růstu státního dluhu).

Toto rozhodnutí vlád lze považovat za počátek krize sociálního státu. Příčiny krize sociálního státu je však možné spatřovat v několika aspektech.

➤ *Ekonomické důvody*

Ekonomické důvody jsou nejpádňější a de facto rozhodující. Průměrné výdaje na sociální ochranu, vyjádřené jako podíl na HDP, vzrostly v zemích EU z 11 % v roce 1960 na 27,7 % v roce 2000 (Švédsko 33,3 %, Francie 30,5 %, Dánsko 30,0 %, Německo 29,3 %, ČR 22,6 %).

Sociální stát je velice nákladný, zpomaluje hospodářský růst a působí destabilizačně na ekonomiku.

➤ *Ztráta sociálního konsensu*

Sociální konsensus, tento zdroj legitimity sociálního státu, který stál u jeho zrodu a spočíval v akceptaci ideálu sociálního občanství, založeného na zásadě úplné rovnosti občanů při uspokojování sociálních práv a na sociální solidaritě, je silně oslaben.

Sociální stát zvýhodňuje určité vrstvy společnosti (těžší z něho ti, kteří „v tom umějí chodit“), a je proto mnohými občany považován za nespravedlivý.

➤ *Ztráta efektivnosti*

Ztráta efektivnosti znamená, že obrovské náklady na sociální stát jsou málo efektivní (v řadě případů dokonce zcela neefektivní) a složitý systém redistribucí činí mechanismus neprůhledným.

Sociální stát zaměstnává mnoho neproduktivních úředníků, kteří spotřebují značné prostředky, určené pro sociální účely.

➤ *Nedostatek veřejných služeb*

Nedostatek veřejných služeb vyplývá ze skutečnosti, že omezené ekonomické zdroje neumožňují u řady služeb plné pokrytí poptávky, která má - díky bezplatnosti služeb či ceně neodpovídající jejich hodnotě - tendenci neúměrně narůstat.

Nedostatek veřejných služeb se stává zdrojem kritiky ze strany občanů.

3. TYPOLOGIE SOCIÁLNÍCH STÁTŮ

Koncepty sociálních států byly a jsou značně rozdílné. Přes určité společné symptomy (vysoká míra redistribuce, státní intervence do sociální oblasti, omezení aktivit nestátních sociálních subjektů) vyplývá jedinečnost konceptů sociálních států z rozsahu a podoby implementace, a to v závislosti na konkrétních národních specifikách (ekonomické možnosti, humanistické ideje, tradice, sociální cítění ap.). Z řady známých konceptů sociálního státu patří mezi nejvýznamnější tyto:

➤ *Reziduální sociální stát*

V duchu liberálního chápání role státu jsou sociální

potřeby uspokojovány zejména prostřednictvím rodiny, v níž jedinec žije, a trhu, na němž participuje. Sociální stát a jeho instituce přicházejí v úvahu až v případě, kdy tyto základní struktury zajištění lidské existence a lidských potřeb selhávají. Intervence státu do sociální oblasti jsou proto spíše minimální než optimální.

➤ **Pracovně-výkonový sociální stát**

Instituce sociálního státu jako doplněk ekonomiky sehrávají významnou roli. Sociální potřeby jsou uspokojovány zejména na základě zásluh, pracovního výkonu a produktivity beneficienta (příjemce sociální dávky).

➤ **Institucionální sociální stát**

Univerzalisticky se vztahuje na celou populaci a rozšiřuje sociální aktivity státu de facto na všechny oblasti důležité pro zajištění sociálních potřeb populace (tento koncept je v zásadě opakem reziduálního sociálního státu).

Navzdory všem existujícím odlišnostem kalkulují všechny vyspělé evropské státy s účastí státu v sociální politice. V tomto pojetí jsou tedy také státy sociálními (tradičně největší roli v sociální politice sehrávají státy ve skandinávských zemích, menší ve střední a jižní Evropě a nejmenší pak v USA, Kanadě a Japonsku).

4. POSTSOCIÁLNÍ STÁT A JEHO POJETÍ

Krise sociálního státu v pojetí „velkého welfare state“ vedla zákonitě k úvahám o orientaci dalšího vývoje sociálního státu, přičemž problém vůbec nespočívá v tom, zda se stát má či nemá v sociální politice angažovat (účast státu v sociální politice je nezbytná a jeho role nezastupitelná), ale v tom, jaká má být „míra“ účasti státu v sociální politice a v čem a jakým způsobem se má primárně uplatňovat.

Diskuse o sociálním státu se tudíž netýká jeho samotné existence, ale toho, jaký by měl být, jak by měl být uspořádán, jaký by měl být jeho rozsah a jak by měl fungovat, aby byly naplněny požadavky na jeho racionální a efektivní fungování v dlouhodobém horizontu.

Legitimita této diskuse je umocněna i skutečností, že enormní tlak na sociální výdaje je v současné době vyvoláván vedle růstu nákladů na zdravotní péči i stárnutím populace, růstem nezaměstnanosti a potřebou zdokonalovat vzdělávací systémy. Schopnost národních ekonomik (i těch nejvyspělejších a nejbohatších) financovat tyto rozsáhlé sociální programy je však omezená.

Jediným logickým a zároveň možným řešením rostoucí disproporce mezi potřebami a disponibilními ekonomickými zdroji je posunutí hranice mezi odpovědností státu a jednotlivců. Konkrétně to znamená, že je nezbytné:

- posílit odpovědnost a úsilí lidí o změnu vlastního postavení;

- podpořit vznik a fungování nestátních sociálních subjektů v sociální politice a usnadnit tím plnění sociálních požadavků občanů (některé dosud neplacené sociální služby změnit na placené, a stimulovat tak efektivnější vynakládání prostředků na sociální účely);
- zabezpečit diferencované poskytování dávek v návaznosti na skutečnou sociální potřebnost člověka;
- garantovat minimální sociální ochranu občana státem.

Stát, garantující základní sociální jistoty a podporující samostatné sociální chování a jednání jedince, bývá nazýván „*post-welfare state*“. Jeho podstatou není zeslabení role státu v sociální politice, nýbrž kvalitativní změna této role, spočívající v:

- posílení role státu jako „konceptora“ sociální politiky (vymezování právního rámce sociální politiky, určování pravidel chování ostatním sociálním subjektům a dohled nad jejich dodržováním);
- posílení role státu jako „podporovatele“ sociálních aktivit;
- posílení role státu jako „garanta“ lidské důstojnosti (péče o občany, o něž se nikdo jiný postarat nemůže);
- zeslabení role státu jako „dominantního“ poskytovatele a financovatele sociální politiky.

Podle futurologické práce „*Megatrendy 2000*“ zaznamenává *post-welfare state* na přelomu 20. a 21. století zejména následující posuny:

- od komunálních bytů k bytům ve vlastnictví jejich uživatelů;
- od monolitní národní zdravotní služby k soukromé volbě;
- od státních regulací ke státnímu mechanismu;
- od sociálních dávek k příjmům z práce;
- od kolektivismu k individualismu;
- od státního monopolu k soutěživým podnikům;
- od státního průmyslu k privatizovaným podnikům;
- od státního vlastnictví k formám spoluvlastnictví zaměstnanců;
- od státního sociálního zabezpečení k soukromému pojištění;
- od daňového zatížení k daňovým redukcím.

5. KONCEPT SOCIÁLNÍHO TRŽNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ

Na angažmá státu v sociální politice byl založen i koncept sociálně tržního hospodářství, který byl implementován v bývalém západním Německu na přelomu první a druhé poloviny minulého století pod názvem „*Soziale Marktwirtschaft*“.

Společenské cíle, které tento projekt sleduje, spočívají zejména v:

- politické svobodě a demokracii;

- zajištění určitého životního standardu jednotlivců i společnosti jako celku;
- naplňování sociální spravedlnosti;
- zabezpečování sociálních jistot a harmonie.

Podstatou konceptu bylo spojit na bázi tržního hospodářství volnou iniciativu a hospodářskou soutěž s ideály sociální spravedlnosti a sociálním pokrokem, jenž musí být zajišťován právě tržním mechanismem (zprostředkovaným výkonností ekonomického systému).

Charakteristickým rysem konceptu je to, že ekonomický a sociální fenomén jsou co do významu postaveny na stejnou úroveň, vzájemně se systémově doplňují a každému z nich je přiznán jeho vlastní relevantní význam (tržní princip je považován za zdroj sociálního bohatství a prospěchu, sociální princip pak za předpoklad jeho úspěšnosti a za cílovou orientaci celospolečenského rozvoje).

Z filozofie konceptu sociálně tržního hospodářství vyplývá, že fundamentálním předpokladem dlouhodobé prosperity a sociálního pokroku je podřízení dynamiky růstu sociálních výdajů možnostem a výkonnosti ekonomiky.

ZÁVĚR

Bez existence sociálního státu si dnes moderní stát a společnost v podstatě nelze představit. Posláním sociálního státu je nejenom pomoci udržet společensky přijatelný životní standard všech občanů, garantovat jim určitou minimální úroveň sociálního zabezpečení při sociálních událostech a zajistit kvalitní úroveň poskytovaných veřejných sociálních služeb, nýbrž i garantovat určitý standard sociálního občanství a být nápomocen při vytváření sociálně ekonomické rovnováhy postindustriální společnosti. Sociální stát je aktivní odpovědí na problémy moderního státu a společnosti,

kteří nejsou bez nástrojů sociálního státu jinými způsoby řešitelné.

POUŽITÁ LITERATURA A INFORMAČNÍ ZDROJE

- BAUMAN, V. (1995): *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Slon.
- BRDEK, M. - JÍROVÁ, H. (1998): *Sociální politika v zemích EU a ČR*. Praha: Codex Bohemia.
- BRDEK, M. - JÍROVÁ, H. - KREBS, V. (2002): *Trendy v evropské sociální politice*. Praha: ASPI Publishing.
- DRUCKER, P. (1995): *Nové reality*. Praha: Management Press.
- ETZIONI, A. (1995): *Morální dimenze ekonomiky*. Praha: Victoria Publishing.
- FRIEDMAN, M. - FRIEDMAN, R. (1994): *Svoboda volby*. Praha: Liberální institut.
- KREBS, V. - DURDISOVÁ - J. - POLÁKOVÁ, O. - ŽIŽKOVÁ, J. (1997): *Sociální politika*. Praha: Codex Bohemia.
- KREBS, V. et al. (2005): *Sociální politika*. Praha: ASPI.
- MÜHLPACHR, P. (2004): *Sociální práce*. Brno: Masarykova univerzita.
- VEČEŘA, M. (1995a): *Sociální stát: východiska a přístupy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- VEČEŘA, M. (1995b): *Teorie sociálního státu*. Brno: Iuridica Brunensia.

ADDRESS & ©

Ing. Jan MOLEK, CSc.
Katedra právních oborů, řízení a ekonomiky
Zdravotně sociální fakulta
Jihočeská univerzita
Jírovcova 24/1347, 370 04 České Budějovice
Czech Republic
molek@zsf.jcu.cz

STRATEGIC DECISION-MAKING OF COMPANY MANAGEMENT USING BASE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT

Strategické rozhodování podnikového managementu s uplatněním poznatků
znalostního managementu

Emil SVOBODA

Summary

This scientific contribution shows the results formulated in the Ministry of Education, Youth and Sports 621 564 890 4 research focused on strategic decision-making of the company management in a new entrepreneurial environment resulting from changes caused by integration processes, the development of information technologies and globalization factors. The goal of this paper is to publish the changes in behaviour of the management of the selected entrepreneurial entities resulting from new factors of changes affecting the entrepreneurial environment. This is reflected in the process of strategic decision-making of entrepreneurial entities in the necessity to use new methods of decision-making of the company management as a reaction to factors of the external as well as the internal environment. Rapid changes in particular in the external environment require the company management to select new approaches and methods of decision-making and to have a well- conceived algorithm enabling a flexible response to customers' wishes using the findings of knowledge management.

Key words: business management - decision-making - entrepreneurial environment - strategic management - information technology

Souhrn

Tento vědecký příspěvek uvádí poznatky zformulované ve výzkumu MSM 621 564 890 4 se zaměřením na strategické řízení podnikového managementu v novém podnikatelském prostředí vlivem změn vyvolaných integračními procesy, rozvojem informačních technologií a faktory globalizace. Cílem příspěvku je publikování změn v chování podnikového managementu vybraných podnikatelských subjektů vyvolaných novými faktory a ovlivňujících podnikatelské prostředí. To se projevuje v procesu strategického řízení podnikatelských subjektů, potřebou uplatňování nových metod rozhodování podnikového managementu, a to jak v reakci na faktory externího prostředí, tak i na faktory vnitřního prostředí. Změny zejména v externím prostředí vyžadují od podnikového managementu volbu nových přístupů a metod rozhodování, jeho dobře koncipovaný algoritmus, umožňující pružné reagování na potřeby zákazníků, a to při využívání poznatků znalostního managementu.

Klíčová slova: podnikový management - rozhodování - podnikatelské prostředí - strategické řízení - informační technologie

The successful management of any entrepreneurial entity depends on the proper mastery of important prerequisites of which the decision-making of the company management, for which requirements continue to increase in the dynamically changing environment of the management, takes a critical position.

Integration and globalisation processes in Europe have gradually created a new entrepreneurial environment for entrepreneurial entities of the Czech Republic upon its accession to the EU, in which a number of substantial changes of both positive and negative character are reflected. With respect to the extent of the changes, a virtually new entrepreneurial environment has been

created. These changes pertain to the principal factors that will limit the behaviour of all entrepreneurial entities in future years.

Most agricultural and processing companies in the Czech Republic have not yet been sufficiently linked with processes of vertical integration; specifically, neither with integration processes towards the customers nor with reverse integration and for that reason, their reactions are frequently perceived individually and separately by the market.

As mentioned by Hron (2001), the basic constant in managing the development of entrepreneurial entities is a change, the proper mastery of which is a basic

criterion for the assessment of the managing work of all company managers. In the field of strategic management, he/she emphasizes the necessity to create homeostasis, i.e. desirable adaptation of the internal environment of the management to the external environment in the company.

Also Svoboda, E. - Bittner, L. - Svoboda, P. (2006) are in consensus with this author. The cited authors mention a number of decision-making methods in their literary publication that investigate the results of analyses of the management environment, i.e. of both the external and internal environments.

GOAL

The paper describes the synthetic results of the author's research with focusing on the analysis of strategic decision-making of the company management. The goal of the paper is the analysis of the behaviour of entrepreneurial entities in the process of controlling changes of the selected companies with a focus on the field of strategic decision-making, specifically in the period after accession of the Czech Republic to the European Union when major changes in the entrepreneurial environment took place. Bioveta, a.s. (joint-stock company) Ivanovice na Hané in which the author has carried out long-term research is a subject of the detailed analysis. Attention is paid to utilizing the modern methods of strategic decision-making of the company management with use of the principles of the knowledgeable management.

MATERIAL AND METHODS

The research is carried out on the basis of the methodology formulated by the author of this paper, i.e. through the methodology of the formation, implementation and changes of the entrepreneurial strategies outlined and successively verified in the practice of entrepreneurial entities. The results of the decision-making are applied to partial business strategies of the selected entrepreneurial entities in the fields of subject of activity, marketing, stock management, quality control and management of changes, human resources management and company financing.

The methodological procedure is based on partial steps that can be characterized with the following algorithm:

- analysis of the current status of strategic decision-making of the company management in literature and practice of the companies investigated;
- progressive introduction and verification of the results of the research into company practice;
- formulation of practical recommendations for improving the strategic decision-making of the selected entrepreneurial entities.

The analysed companies participating in research represent medium-sized entities with a more extensive subject of activities, provided with modern technical

means of management and communication. The selected specific data with the application of individual methods of strategic analysis are obtained from the joint-stock company Bioveta Ivanovice na Hané, which deals in research and development, the production and sale of veterinary and certain human drugs on the markets of the Czech Republic, EU member states and a number of other countries of Asia, India, Latin America etc. Bioveta currently does business with approximately 67 countries throughout the world.

The methods of strategic decision-making and a method of a controlled interview with the TOP management of the company and the members of the board were used for research. The methods from the field of marketing and certain other associated fields were also utilized. The methods mentioned are based on the conclusions obtained with the methods of analysis of the management environment. BCG and SPACE analyses follow.

The SPACE was undertaken with the construction of 35 input characteristics divided into 4 summarized fields, i.e. for analysis of the financial strength of the company, its competitive advantages, environmental stability and strength of the industry. These fields are ranked with a point system (0 to 6 points).

The Boston Consulting Group (BCG) analysis is carried out according to the selected markets on which Bioveta offers its products, i.e. both in the market of the Czech Republic and in foreign markets, specifically from the year of transformation of Bioveta from a limited company to a joint-stock company (1998 to 2007). The results of the analysis are listed in a summarized percentage representation of individual products on the selected markets. The data are summarized in individual quadrants in Table No. 1, i.e. in relative expression in the monitored markets due to not publishing quite specific addressing data that should be kept confidential, owing to the interests of the company, for which the author bears full responsibility. Quadrant I illustrates products with high development of the market and with a large share of own products in the market, quadrant II indicates high development of the market with a low share of own products in the given market, quadrant III contains products with a decreasing rate of market changes and with a large share and quadrant IV depicts products with a decreasing rate of market changes and with a low share.

A very important applied analysis of competition is that according to the Porter's model and the Miles - Snow model, which differentiate companies with their approach according to the reactions to the external business environment, specifically as defending (1), prospecting (2), analysing (3) and reacting (4).

The first approach is characterized in particular by a narrow market segment, high quality of products and their wide dissemination. The second approach is characterized by an effort to assert itself in unstable and - for the company - new entrepreneurial environment.

This reaction is characteristic of a wide spectrum of subject of activity and flexible and creative reactions with a quick launch in the market. The third type of reaction is called analysing (3), which limits the space between the defending and prospecting approaches and attempts to combine the approaches (1, 2). The last approach is called reacting (4), which is characterized by strategic failure of the company, i.e. with failure on a certain market. The approaches listed above are analysed in research according to individual groups of the products offered and according to individual markets in the Czech Republic and foreign markets.

RESULTS AND DISCUSSION

A brief characterization of the process of strategic management in the joint-stock company Bioveta Ivanovice na Hané that supplies, in particular products in the market of veterinary drugs and bio-preparations above all for breeding farm animals will now follow. The company produces and supplies 29 groups of products in 410 variants and types of packaging, including some human medicine products for the given industry at the present time. The quite extensive and comprehensive subject of activity mentioned above requires the analysed company to provide flexible and creative adaptation to the requirements of the market, i.e. to an important element of the external entrepreneurial environment. Other company systems are associated with the subject of activity; the organizational system, the system of company and internal management, economic and financial system, human resources management system and the information system that displays and integrates all the preceding systems, thus deciding significantly on approaches to the management of individual fields of activity of the company belong among these in addition to the subject of activity of the company.

In connection with the strategic decision-making of the company management, we will mention the implemented approaches in the process of changes, namely in the system of the company and internal management of the analysed company. The company reacted gradually to changes of the external and internal environments by applying new approaches in the process of controlling the company management.

After privatisation of the former Bioveta state enterprise (1994), this company was transformed to a limited company and later to a joint-stock company (1998). The current system of management builds on the financial and economic management of the company and its internal units with relatively high economic independence of the internal units. The mentioned system of management and other company systems are supported and provided with data from the information system with the use of advanced information technologies. The general director of Bioveta manages, in a linear connection, the director of financial control section, the director of the section for the development

and sale of veterinary bio-preparations and drugs, the director of the quality management and control section and the marketing and sales director. The director of the section for the registration of Bioveta products is also on the same level. Individual control activities are specified with the tools of direct and indirect control in company and internal management in which economic and financial tools that limit the economic framework with their upper and lower limits occupy the principal position.

In this connection, the applied stock management, which differs from traditional stock management as it has its important specific features consisting especially in the fact that the company must keep a certain minimum limit of finished products, i.e. individual drugs in order to cover the potential occurrence of various infections and epidemics, plays an important role. The maximum limit is specified quarterly for each product and exceeding it is sanctioned.

The company management system indicates signs of simplicity and precise delimitation of competences and responsibilities, with considerable space for economic decision-making of individual functional positions of the company and internal management. This is delimited with a precisely defined system of motivation of the managers and employees of the company. These rules specify the fields and activities for which each employee is remunerated with a clearly defined amount of remuneration.

The mentioned comprehensive subject of activity requires modern methods of management, of which a number were applied in cooperation with the research works of the authors mentioned above.

In particular, the following analyses and methods of the following areas are utilized for the field of the production and sale of drugs from a number of procedures:

- management environment, with formulation of its changes;
- creation, implementation and changes of entrepreneurial strategies;
- subject of activity of the company and its assessment according to a number of indicators and requirements;
- stock of completed products and its management;
- market marketing survey;
- research, development and sale of individual products;
- BCG and SPACE analyses;
- receipts etc.

The results of the Boston Consulting Group (BCG) analysis and the related SPACE analysis that investigate the position of the company on individual markets will be listed in this paper. These methods are complemented with the methods of assessment of competition strategies according to Miles - Snow.

BCG monitors the market from two basic dimen-

sions, namely from the viewpoints of market growth and share of the analysed company on the market. These two dimensions allow formulating a matrix of links with four quadrants.

A total positive trend in the portfolio of products

in individual quadrants is apparent from the data listed in Table 1 even if relatively high deviations from year to year are also obvious; the company management must respond to them with their measures and direct them.

Tab. 1: Representation of products according to the BCG analysis (in %)

Year	Quadrant			
	I	II	III	IV
1998	38.1	24.0	25.7	12.2
1999	43.4	27.5	27.0	2.1
2000	34.5	31.0	30.0	4.5
2001	32.1	34.2	26.0	7,7
2002	27.2	34.5	22.1	16.2
2003	45.1	34.0	18.2	2.7
2004	38.7	35.1	17.9	8.3
2005	32.1	29.7	26.8	11.4
2006	34.1	30.1	24.5	11.3
2007	42.1	29.9	24.6	3.4

Source: Svoboda, Emil (2008)

We carried out an analyses of the selected markets using both BCG and SPACE methods in Bioveta in the period from 1998, i.e. from the year when a joint-stock company was established from the Bioveta limited company by transformation, to 2007. The analyses always characterize the status as of December 31 of the respective year. The data were obtained from and processed by the information system of the monitored company.

This paper will contain only input and output data with characterization of the relation of their changes. Representation of the products in quadrant I amounted to 38.1 % in 1998 and increased to 42.1 % in 2007, which means growth of 4.0 %. The following changes took place in quadrant II in the mentioned period: the former representation of 24.0 % increased to 29.9 %, which means a growth of 5.9 %. A slight drop from the initial representation of 25.7 % to 24.6 % occurred in quadrant III. An even more significant drop occurred in quadrant IV, where the initial representation of 12.2 % dropped to 3.4 %. It is apparent from the changes in the percentage representation of the products in individual quadrants that most of the products are classified in the quadrants I through III. It is also seen from the results of the analysis that the company applies the strategy of innovation of its products that is depicted in quadrant II at the beginning of introduction into practice. Its values grow in time from 24.0 to 29.9 %. The products in quadrant I are critical for the volume of sales and satisfaction of the customers. These products are well located in the developing market.

It is also apparent that the company is applying the strategy of diversification successfully; this fact can be

seen from increments of representation on the market - increments of quadrants I through III. Quadrant IV informs the company management about representation of the products that are unsuccessful on the market and thus also economically disadvantageous for the company. A significant desirable final reduction of products in this quadrant is the result of good utilization of the application of stock management together with a system of motivating managers on the quantity of required stock of completed products.

The SPACE analysis complements the preceding conclusions and its summarized results indicate that the industry of the sale of veterinary bio-preparations and drugs is relatively stable, however, with high dynamics of changes in the sales of individual products.

The financial strength of the company increased significantly from the initial status for the monitored period according to rating by means of a point scale, from 4.7 points to 5.7 points. The maximum value was achieved in 2003, specifically 6.0. The reduction in 2004 occurred above all as a result of initial problems with launching on new markets. The competitive advantage of the company also improved as its input value represented 4.9 points and the value in 2007 represented 5.8 points. As to business in the field of the production of drugs and bio-preparations, it can be assessed as stable with an input value of 3.5 points and a current value of 4.0 points. The measure of attractiveness is also a good opportunity for the company for the whole period. The input value amounted to 3.2 points and the current value represents 4.6 points. The mentioned results characterize the selected markets and are average values.

Selected data from assessment of the markets according to Miles and Snow and according to the experience of the company management of the analysed company will be listed now. If you take note of the characterization of individual markets from the viewpoint of the Bioveta offered range of products, it can be stated that the company is always simultaneously represented by a wide spectrum of products both on domestic and foreign markets. Behaviour on individual markets is simultaneously adapted to the specific given conditions.

The company can apply the defending approach (1) on the Czech market only, specifically in the case of products for which a government contract is awarded. The prospecting approach (2) is utilized above all for launching on foreign markets. This approach is usually combined with the analysing approach (3). The reacting approach is also utilized in both Czech and foreign markets, especially in case of products with strong competition or products that are superseded by more modern and more efficient preparations.

The experience of the TOP management of the company indicates very different characteristics, especially of foreign markets. Markets with veterinary drugs and bio-preparations in the EU are characterized by the observance of all rules with high administrative exactingness in particular upon the registration of individual products in these markets. They can also be characterized with good payment discipline and observance of business rules. Bioveta, with its products is fully competitive on the EU markets.

Asian markets can be characterised briefly with easier access when compared to the EU, a wide portfolio of products and strong competition, which results in pressure on low prices. Another important attribute is a high risk in the payment discipline of companies. Requirements for product quality are standard, i.e. the quality is lower when compared to the EU. The markets of South America and other countries of this continent have specific features and a high competitive ability of American and Mexican companies for the analysed company.

Distinctive specific features can be traced in the markets of Ukraine, Belarus and Russia. There are, above all few precisely defined business rules here, non-standard means are used and business takes place via mediators in a large extent. The business rules in these markets develop and improve only slowly.

The position of the analysed company on individual markets can be assessed as good because the financial strength of the company is growing considerably and the company is successful in penetrating new markets. It is obvious from the analyses carried out that two groups of effects participate in this fact. The first group includes very good price strategies monitoring individual markets and the stabilization of prices, or even their slight decrease. If this strategy cannot be used, the company utilizes the relocation of products on other mar-

kets. The second group of factors consists in application of the strategy of primary position in costs, i.e. the strategy of minimum costs that forms a good base for the specification of reasonable prices for individual products with respect to the competition.

The price relations for individual products are monitored through analysis of the summary value index, which allows reflecting changes in receipts for products sold through the effect of changes of the quantity of the product and price influences. The company creates good conditions for achieving the profitability of all products of the company.

Good knowledge of the requirements of the customer and market segmentation is an important factor in the complete analysed series. A significant drop of the number of farm animals and with it, the associated reduction of the demand of agricultural companies for veterinary products and thus also a drop of receipts has taken place in the Czech Republic since 1990. The mentioned problem has been faced virtually with two groups of measures, i.e. extension of the range of products and conversion to "Hobby programs" for pets, i.e. dogs and cats, namely for domestic and foreign markets. The other measure represents a significant extension, i.e. the expansion of all requested Bioveta products on foreign markets.

The described results of this research correspond to a number of authors. Gates (1999) states that the digital flow of information allows transforming all types and forms of information into a uniform digital form and consequently saving it in any computer, processing in the computer and communicating the information further. The circumstance mentioned is very important above all in all fields of management, as all managing processes take place as decision-making processes and consequently as influencing and inspection processes, but all these processes actually take place through information processes. The field of the company management draws information from its information system both for the horizon of strategic, tactical and operating management and for control in real time.

Other significant authors, Hron et al. (1995), Gozora (2000), Šimo (2000) put considerable emphasis on managing work and the application of marketing activity in the company management. These attitudes are also supported especially by works by Kotler (1998), who states that for their work the managers need processing information, in which the information system of the company, divided into the reporting system and the marketing research system participates. These opinions are also supported by Svoboda, P. (1999).

CONCLUSION

As is obvious from the results achieved in the company management, the knowledge management penetrates all managing activities of individual positions of the company management and requires a specific

method of work and potential change of priorities. It also emphasizes the meaning of the sharing and utilization of knowledge, thus contributing towards the creation of a better environment for better efficiency of the new directions introduced.

REFERENCES

GATES, B. (1999): *Byznys rychlostí myšlenky (Business @ the Speed of Thought)*. Praha: Management Press.

GOZORA, V. (2000): *Krizový manažment (Crisis Management)*. Nitra: SPU.

HRON, J. (2001): Změny v projektování modelů podnikatelských subjektů (Changes in Projecting Models of Entrepreneurial Entities). In: *Medzinárodné vedecké dni (International Scientific Days)*. Nitra: SPU.

HRON, J. - TICHÁ, I. - DOHNAL, J. (1995): *Strategické řízení (Strategic Management)*. Praha: ZU.

KOTLER, P. (1998): *Marketing Management*. Praha: Grada Publishing.

PORTER, M. E. (1994): *Konkurenční výhoda (Competitive Advantage)*. Praha: Victoria Publishing.

SVOBODA, E. - BITTNER, L. - SVOBODA, P. (2006): *Moderní přístupy v řízení podniků v novém podnikatelském prostředí (Modern Approaches towards the Management of Companies in a New Entrepreneurial Environment)*. Praha: Professional Publishing.

SVOBODA, P. (1999): *Formování informačního systému podniku (Creating an Information System of a Company)*. Dissertation work. Brno: MZLU.

ŠIMO, D. (2000): Teoretické a metodologické otázky agrárního marketingu (Theoretical and Methodological Issues of Agricultural Marketing). In: *Aktuálne problémy agrárneho trhu (Current Issues of the Agricultural Market)*. Nitra: SPU, pp. 11-17.

ADDRESS & ©

Prof. Ing. Emil SVOBODA, CSc.

Ústav managementu

Provozně ekonomická fakulta

Mendelova zemědělská a lesnická univerzita

Zemědělská 1, 613 00 Brno

Czech Republic

esvob@mendelu.cz

ZNALOSTNÍ MANAGEMENT A JEHO UPLATNĚNÍ V OBLASTI ZDRAVOTNICKÝCH A SOCIÁLNÍCH SLUŽEB

Knowledge Management and Its Applying in Health and Social Services

Marie KLÍMOVÁ

Souhrn

Vzhledem k nárůstu konkurence se v dnešním globalizovaném světě stává jednou z prioritních konkurenčních výhod způsob získání, rozvoje a využití informací a znalostí v organizacích. Organizace tak získávají podobu znalostně řízených organizací. Znalostní management tvoří rovněž nezbytnou součást optimálně zvládnutého řízení efektivity procesů jako jedné z primárních podmínek kvality poskytovaných zdravotnických a sociálních služeb.

Klíčová slova: znalostní management - procesní management - management kvality - zdravotnické služby - sociální služby

Summary

In consideration of rising competition in the modern globalized world the way of gaining, development and usage of the information and knowledge in organizations becomes one of the prior advantages in competition. Thus they get a form of knowledge driven organizations. The knowledge management creates the essential part of optimally controlled process effectiveness as one of the prime conditions of the quality in health and social services.

Key words: knowledge management - process management - quality management - health services - social services

S prosazováním informační společnosti v současném globalizovaném světě se prioritním stává tlak na vzdělání, které již ztratilo charakter školní přípravy a získává podobu celoživotního vzdělávání a permanentního „rekvalifikování“ každého pracovníka v souladu s novými poznatky i procesy trvalé „restrukturalizace“ organizací, které přináší koncept znalostního managementu.

Podstatným faktorem rozvoje organizací se stává zvyšující se zřetel na potřeby zákazníků, klientů v souladu s principy procesního řízení, jehož je znalostní management nezbytnou součástí. Do popředí se tak kromě dalších faktorů změn dostává faktor individualizace přístupu k zákazníkům, klientům.

Vzhledem ke globalizačnímu nárůstu konkurence ve všech odvětvích se stává starost o potřeby zákazníků, klientů daleko více podstatnou, než tomu bylo v uplynulých desetiletích. Rovněž zvyšující se tlak na kvalitu poskytovaných zdravotnických a sociálních služeb ve zdravotní a sociální sféře sehrává svou podstatnou úlohu.

1. ZNALOSTNÍ MANAŽEŘI ZDRAVOTNICKÝCH A SOCIÁLNÍCH ZAŘÍZENÍ

Jak konkrétně se prvky procesu globalizačních změn

dotýkají výkonu práce sociálních a zdravotnických pracovníků na vedoucích pozicích?

Zákonem o nelékařských zdravotnických povoláních č. 96/2004 Sb. je poprvé definován pojem celoživotní vzdělávání v nelékařských zdravotnických povoláních a jsou vyjmenovány aktivity, které jsou za celoživotní považovány.

Rovněž Zákonem o sociálních službách č. 108/2006 Sb. je definována povinnost sociálního pracovníka přistoupit k dalšímu vzdělávání, kterým si obnovuje, upevňuje a doplňuje kvalifikaci. Také v oblasti sociálních služeb se uplatňuje koncept celoživotního vzdělávání.

Zákony č. 96/2004 Sb. a č. 108/2006 Sb. jsou pak vymezeny formy prohlubování vzdělání zdravotnických a sociálních pracovníků.

Nicméně proces samotného vzdělávání (v rámci managementu znalostí) představuje pouze jeden z hybridních faktorů pozitivního rozvoje pracoviště, kde se princip kontinuálního vzdělávání zaměstnanců uplatňuje. Jednou z podstatných úloh znalostní manažerky/znalostního manažera na takovém pracovišti je schopnost přeměnit získané poznatky zaměstnanců do potřebné přidané hodnoty. Využití, ale i rozvíjení znalostí závisí na organizačním klimatu, na manažerské podpoře kreativní tvořivosti, na motivaci a na

praktickém využití existujících a potenciálních nápadů a inovací.

Zaměstnanci, u kterých je přístup ke vzdělávání a k získávání nových informací podporován, jsou schopni nahlížet na své okolí proaktivně a jsou také schopni rychleji a adekvátněji reagovat na vzrůstající pracovní nároky.

Za nezbytné předpoklady uplatnění znalostního managementu je možné považovat zejména:

- Kladení důrazu na systematické předávání znalostí. Znalosti musí být předávány všem zaměstnancům organizace, kteří by je mohli potřebovat.
- Vytvoření uceleného systému, který by napomohl k získání informací z vnějšího okolí organizace.
- Management by měl mít zmapovány znalosti, kterými zaměstnanci disponují.
- Znalostní kapitál, není-li neustále rozvíjen, ztrácí - v dnešní době rychleji než kdykoli předtím - svůj význam a hodnotu.
- Je potřeba podporovat zejména takové znalosti, které vytváří přidanou hodnotu. Je potřeba podpořit ty znalosti a dovednosti, které souvisejí s cíli zdravotnického a sociálního zařízení.
- Znalost je aktivum, do kterého je potřeba investovat.
- Podporovat zdravou organizační kulturu organizace je nezbytnou podmínkou úspěchu.
- Vrcholový management a příslušné složky managementu musí být přesvědčeny o důležitosti uplatnění managementu znalostí.
- Zkvalitnění managementu znalostí se nedosáhne příkazem shora, ale přesvědčivým, osobním příkladem zaměstnancům. Manažer, manažerka se soustavně vzdělává, sleduje aktuální informace a trendy ve vzdělávání.
- Je potřeba zajišťovat zpětnou vazbu v procesu uplatňování managementu znalostí - zjišťovat názory zaměstnanců, dalších organizačních složek, klientů, veřejnosti.

Mezi současné trendy, uplatňující se v rozvoji a vzdělávání zaměstnaneckých sil, můžeme z obecného hlediska zařadit:

Sebevzdělávání - praktické zkušenosti (learning on doing), absolvování vzdělávacích kurzů, seminářů a stáží, learning by teaching (učení sebe sama učením druhých), metody e-learningu, koučování sebe sama.

Interní metody vzdělávání - mentoring, koučování jednotlivců, koučování týmů, cross training, asistence, rozvoj kreativity u zaměstnanců, vzdělávací a odborné semináře, školení, tvorba vlastního development centra (forma poradenství), e-development.

Externí metody vzdělávání - vzdělávací a odborné semináře, školení (indorové formy vzdělávání), využití externího kouče, outdoorový trénink, využití externího

development centra, využití outplacementu (forma poradenství při hledání nového zaměstnání).

2. PROCESNÍ ŘÍZENÍ JAKO ZÁKLAD SOUČASNÉ FILOZOFIE MANAGEMENTU

Manažerské procesy jsou dnes považovány za základ filozofie organizačního řízení. Filozofie procesního přístupu, založeného na ovládnání procesů, se podstatně odlišuje od operačního přístupu, vycházejícího ze zásad klasického managementu.

Posun od operačního (funkčního) managementu k procesnímu managementu (reengineeringu) je příkladem posunu globálního paradigmatu v managementu. Dílčí operace se sjednocují na základě filozofie procesního managementu, uplatňující se od 90. let 20. století do ucelených procesů. Do centra manažerské pozornosti se dostává požadavek harmonické integrace (synergický efekt). Éra operačního (funkčního) managementu byla založena na principu dělby práce, poprvé definovaném klasickým ekonomem Adamem Smithem v roce 1776, který říká, že procesy průmyslové výroby mají být rozloženy na nejjednodušší a nezákladnější dílčí operace. V procesním managementu (reengineeringu) se naopak prosazuje názor opačný: organizace jsou budovány na principu integrace činností. Dílčí operace je třeba opět sjednocovat do ucelených podnikových procesů, ovládaných procesními týmy, které jsou motivovány k vytváření maximální přidané hodnoty pro zákazníka, klienta.

Procesem pak rozumíme vzájemné propojení dílčích činností, kdy se postupně transformují vstupy na požadované výstupy. Vstupy tvoří výchozí zdroje (suroviny, materiál, kapacity strojů, informace, znalosti) nebo vstupy od dodavatelů. Výstupy jsou pak konečné výsledky a jsou určeny pro zákazníka, klienta.

3. PROCESNÍ ŘÍZENÍ A JEHO APLIKACE V OBLASTI ZDRAVOTNICKÝCH A SOCIÁLNÍCH SLUŽEB

Na rozdíl od průmyslu, který již před řadou let transformoval svůj způsob řízení a myšlení z funkčního na procesní, oblast zdravotnických a sociálních služeb stále využívá převážně myšlenek funkčního řízení. Rovněž oblast veřejné správy, která často vykonává svou funkci v roli zřizovatelů zdravotnických a sociálních zařízení využívá převážně funkční řízení. V tomto systému je řízení organizováno kolem funkcí - oddělení. Každé oddělení představuje izolovanou oblast s vlastními požadavky, vstupy a výstupy. Výsledkem této struktury je způsob řízení, kdy je manažer oddělení odměňován za výkon svého oddělení, a nikoli za výkon, vedoucí k prokazatelné spokojenosti klienta nebo jiného oddělení.

Funkční řízení v praxi předpokládá rozdělení na jednotlivá oddělení či jednotlivá nákladová střediska a na spoje mezi těmito jednotkami. Právě v těchto

spojích, určitých spojujících „mostech“, které nikdo nevládní, vznikají časté problémy funkčního řízení. Procesní řízení tento problém řeší například ustanovením pozice manažera/manažerky jako vlastníka procesu. Manažer je zodpovědný nikoli za jedno vymezené funkční oddělení, nýbrž za maximální uspokojení potřeb klienta.

I když nelze očekávat, že se funkční způsob řízení v oblasti poskytovatelů a zřizovatelů zdravotnických a sociálních služeb během několika let podstatně změní, neboť vyžaduje radikální změnu myšlení, lze již dnes provést smysluplné změny v klíčových procesech těchto subjektů.

Zdravotnické a/či sociální zařízení, které se zaměří na procesy, tím může získat:

- snížení nákladů;
- standardizovanou péči o klienty;
- spokojenost klientů;
- lepší využití času;
- lepší výsledky;
- méně frustrací.

Při práci s procesy je potřeba respektovat určitá pravidla:

- procesy často eliminovat, zjednodušovat, umisťovat činnost blíže ke klientovi; procesy, o které se nikdo nestará, se často stávají více komplikované, byrokratické a frustrující pro klienty i personál;
- kontinuálně zvyšovat a prohlubovat potřebné znalosti a dovednosti personálu;
- zajišťovat pružnější a smysluplnější dokumentaci;
- využívat moderního vybavení a informační techniky tam, kde je to vhodné.

4. PROCESNÍ ŘÍZENÍ JAKO VÝCHOZÍ BOD V DOSAHOVÁNÍ KVALITY PŘI POSKYTOVÁNÍ ZDRAVOTNICKÝCH A SOCIÁLNÍCH SLUŽEB

Zkušenosti z průmyslu prokázaly, že procesní řízení má v porovnání s řízením funkčním mnoho výhod - zejména v oblasti kvality.

Zásady procesního řízení se promítají do systému managementu jakosti norem ISO 9001. Certifikace managementu jakosti je mimo jiné obory využitelná rovněž pro oblast zdravotní a sociální péče. Využití zásad procesního řízení nachází své uplatnění také v oblasti zvyšování kvality poskytovaných služeb veřejnou správou. Specifické stránky kvality poskytování jednotlivých druhů služeb však využívání zásad procesního řízení - v rámci norem ISO - neřeší. Nicméně certifikace dle norem ISO je evropsky uznávaným systémem kvality.

Pro oblast zdravotnických zařízení se dále nabízí zejména forma národních a nadnárodních akreditačních standardů společně s Programem kontinuálního zvyšování kvality (KZK).

Pro poskytovatele sociálních služeb vyplývá ze zákona povinnost dodržovat standardy kvality sociálních služeb.

Oblast veřejné správy využívá kromě certifikace ISO norem další specifické modely kvality, jako je například model CAF (Common Assessment Framework), na jehož tvorbě se podílela Evropská nadace pro řízení kvality.

Získání certifikace ISO 9001 nemůže řešit specifické stránky kvality poskytovaných zdravotních a sociálních služeb, ale je známkou toho, že organizace byla prošetřena a bylo zjištěno, že má systém managementu, který zajišťuje důkladnost a spolehlivost.

Také model Evropské nadace pro řízení kvality (EFQM), který nachází rovněž své uplatnění zejména ve zdravotní a sociální sféře a ve veřejné správě, vede organizace k neustálému přezkoumávání efektivity veškerých procesů.

Systém managementu jakosti dle norem ISO nachází svoje místo též v certifikování vzdělávacích kurzů pro oblast vzdělávání sociálních a zdravotnických pracovníků.

Základní přístupy v řízení z hlediska ISO 9001:

- Zaměření na klienta. Zařízení předvídá, zná, plní a překonává očekávání klientů.
- Vedení a řízení zaměstnanců. Management využívá koučování, motivace za účelem zvýšení angažovanosti zaměstnanců.
- Zapojení zaměstnanců. Zaměstnanec se zapojuje do procesu rozhodování a plánování.
- Procesní přístup. Pohled na práci z hlediska procesů, které jsou monitorovány a zjednodušovány. Manažer by se měl stát vlastníkem procesů.
- Přístup k rozhodování. Rozhodování je založeno na faktech, relevantních informacích, nikoli na pocitech.
- Systém neustálého zlepšování. Program kontinuálního zvyšování kvality je nutné vnímat jako cestu, nikoli jako cíl.
- Systémový přístup managementu. Uplatnění systémového myšlení, které má vztah k procesům.
- Vzájemně prospěšné dodavatelské vztahy. Vztahy založené na kvalitě. Úsilí o partnerství.

Manažeři sociálních a zdravotnických zařízení jako znalostní manažeři, procházející procesem celoživotního vzdělávání v současné globalizované informační společnosti, se nacházejí v pozici, kdy nelze pasivně vyčkávat na nejistou budoucnost. Není možné s jistotou se spoléhat, že to, co v minulosti fungovalo, bude fungovat i zítra. Je potřeba zaměřit se na proaktivní přístup, který změny nečeká, nýbrž se s nimi snaží vypořádat aktivně a s předstihem. Management sociálních a zdravotnických zařízení se tak seznamuje se současnými manažerskými přístupy, tvořícími nezbytný předstupeň k naplňování procesu zvyšování kvality.

POUŽITÁ LITERATURA A INFORMAČNÍ ZDROJE

DONELLY, J. H. - GIBSON, J.L. - IVANCEVICH, J. M. (1997): *Management*. Praha: Grada Publishing.
GLADKIJ, I. (2003): *Management ve zdravotnictví*. Brno: Computer Press.
KAREŠ, J. - DRLÍKOVÁ, M. - BRABCOVÁ, I. (2006): *Moderní metody v řízení*. České Budějovice: JU.
PEKOVÁ, J. - PILNÝ, J. - JETMAR, M. (2005): *Veřejná správa a finance veřejného sektoru*. Praha: Aspi.
PLAMÍNEK, J. (2000): *Synergický management*. Praha: Argo.
ŠKRLA, P. - ŠKRLOVÁ, M. (2003): *Kreativní ošetrovatelský management*. Praha: Advent-Orion.
THOMAS, T. H. Wan. (1998): *Analýza a vyhodnocení systémů zdravotní péče*. Olomouc: UP.
TOMÁNEK, J. (2001): *Sborník managementu změn a reengineeringu*. Praha: Computer Press.

TRUNEČEK, J. a kol. (1997): *Management v informační společnosti*. Praha: VŠE.
VEBER, J. a kol. (2001): *Management. Základy, prosperita, globalizace*. Praha: Management Press.
ZUZÁK, R. (2001): *Management pro obor podnikání a administrativa*. Praha: ČZU.
Zákon o sociálních službách č. 108/2006
Zákon o nelékařských zdravotnických povoláních č. 96/2004

ADDRESS & ©

Ing. Marie KLÍMOVÁ, Ph.D.
Katedra právních oborů, řízení a ekonomiky
Zdravotně sociální fakulta
Jihočeská univerzita
Jírovcova 24/1347, 370 04 České Budějovice
Czech Republic
mklimova@zsf.jcu.cz

ELEKTRONICKÉ OBCHODOVÁNÍ A REKLAMA NA INTERNETU

Electronic Trade and Internet Advertisement

Jiří DUŠEK - Ladislav SKOŘEPA

Souhrn

Příspěvek analyzuje výsledky marketingového výzkumu „Omnibus 2007“, který se zabýval rozvojem internetu v České republice a internetovou reklamou, ovlivňující nákup zboží. Projekt byl realizován ve spolupráci se 7 univerzitami a vysokými školami a v článku jsou uvedena také hodnocení českých i slovenských respondentů.

Klíčová slova: internet - elektronický obchod - reklama

Summary

The contribution deals with the results of marketing research „Omnibus 2007“, which relates to Internet development in the Czech Republic, and Internet advertisements, which influence purchase of goods. The research was implemented in cooperation with 7 universities and colleges and the work also includes the results of assessment from Czech and Slovak customers.

Key words: advertisement - Internet - electronic trade

ÚVOD

Internet dorazil do České republiky teprve před několika lety a dnes je již nedílnou součástí našeho života. Před 15 lety, když internet do Česka dorazil, k němu mělo přístup jen několik akademiků na vysokých školách. Od té doby se však mnohé změnilo.

Počet návštěvníků českých internetových stránek v lednu 2008 poprvé překročil hranici šesti milionů uživatelů. V prosinci se měsíční návštěvnost pohybovala kolem 5,9 milionu uživatelů. Množství českých uživatelů se v lednu proti prosinci zvýšilo zhruba o 50.000 na 4,53 milionu lidí. Vyplývá to ze statistiky návštěvnosti NetMonitor. Zatímco měsíční návštěvnost rostla o téměř dvě procenta, průměrná denní návštěvnost se zvýšila o 14 procent na 2,71 milionu lidí. Lidé tak chodili na internet výrazně častěji než v prosinci. Celkem mělo v lednu přístup na internet 4,64 milionu Čechů. Převládají muži, kteří mají na celkovém počtu uživatelů podíl 53 procent. Čtvrtinu návštěvníků tvoří lidé mezi 20 a 29 lety [1].

Tak rychle, jak roste počet uživatelů internetu, roste také počet nakupujících na něm.

Provozovatelé většiny internetových obchodů mohou být s tržbami za loňský rok spokojeni. Stále více Čechů totiž místo výletů do kamenných obchodů sedělo a nakupovalo u obrazovky počítače. Ukazují to čísla zveřejněná Asociací pro elektronickou komerci, která sdružuje firmy prodávající své výrobky na internetu. Firmy utržily za rok 2007 18 miliard korun, to je o 4 miliardy více než v předcházejícím roce [2].

Obchodníci očekávají růst tržeb i v příštím roce. Pokud internet bude lákat stále více lidí jako doposud, porostou i elektronické nákupy. Na základě vývoje posledních let by obrat firem prodávajících zboží přes internet letos mohl vzrůst v průměru o 20 procent a dosáhnout až 22 miliard korun [2].

Podle průzkumu agentury AISA spatřují dotázaní ve spontánních odpovědích největší výhody nákupu přes internet především v možnosti nakupovat doma v pohodlí, dále oceňují rychlost, úsporu času, širokou nabídku a klid při výběru. Tato forma prodeje ale také umožňuje nakupovat za nižší ceny. Některé výrobky a služby mohou být dodány elektronickou cestou, což výrazně snižuje náklady oproti distribuci tradičními cestami. Naopak největší obavy mají zákazníci z možnosti podvodu, další nevýhody spatřují v tom, že si zboží nemohou prohlédnout zblízka, vyzkoušet, ohmatat, obávají se také zneužití údajů [3].

To, že obchodování prostřednictvím internetu má do budoucna svůj nepopiratelný potenciál, dokazuje rostoucí počet uživatelů internetu. Každý z uvedených 6 milionů uživatelů internetu v České republice je potenciálním pravidelným on-line nakupujícím a záleží na tom, zda se jej podaří přesvědčit, že on-line platby jsou bezpečné, že on-line prodejci jsou spolehliví, že to, co vidí, je skutečně to, co si koupí.

Rostoucí počet uživatelů internetu samozřejmě láká nejen další obchodníky vstoupit na internet, ale též roste objem internetové reklamy.

METODIKA A CÍL

V roce 2007 realizovala Vysoká škola evropských a regionálních studií v Českých Budějovicích spolu se svými partnery (Česká zemědělská univerzita v Praze, Západočeská univerzita v Plzni, Vysoká škola polytechnická v Jihlavě, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, Stredoeurópska vysoká škola v Skalici a Poľnohospodárska univerzita v Nitre atd.) výzkum „Omnibus 2007“ mezi občany ČR a SR. Dotázáno bylo celkem 2017 respondentů. V rámci výzkumu Omnibus 2007 byl mimo jiné proveden rozsáhlý marketingový a sociologický průzkum, jehož část se zaměřila i na internet a spotřebitelské chování. Cílem uskutečněného marketingového výzkumu bylo monitorovat vývoj vztahu respondentů k internetu a jeho využití při nákupu zboží. Očekával se další posun postojů respondentů směrem k větší ochotě nákupu zboží s využitím internetu.

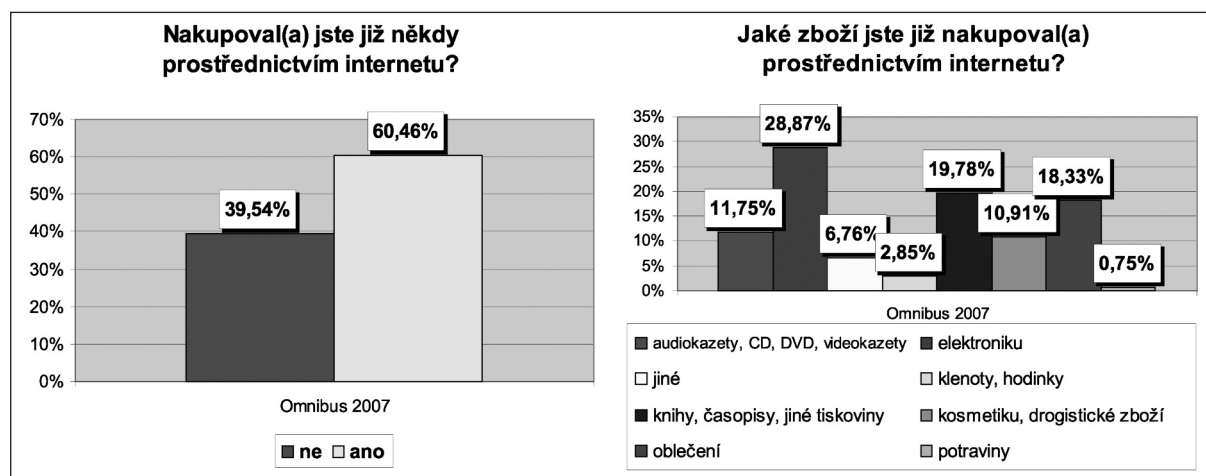
VÝSLEDKY A DISKUSE

Počet návštěvníků českých internetových stránek

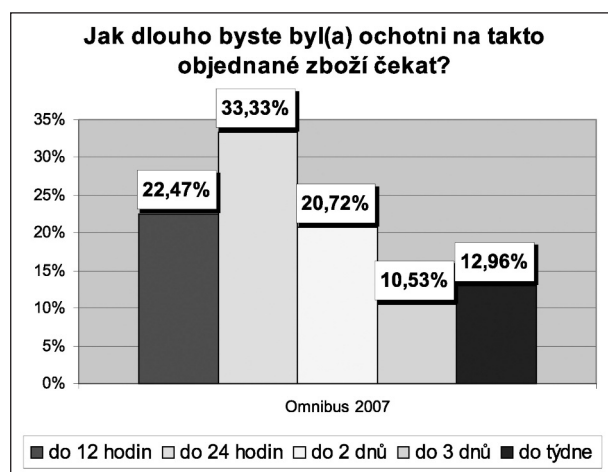
v lednu 2008 poprvé překročil hranici šesti milionů uživatelů. Místo připojení k internetu se v letech 2005-2007 dramaticky nezměnilo. Stabilně roste počet přístupů na internet z domova a částečně i z práce, naopak klesá počet přístupů na internet ze školy. Hlavní důvod růstu počtu připojení z domova lze přičítat novým a ekonomicky výhodnějším technologiím jako je ADSL, wi-fi, EDGE a nastupujícím sítím 3G/UTMS atd. Naopak klesá počet připojení dial-up kvůli vysokým telefonním poplatkům.

Zkušenost s nákupem po internetu má již 60 % respondentů, kteří k němu mají přístup. Při nákupu jsou preferovány proti minulému výzkumu více elektronika než knihy a časopisy, nosiče zvuku a obrazu, oblečení atd. Příznivou tendencí je však každoroční nárůst obchodu na internetu a pokles respondentů, kteří ještě nenakupovali přes internet. Dalším vysledovaným trendem je skutečnost, že respondenti zároveň kupují mnohem dražší zboží než před několika roky a lze předpokládat, že s rozvojem internetového obchodování dojde i k dalšímu rozšíření sortimentu nabízeného zboží.

Graf č. 1 a 2: Uskutečnění nákupu přes internet [4]

Graf č. 3: Ochota čekat na objednané zboží [4]

Objednané zboží chce mít většina respondentů doma do 24 hodin a nejsou ochotni za tuto službu zaplatit výraznější sumu. Změny postojů v této oblasti se v porovnání s minulými lety podstatným způsobem nezměnily.

Hrubý objem bannerové reklamy loni podle SVIT (Sekce vydavatelů internetových titulů) dosáhl 1,96 miliardy korun, což je meziročně o zhruba 74 milionů více. Čisté příjmy z plošné reklamy činí přibližně 1,13 miliardy korun. Letos by se měl hrubý objem plošné reklamy zvýšit o téměř 30 procent na 2,52 miliardy korun. Podíl jiných formátů internetové reklamy loni rostl o zhruba 84 procent na 1,49 miliardy korun. Nejvyšší příjmy z reklamy měla loni televize a tisk. Internet obsadil třetí pozici a dostal se před rozhlas. Podíl internetu na reklamních příjmech vzrostl na 6,5 procenta.

Tabulka č. 1: Vývoj reklamních příjmů médií v letech 2006 a 2007 [5]

Médium	Reklama v tis. Kč (rok 2007)	Podíl v % (rok 2007)	Reklama v tis. Kč (rok 2006)	Podíl v % (rok 2006)
Televize	24 373 238	46,1	23 680 171	47,0
Tisk	19 276 110	36,4	19 165 778	38,0
Internet	3 442 000	6,5	2 028 000	4,0
Rozhlas	3 291 600	6,2	3 214 449	6,4
Outdoor	2 313 279	4,4	2 111 797	4,2
Kina	191 922	0,4	200 000	0,4
Reklamní trh celkem	52 888 149	100	50 400 195	100

ZÁVĚR

Počet uživatelů internetu dynamicky roste, stejně jako obrat internetových obchodů. I v letošním roce bude růst v řádech 20-30 %. Úspěšnost nakupování dokládá více než 60 % respondentů, kteří již přes internet nakupovali. S ohledem na měnící se životní styl obyvatelstva a z toho plynoucí důležitost našeho volného času lze předpokládat v následujících letech další výraznější expanzi nákupů přes internet. Základem úspěchu internetového obchodu je výše ceny. Pokud je cena na internetu nižší, je vysoká pravděpodobnost, že přiláká nějaké zákazníky, kteří i přes nemožnost „ohmatat si zboží“ jako v kamenném obchodě využijí zajímavých úspor, které mohou dosáhnout i několika desítek procent. Výše slevy by však neměla být rozhodujícím faktorem pro nákup, protože neseriózní internetový obchod může zmizet ze dne na den a spotřebitel

pak nemá možnost domoci se svých práv. Proto by spotřebitel měl nakupovat jen z obchodů, které již zná nebo které jsou certifikovány Asociací pro elektronickou komerci, která garantuje bezpečný nákup přes internet.

S rozvojem elektronického obchodování lze sledovat i nový zajímavý trend, kdy úspěšné internetové obchody začínají zřizovat kamenné pobočky, aby se tak dostaly s lepším servisem a nabídkou služeb blíže k zákazníkovi.

Růst počtu uživatelů internetu také přímo koreluje s rostoucím objemem reklamy, a internet se tak stává nejrychleji rostoucím reklamním médiem z hlediska výše příjmů. Inzerenti v loňském roce utratili na českých serverech 3,4 miliardy korun, což je meziročně o téměř 70 procent více. Z hlediska příjmů za reklamu tak internet rostl nejrychleji ze všech médií.

POUŽITÁ LITERATURA A INFORMAČNÍ ZDROJE

- VŠETEČKA, R. (2008): *Český internet má rekord. Používá jej více než 6 milionů lidí.* [online]. Praha: iDNES [cit. 2008-03-25]. Dostupný z <http://technet.idnes.cz/cesky-internet-ma-rekord-pouziva-jej-vice-nez-6-milionu-lidi-p41/-sw_internet.asp?c=A080226_105146_sw_internet_vse>
- KOLEKTIV AUTORŮ (2008). *Češi loni na internetu utratili 18 miliard korun.* [online]. Praha: iDNES [cit. 2008-03-25]. Dostupný z <http://ekonomika.idnes.cz/cesi-loni-na-internetu-utratili-18-miliard-korun-f5e-/ekonomika.asp?c=A080125_901462_ekonomika_maf>
- OLIVOVÁ, M. (2001): Zkušenost s nákupem přes Internet je u nás zatím minimální. *Business World*, č. 11, s. 21-22.
- SKOŘEPA, L. - DUŠEK, J. (2007): *Závěrečná zpráva z výzkumu Omnibus 2007.* České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií.
- NĚMCOVÁ, V. (2008): *Podíl internetové reklamy loni rekordně rostl.* [online]. Praha: iDNES [cit. 2008-03-25]. Dostupný z http://ekonomika.idnes.cz/podil-internetove-reklamy-loni-rekordne-rostl-fl3-ekonomika.asp?c=A080321_171316_ekonomika_vem

ADDRESS & ©

Ing. Jiří DUŠEK
Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s.
Katedra evropských studií a veřejné správy
Žižkova 4/6, 370 01 České Budějovice
Czech Republic
dusek@vsers.cz

Ing. Ladislav SKOŘEPA, Ph.D.
Katedra evropských studií a veřejné správy
Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s.
Žižkova 6, 370 01 České Budějovice
Czech Republic
skorepa@vsers.cz

APPROACHES TO RECORDING INTANGIBLE FIXED ASSETS ACCORDING TO CZECH ACCOUNTING LEGISLATION, GERMAN ACCOUNTING SYSTEMS AND INTERNATIONAL ACCOUNTING STANDARDS

Přístupy k vykazování nehmotného dlouhodobého majetku dle českého účetního práva, germánských účetních systémů a mezinárodních účetních standardů

Patrik SVOBODA

Summary

This paper deals with the comparison of intangible fixed assets, especially in the area of determination, evaluation at the date of the accounting transaction, closing date and possibilities of amortization according to Czech accounting legislation, chosen German accounting systems and the international accounting standards IAS/IFRS and US GAAP. An analysis of chosen Czech firms with a varied structure of intangible fixed assets was also performed. The analyses proved that, in spite of the running IAS/IFRS and US GAAP convergence process, there are significant differences in this area, which limit the comparability of financial statements of accounting units. This paper is not concerned in detail with preference limits and permits for greenhouse gases and intangible assets in acquisition.

Key words: Intangible Fixed Assets - IAS/IFRS - US GAAP - German Accounting Systems - Goodwill

Souhrn

V příspěvku jsou uvedeny výsledky provedené komparace v oblasti nehmotného dlouhodobého majetku, zejména v oblasti jeho vymezení, oceňování k okamžiku pořízení, k rozvahovému dni a možností snížení jeho hodnoty dle české právní úpravy, vybraných germánských účetních systémů a mezinárodních účetních standardů IAS/IFRS a US GAAP. Komparace právních předpisů byla doplněna analýzou výkazů několika vybraných českých firem, které měly poměrně pestré složení nehmotného majetku. Analýzy prokázaly, že i přes probíhající sblížování standardů IAS/IFRS a US GAAP jsou mezi uvedenými systémy a zejména pak mezi národními úpravami evropských zemí poměrně významné rozdíly omezující prostorovou srovnatelnost účetních výkazů. Příspěvek se podrobněji nezabývá otázkou preferenčních limitů, povolenek na emise skleníkových plynů a nehmotným majetkem při akvizicích.

Klíčová slova: nehmotný dlouhodobý majetek - IAS/IFRS - US GAAP - germánské systémy - goodwill

The issues associated with the specification and evaluation of intangible assets have continued to gain importance in recent years. The reason consists in their growing share on assets in a number of accounting units. Instead of machines, buildings and land, patents, technological processes, projects, licences, lists of customers and other abstract forms of assets are increasingly necessary for successful business performance. According to statistics from the American Federal Bank, the share of intangible assets on the balance sum in American companies amounted to approximately 50 % in the mid-1950s while in 2002, this share amounted to almost 80 %. These data include only the intangible assets that comply with the characterization of assets as specified with international standards. A number of other forms of intangible assets such as

goodwill, experienced, educated and loyal employees and a network of reliable suppliers do not comply with the criteria required from assets, so we cannot find them in the balances despite the fact that they have a major effect on the market price of a company and contribute to long-term company profitability. For that reason, it is also necessary to take these assets into consideration and it is possible to trace the efforts of a number of experts to determine an adequate price of such assets.

GOAL

The goal of the paper is to carry out a comparison of approaches to the determination, evaluation and subsequent costs in the field of long-term intangible assets. Legislation of these issues in the German, Austrian and Swiss accounting systems is the subject of comparison;

this legislation was compared to Czech legislation and valid international accounting standards. These standards included both IAS/IFRS standards including applicable legally binding interpretations and the standards recognized with the American capital market, i.e. the US GAAP standard. Attention was not focused on issues associated with preference limits and permits for emissions that are analysed in a number of papers by other authors. The differences that limit the comparability of financial statements in the field of long-term intangible assets follow from the comparison performed. In order to assess the financial impact of the differences among the mentioned systems, a conversion of a part of the individual balances of selected Czech companies to the requirements of German accounting law, international standards and German accounting legislation was carried out with the aim to assess the effect of such differences on the financial position.

MATERIAL AND METHODS

Valid accounting legislations for entrepreneurs, namely Czech, German, Austrian and Swiss in the field of the determination, evaluation and accounting recording of intangible assets were compared at first. As to Czech legislative regulations, above all Act No. 563/1991 Coll., Decree No. 500, through which certain provisions of the Act on Accounting are modified as amended and Czech Accounting Standard No. 13 were used for comparison. The regulations of the German systems included above all the Commercial Code of the respective country that governs the issues associated with bookkeeping (*Handelsgesetzbuch* - hereinafter HGB) and referred standards. The respective provisions with respect to the intangible assets in international standards for accounting reporting, namely the IAS/IFRS and US GAAP standards, were analysed. To assess the impact of differences in determination and evaluation, selected parts of the balances of three selected Czech companies with a relatively varied distribution of intangible assets were converted to the requirements of the selected systems and this impact on the structure of intangible assets was analysed.

RESULTS AND DISCUSSION

Intangible assets are interpreted relatively broadly according to Czech legislation. According to Czech Accounting Standard No. 13 for entrepreneurs and according to Decree No. 500/2002 Coll. through which some provisions of Act No. 563/1991 Coll. are modified as later amended, establishing costs, intangible results of research and development, software, assessable rights, goodwill, uncompleted (procured) intangible long-term assets, advances provided for long-term intangible assets and other intangible assets where an accounting unit can incorporate e.g. preference limits and permits for emissions of greenhouse gases are considered to be intangible assets. It is possible to balance assets of an intangible character that were either

obtained from other entities (i.e. for payment or e.g. by depositing), or created by own activity for the purpose of doing business according to the Czech regulations. The accounting unit will perform its evaluation in association with the accounting act at the procurement price except for assets, the procurement price of which cannot be determined (obtained by donation or created within own overheads if own costs cannot be specified) and assets not registered in the accounting system so far such as inventory surplus.

If we compare this concept with legislation in Germany and Austria, a substantial difference consists in the field of **establishing costs**. While according to Czech legislation these costs are expenses that were spent in the period between the establishment and constitution of an accounting unit (with the elimination of costs for the procurement of assets, promotion and representation), i.e. such as court and notarial fees, remuneration for lawyers for services associated with the establishment, travel costs etc., these costs are included in the economic result with a date of origin in the German systems, with the only exception being costs for running-in and plant extension, however, this balance position is not obligatory according to HGB. These are not procurement costs in the Czech sense; this matter is usually treated through complex costs of future periods in the Czech accounting system. Balancing this item in the German systems is admissible only if amortization (not longer than for four years, according to German law) is covered with a sufficient amount of revenue. This means that the principle of carefulness is strictly applied here. Other intangible assets can be balanced only if they were procured for payment. These systems consider purchase, exchange or deposit by a partner for such cases (Vaněk 2005). As to amortization time, quick amortization is required as it is assumed that such assets lose their value very quickly. According to the international accounting standards IAS/IFRS and US GAAP, registering procurement costs in balance is impossible because they do not comply with the criteria for assets. Assets are specified as an economic source controlled by the company that was created as a result of former events and future economic benefit flowing to the company is expected and the item must be assessable reliably within the conceptual framework of IAS. In the US GAAP, assets are specified as means that are a source of an economic advantage (benefit) or probable economic advantage that are "controlled" by the accounting unit, i.e. they are at its disposal. These conditions are not complied with unambiguously in case of the establishing costs. On the other hand, it is possible to trace that balancing the establishing costs is admissible in a number of European countries. France, Russia, Hungary, Spain and Turkey can be mentioned as examples.

It can be said generally that the international standards IAS/IFRS allow reporting intangible assets in assets if they are separable assets (they can be separated

from the company and sold or transferred to another entity, hired, exchanged or a licence for them can be granted) either individually or together with the associated contractual asset or liability. It can also be an asset following from contractual or other legal rights regardless of the fact whether such rights are transferable or separable from the company or from other rights and liabilities. An intangible asset should be the ability of the company to bring future economic benefit, which can be represented with receipts from the sale of products and savings of costs. According to international standards, it is possible to include in intangible assets both items arising from law (patents, copyrights, trade marks, business names, broadcasting licences, rights for passing etc.), items arising from contracts (production agreements, agreements on construction, agreements on distribution, advertising, franchising etc.), items arising from another agreement (broadcasting licences, licences for software), items arising from relationships (list of distributors, records of credit reliability of creditors, payment morale of former purchases of clients etc.) and items arising from technology (formulations, production processes, technical documentations, databases, plans etc.). According to the international accounting standards, such assets should be evaluated in the paid sum if the assets have been procured for payment. According to IAS/IFRS, the price also includes wages and professional services associated with asset commissioning and costs for testing; on the other hand, administration and other overheads, costs connected with the introduction of a new product and service and training costs cannot be incorporated in the price. If training is provided automatically when the price for training is not specified separately, it is necessary to discount the usual price of training from the price of the assets.

According to Czech legislation, the costs for **research and development** can be activated in the form of intangible long-term assets only if intangible results are obtained from third parties, i.e. by deposit, purchase or exchange. If they are created with own activities, repeated sale should be their purpose. These assets created within own overheads are evaluated in expended own costs, which are own costs according to plan calculations or resulting calculations. A share of the administration overhead can be incorporated in the evaluation only if the cycle of asset creation exceeds one year. According to the requirements of IFRS, the company cannot recognize an asset from research or a research stage of a company project when research is defined as former and planned investigation with the prospect of obtaining new scientific-technical knowledge in the international accounting standards. Development represents the application of knowledge from research or other knowledge for the purpose of the production of new improved materials, products etc. before commercial utilization. An intangible asset arising from development or a development stage of

a company project created with own activity will be recognized as an asset only if the accounting unit demonstrates simultaneous compliance with all the conditions listed below:

- the technical feasibility of completing the intangible asset as such that it will be possible to use or sell it;
- the company intends to complete the intangible asset and sell or use it;
- it can be demonstrated reliably how the asset will bring future economic benefit;
- corresponding technical, financial and other sources for completing development and for utilization or sale of the intangible asset are available;
- the company is able to assess the costs associated with the intangible asset reliably during its development;
- for this reason, it is impossible to balance marks, publication titles, names of periodicals, lists of customers, trade marks, symbols, books and similar written works, lists of clients and similar types of assets where it is difficult to distinguish whether the costs invested are associated with the procurement of assets or with the general operation of the company.

According to the US GAAP, the capitalization of costs for both research and development is forbidden. It is only possible to include legal fees, court costs and similar expenses necessary for the registration and legal treatment of assets in the value of intangible assets created by the company itself.

According to German, Austrian and Swiss legislation, it is impossible to balance costs for research and development within own overheads; only assets procured for payment may be balanced generally. Reporting the costs spent for research is not forbidden on the basis of a local national regulation in some European countries when fulfilling certain conditions. For example, Greece, Hungary, Luxemburg, the Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Russia, Sweden and Turkey belong among such countries. On the other hand, it is necessary to emphasize that it is relatively difficult to separate the research and development stages of a project. The OECD material Frascati Manual Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development published in France in 2006 can be regarded as a certain methodological mean.

In the field of **software**, these issues are not dealt with specific provisions of IAS/IFRS. Only the US GAAP standards describe in detail this asset category that is neither completely tangible nor completely intangible by its essence. The rules that are based on the purpose for which software will be used, were created for software. One possibility is that software will bring future economic benefit for the company due to the fact that the company will use it for its own operations. The other possibility is that it will bring benefit through the sale of it by the company (or by sale of the licence for

its use). As stated by Mládek (2005), the accounting rules for software created for own needs are comparable to the rules for any other assets created within own overhead, whereas software created for the purpose of sale is governed by the rules for the research and development of stock and projects. This means that if a company creates a computer program for its own needs, it has the right to proceed as in the case of the construction of a machine or a building within own overheads, which is justified by the procurement of assets for the possibility for retaining the company's existence and saving costs. Directly assignable costs for software can then be capitalized in the case of both software created by company itself, or purchased or custom software. The same procedure applies in cases when significant modifications, changes or implementations are made. Salaries and wages paid the employees for work associated directly with the project, sums paid to third parties that may include costs for coding and testing and costs associated with implementation as well as interests will then be included into the directly assignable costs. If training forms a part of the agreement, it is necessary to reduce the capitalized sum by the price of this training. However, incorporation in assets may take place only after project costs have arisen; these are costs associated with a conceptual formulation. In the case of software developed for sale, the company should proceed in accordance with the rules for research and development at first. As soon as a program is completed, the company may proceed as if it were producing a product. This means that the costs associated with research and development are recorded as costs of a period and as soon as the company is able to demonstrate achieving technological feasibility, other costs for completion may be capitalized in stock. This concept corresponds approximately to Czech legislative treatment of software created for an order registered as of the balance date as uncompleted stock; software can be balanced according to Czech legislation only when it is created by own activity and for resale. The German systems do not allow balancing such assets created through own activities, as already mentioned.

As to **subsequent expenses in the case of long-term intangible assets**, subsequent expenses are customary, especially in the category of software according to Czech accounting legislation. However, it is necessary to differentiate between updating, which is usually accounted in operational costs and upgrading, which represents a change of the technical parameters or improvement of functionality. In the case of such interventions, the total amount of such costs for one item of registered assets for the accounting (taxation) period is assessed. If it exceeds the limit of CZK 40,000 for the monitored assets, the value of the asset is increased; if this is not the case, expenses are accounted in operational costs. This is a typical example of affecting the accounting system with taxation laws as in this case, there is no possibility to assess the limit individually

with respect to the size and character of the accounting unit. According to both international accounting standards, any improvements of assets can be capitalized generally if the improvement increases the quality of the product or prolongs its service life regardless of its numeric value. In the case of intangible assets, recording in the accounting value of an asset will appear rather exceptionally as intangible assets are not usually extended subsequently and their parts are not usually replaced because of their nature. Activation of the costs invested in brands, publication titles, lists of customers etc. is even directly forbidden.

In the field of **minor assets**, the accounting unit itself will specify a limit from which it considers assets with service life longer than one year for the part of long-term assets on the basis of the principle of a trustworthy and fair picture and the principle of importance according to Czech legislation. This limit is not specified only in case of the goodwill category. A similar approach is also applied in the German systems; however, e.g. in Germany, accounting units frequently regard the value of EUR 400 as a limit of importance, which is the limit considered to be significant for the purposes of income tax. This is associated with the link of the accounting system and income tax. According to the IAS and US GAAP standards, it is generally required to use the criteria of the service life of the assets instead of the procurement value for the issues of capitalization. However, many companies include minor assets directly in operational costs in practice in order to save work with its registration; however the principle of materiality should be followed.

Goodwill, i.e. the good reputation of the company, represents a very specific form of intangible asset. As stated by Schrollová (2004), goodwill can be divided from the economic viewpoint into primary goodwill, which was created by company itself and secondary goodwill (purchased), which is created only on acquisition. Primary goodwill is the component of goodwill that has been created by company itself with its own activity; it is created during the existence of the company from its operations. This means that it includes many factors and synergies resulting from the activity of the company. However, this part of the goodwill is not stated in the balance, i.e. neither according to national legislations nor according to the IAS/IFRS and US GAAP standards as primary goodwill is it reliably assessable and it does not comply with one of the basic conditions for displaying an asset in the balance. The related goodwill is that component of goodwill that the company obtains upon the acquisition of another company (or its part), i.e. it consists of the original goodwill of the purchased company and of the goodwill resulting from acquisition. The related goodwill is a subject of an accounting statement as it complies with all the basic features of an asset as well as the conditions for displaying the asset in the balance, i.e. also the reliability of the assessment as calculated residual

items. Goodwill reportable in the balance is usually defined as the difference between the sum paid by the acquirer for the company and the sum of the fair value of individual items of assets potentially reduced by accepted liabilities. Internally generated goodwill can be assessed on the basis of subjective estimates only and for that reason, it is not usually reported within the assets in accounting systems. The fact that this component of goodwill is not an asset is relatively widely accepted; there is no discrepancy among the IAS/IFRS, US GAAP, Czech accounting legislation and other national accounting legislations in this direction. However, with respect to the ever increasing share of this intangible asset on unreported intangible assets, the effort to depict this intellectual capital in a suitable manner in the accounting system increases; on the other hand, it is obvious that this is a very problematic item as to assessment and specification of the benefit for the accounting unit.

As to the **associated evaluation** of intangible assets, Czech legislation does not assume the amortization of all mentioned items of intangible assets including goodwill. This means that it is not counted with intangible assets with an indeterminate service life. The accounting unit itself will specify the expected period of usability; the period of amortization (maximum five years) is determined for goodwill and establishing costs only. Costs for running-in and extension of a plant have to be amortized within four years and the expected period of usability must be specified in the case of the other items of intangible assets except goodwill in the German systems. According to IAS/IFRS standards, a cost model (with progressive amortization) and re-evaluation model can be used. However, the selected model must be applied to the complete class of intangible assets. The accounting and amortization of intangible assets are derived from their expected period of usability. The period of usability is a period for which it is possible to expect that an intangible asset will contribute, either directly or indirectly, to future cash flows of the accounting unit. In order to estimate it as precisely as possible, it is necessary to take into consideration whether the asset has been acquired on the basis of a contract that limits the period of usability or whether there are any legal, control, competition or other economic factors that would restrict the service life of the intangible asset for which such an asset will be useful for the reporting unit. If such factors are not given, the service life is considered to be unlimited. Assets with limited service life should be amortized within this period; if an asset has a limited service life but its duration is not known precisely, it should be determined using a qualified estimate. The method of amortization should reflect the assumption of obtaining the economic benefit resulting from the given intangible asset as faithfully as possible; if it cannot be specified, the usual linear method of amortization will be used. When determining the value of an intangible

asset intended for amortization, the potential residual value of the asset should be taken into consideration, unlike Czech legislation. However, the residual value is not usual in the case of intangible assets. The service value of an intangible asset should be re-evaluated annually and if a change is revealed, the amortization of the remaining accounting value of the intangible asset will be modified with respect to the newly determined remaining service life. If the service life period is determined additionally as unlimited, amortization of the asset does not continue but it is tested for depreciation.

Amortized intangible assets should also be reviewed as to their potential depreciation. Loss resulting from depreciation is identified and accounted if the accounting value of the asset cannot be renewed and exceeds fair value. In this way the accounted loss is irreversible. Amortized sums are calculated on the basis on the newly determined accounting value.

A number of approaches towards evaluation of **goodwill** and subsequent treatment of this item can be traced in both theory and practice. These are very varied approaches from one-off amortization in the economic result or capital through progressive amortizing up to recording in an unchangeable amount or reduced only by loss resulting from depreciation. In the case of active goodwill, procedures with progressive amortization in costs, usually for a period not exceeding 20 years are used most frequently in national European legislations; international accounting standards prefer the utilization of non-amortizing with testing for the reduction of value. However, it is also possible to find theories that try to divide goodwill into a part, the value of which is reduced systematically through amortization and a part that is not amortized or, conversely, in a part that must be amortized at once at the moment of acquisition. As to negative goodwill, it is sometimes called badwill. This matter is approached either quite similarly as in the case of an active item or, conversely, as something quite atypical. It is quite a non-standard operation if a seller sells a company under the value of the net assets reduced by liabilities. This procedure is understandable only in cases when the seller acts under pressure or the buyer has better information available about the fair value of the assets than the seller. However, it is also possible that the acquiring entity will be exposed to restrictions in the use of any of the assets or it will have to invest considerable sums for stabilization of the acquired unit. In such cases, progressive amortization in revenues against expected necessary post-acquisition costs is justifiable. If there are no doubts about the reality of the specified fair value, one-off amortization of the sum of the difference in favour of revenues is justifiable (this approach is frequently applied in cases of international accounting standards). When respecting the principle of carefulness, amortization is implemented in favour of capital. However, it is possible to find a number of other approaches in

accounting systems, e.g. in a proportional amount with reduction of the fair value of the acquired assets, reporting an item as a foreign source or combined approach consisting e.g. in one-off amortization in favour of assets in combination with accounting in revenues or through revenues of future periods.

To allow comparison of the impact of different determination and recording of a reduction of value in different accounting or reporting systems, conversion of this part of long-term assets to the status complying with such conditions in selected Czech accounting units as of 1 January 2008 was made. Cards of intangible assets, operative registration of minor assets and registration of selected stock of uncompleted products together with internal directives and consultations with economists on the essence of selected operations represented the background for such conversion. A is a limited liability company whose main lines of business include publishing, mediating trade, wholesale and retail, professional training and providing software and consulting in the field of hardware and software. By purchasing an independent company, goodwill has been created that meets the definition of goodwill in compli-

ance with Germanic legal regulations and international accounting standards. B is a stock company established without stock subscription; its business activities include water plumbing and heating, construction and locksmithing projects and specialised retail. Negative goodwill has been created here by purchasing a company for a price lower than the sum of the asset reproduction prices decreased by the accepted liabilities. C produces spare parts for passenger cars and trucks, buses and tractors. Substantial differences in the asset structure are shown in Table 1. They have been created especially by the necessity to exclude organisation costs or their part from intangible assets and by the impossibility to activate negative goodwill under the relevant national or transnational regulations. As for A, especially software created by the company's own production, which does not comply with the requirements of international standards and Germanic legislation, has been excluded from assets. As for B, a part of implemented research has been excluded, which cannot be included in the balance sheet in compliance with international standards further to the Frascati handbook.

Table 1: Intangible assets of selected companies as of 1 January 2008 in thousands of CZK in accordance with the applicable treatments

Company	A				B			
	CZ	GER	IAS/IFRS	US GAAP	CZ	GER	IAS/IFRS	US GAAP
Item in thousands of CZK								
Establishing costs	75	0	0	0	125	25	0	0
Goodwill	2 300	2 300	2 300	2 300	-1 230	0	0	0
Software	720	179	179	179	124	96	124	124
Research and development	0	0	0	0	765	235	235	235
Other minor intangible assets	0	0	0	0	56	56	0	0
“Minor” assets	0	77	160	160	0	87	235	235
Total intangible assets	3 095	2 556	2 639	2 639	-160	499	594	594

Company	C			
Item in thousands of CZK	CZ	GER	IAS/IFRS	US GAAP
Establishing costs	0	70	0	0
Goodwill	0	0	0	0
Software	2 300	2 154	2 300	2 732
Research and development	324	324	215	215
Other minor intangible assets	324	324	0	0
“Minor” assets	0	0	0	0
Total intangible assets	2 948	2 872	2 515	2 947

Source: Own calculations

CONCLUSION

Intangible assets represent an increasingly important part of the company assets in a number of accounting units. Its importance will continue to increase, which is proved, among other things, by the difference between the accounting and market values of a number of companies. Approaches to these assets are very different in various accounting systems, which restricts the possibility of comparing the accounting statements. Some of the differences are analysed in this paper; some other issues associated with intangible assets such as intangible assets within company combinations and approach towards their evaluation will be analysed further in future papers.

REFERENCES

Frascati Manual - Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development (2002). OECD.
http://europa.eu.int/estatref/info/sdds/en/rd/rd_frascati_manual_2002.pdf
International Financial Reporting Standards (2004). London: IASB.

MLÁDEK, R. (2005): *Světové účetnictví (World Accounting) - IFRS - US GAAP*. Praha: Linde.
Německý obchodní zákoník (German Commercial Code). <http://www.handelsgesetzbuch.de/> [on-line]. Cit. 04. 02. 2008.
SCHROLLOVÁ, K. (2005): *Soudobé pojetí goodwillu v nadnárodních a národních účetních předpisech (Current Concept of Goodwill in International and National Accounting Regulations)*. Praha: VŠE.
VANĚK, M. (2005): *Německé účetní právo v české praxi (German Accounting Legislation in Czech Practice)*. Praha: Linde.

ADDRESS & ©

Ing. Patrik SVOBODA, Ph.D.
Ústav účetnictví a daní
Provozně ekonomická fakulta
Mendelova zemědělská a lesnická univerzita
Zemědělská 1, 613 00 Brno
Czech Republic
ucpatrik@mendelu.cz

VYUŽITELNOST PLÁNU UKRYTÍ OBCE V SOUČASNÉ DOBĚ

Possibility of Plan on Sheltering Citizens in These Days

Aleš KUDLÁK - Jan HORÁK

Souhrn

Článek rozebírá současnou problematiku v plánování ochrany obyvatelstva se zaměřením na jejich ukrytí. Je to rovněž upozornění na to, že v dnešní době není zpracovaná žádná právní norma, jak by „Plán ukrytí obyvatelstva“ měl vypadat a co by měl obsahovat. V úvodu článku se autoři pokoušejí ve velice zjednodušené formě přiblížit vývoj civilní obrany a v současné době především civilní ochrany. Dále pak popisují, že na základě zvyšujících se dotazů občanů, k čemu jsou vlastně úkryty a proč se musí ve městě Písku opravovat stálý, tlaku odolný úkryt v dvouúčelovém kině Portyč (opravy technologie stály cca 2,3 mil. Kč), uložila rada města oddělení krizového řízení provést aktualizaci Plánu ukrytí obyvatel města Písku, který byl zpracován pouze v papírové podobě. Dalším úkolem bylo průběžně seznamovat radu města s výsledky prací a případně pak informovat obyvatele města, ve kterých nemovitostech by docházelo ke stavebním úpravám a následnému ukrývání obyvatel.

Po provedení všech potřebných administrativních úkonů vyvinulo oddělení krizového řízení s oddělením informatiky počítačový program, který pracuje v prostředí Microsoft Access. Tento program je propojen s registrem obyvatel města Písku, katastrem nemovitostí, odkud se generují vlastníci jednotlivých budov, ve kterých by byly v době válečného stavu budovány úkryty svépomocí. Pro program je zhotovena databáze půdorysů suterénních a sklepních prostorů a fotografií (obrázky čelních pohledů jednotlivých nemovitostí). Využít program lze také v době míru, a to např. v případě provádění evakuace apod.

Klíčová slova: plán ukrytí - úkryt - protiradiační úkryt budovaný svépomocí - civilní ochrana - ochrana obyvatelstva

Summary

The paper analyses the current problems of planning the protection of the people, particularly aimed at their sheltering. It also emphasizes that there is not any legislation nowadays which would involve “The Plan on People’s Shelter”. At the beginning the authors try to describe the development of civil defence as simple as possible. Then they say that people’s questions about shelters increase because for example in the town of Písek the permanent pressure-resistant shelter in the double-purpose cinema Portyč is repaired (the technology revisions cost approx. 2.3 mil. Czech crowns). The town council enjoined the department of crisis management to update “The Plan on Písek Citizens Shelter” because it had been made only in a written form. Another task was to get the town council familiar with the results of the work permanently and inform the citizens which real properties would be rebuilt and used as people’s shelters later.

After carrying out all the necessary administration steps the department of crisis management developed a computer program in cooperation with the IT department and this program works in Microsoft Access environment. This program is connected to the register of Písek citizens and the real estate register where the owner of every single building is generated because in these buildings shelters will be made by self-help at wartime. A database of ground plans of basements and cellars with photographs (pictures of front views of individual real properties) is created for the program. The program will be used at peace too, for example during the evacuations and so on.

Key words: shelter plan - shelter - anti-radiation shelter built by self-help - civil defence - civil protection

1. ÚVOD

Již od počátku existence druhu Homo sapiens reagovali lidé na hrozící nebezpečí hledáním vhodného úkrytu. Tím se zpočátku stávaly přírodní útvary, například jeskyně nebo obtížně přístupná místa, jako jsou vrcholy skal nebo ostrohy nad soutokem řek. Postupně

začali lidé úkryty sami vytvářet, zpočátku prosté ohrady z kamení a balvanů, z kúlů, později doplněné o příkopy a valy. Ještě později přibýly nadzemní a podzemní stavby. Podle jedné z teorií měly dokonce i egyptské pyramidy funkci všemu odolávajícího úkrytu pro faraona a jeho nejbližší. Je zajímavé, že pyramidy jsou snad jedinými nadzemními stavbami, které by dokázaly

odolat jadernému výbuchu. S rozvojem účinnosti zbraní, zejména dělostřelectva, byly patřičně zdokonalovány i technologie stavby úkrytů od kamenného a cihelného zdiva až po použití železobetonu. S nástupem letectva a vývojem stále účinnějších bomb a klasických trhavin bylo potřeba chránit obyvatelstvo před ohrožením ze vzduchu. V roce 1935 byla v Československé republice ustanovena civilní protiletectká ochrana a měla na starost budování protiletectkých úkrytů. Skutečný zlom nastal za 2. světové války, kdy bombardování nabylo masového rozsahu a na konci války dokonce byly poprvé v dějinách použity atomové zbraně. Jejich účinek byl tak strašlivý, že se stala nanejvýš aktuální otázka, jak proti takovému útoku ochránit civilní obyvatelstvo, stala nanejvýš aktuální.

Od 50. do 80. let 20. století se ze státního rozpočtu provádělo financování budování stálých úkrytů. Ke konci let 90. se tyto úkryty budovaly jako dvouúčelné, např. jako kina apod.

V letech 1976 až 1985 vydalo Ministerstvo národní obrany řadu příruček ohledně výstavby protiradiačních úkrytů budovaných svépomocí (dále jen „PRÚ-BS“). V roce 1985 následoval celorepublikový úkol zpracovat v každé obci či městě „Plán ukrytí obyvatelstva“, který byl dokončen 31. 12. 1987. Obsahoval množství dokumentace, jako například:

- souhrnný grafický plán ukrytí;
- základní listy PRÚ-BS;
- mapy;
- nákresy;
- půdorysy sklepních nebo suterénních prostor;
- nákresy ulic s domy evidující jejich úkryt s:
 - kapacitou ukrývaných,
 - počtem obyvatel přihlášených k trvalému pobytu,
 - druhem úkrytu,
 - evidenčním číslem úkrytu;
- příručky pro budování PRÚ-BS;
- evidenci velitelů úkrytů apod.

Po roce 1989 došlo v mnoha obcích a městech k postupné likvidaci těchto plánů nebo, v lepším případě, k jejich uskladnění v archivech a nebyly již dále aktualizovány.

Po roce 1989 společnost přehodnotila oblast civilní obrany a odstavila ji na vedlejší kolej. Nelze se divit, protože do roku 1990 byla tato oblast občanům na každém kroku vnucována a doslova vtlačována do jejich myslí.

Mezi lety 1993 a 1997 se v Parlamentu ČR opakovaně nepodařilo prosadit zákon o civilní obraně či ochraně. Změny nastaly po roce 1997, kdy východní Čechy a Moravu postihly katastrofální povodně. Bylo třeba vydat a zavést novou legislativu v oblasti krizového řízení a ochrany obyvatelstva.

Jako první byly přijaty zákony zpracované Ministerstvem obrany pro zajišťování obrany ČR a branné povinnosti. Obranné plánování, směřované k obcím a jejich obyvatelstvu, zde však není výrazné.

Další zlom nastává v roce 2000, kdy vyšlo ně-

kolik právních předpisů, týkajících se řešení mimořádných událostí, krizových situací a hospodářských opatření.

Jisté úpravy těchto předpisů proběhly díky zrušení okresních úřadů, kdy se jejich povinnosti přenesly na obce s rozšířenou působností, kraje a jejich orgány. O obranném plánování a tedy i snad o nových plánech ukrytí se začalo jednat v roce 2003. Na začátku roku 2004 vyšlo nařízení vlády č. 51/2004 Sb. o plánování obrany státu, ale o aktualizaci či novém znění plánu ukrytí obyvatelstva se zde nic nepíše.

Koncem roku 2004 vydal odbor bezpečnostní politiky Ministerstva vnitra ČR *Terminologický slovník pojmů z oblasti krizového řízení a plánování obrany státu*, ale ani zde není možné najít odborný název jako „Plán ukrytí“. Pojmy, které se dají použít a odvodit, jsou tyto:

- **Plán** je předem stanovený soubor úkonů a postupů v určité činnosti, která má být prováděna, zajišťující dosažení vytyčeného cíle;
- **Úkrytí obyvatelstva** je využití úkrytů a jiných vhodných prostorů k ochraně obyvatelstva před účinky světelného a tepelného záření, pronikavé radiace, kontaminace radioaktivním prachem, chemickými nebo biologickými látkami a proti tlakovým účinkům zbraní hromadného ničení. K tomuto účelu se využívají improvizované a stálé úkryty.

2. AKTUALIZACE PLÁNU UKRYTÍ OBYVATELSTVA

Rada města Písku, jako jeden z orgánů obce dle zákona č. 128/2000 Sb. o obcích (obecní zřízení), ve znění pozdějších předpisů, uložila dne 13. 5. 2004 oddělení krizového řízení kanceláře starosty Městského úřadu Písek provést aktualizaci „Plánu ukrytí obyvatel města Písku“ (dále jen „plán ukrytí“) s ukončením prací k 30. 6. 2005. I přes připomínky autorů článku, že tento dokument je v mírové době prakticky nepoužitelný a že k jeho aktualizaci bude nutný značný rozsah prací, rada města na svém usnesení trvala s vyjádřením, že se mnozí oprávněné dotazy občanů města na využitelnost úkrytů, jejich budování či financování oprav a údržby.

Jisté pochybnosti o svém rozhodnutí začala rada mít na začátku roku 2005 (viz závěry z jednání Bezpečnostní rady státu konaného 13. 12. 2004 o přehodnocení Koncepce ochrany obyvatelstva do roku 2006 s výhledem do roku 2015). Oddělení krizového řízení zpracovalo harmonogram prací na požadovanou dobu, nechalo jej schválit radou města. Na zvládnutí tohoto úkolu město Písek uzavřelo dohodu o pracovní činnosti na 6 měsíců (4 hodiny denně) s odborníkem na stavebnictví a administrativní pracovníci.

K rozsahu prací je nutné podotknout, že město Písek má přibližně 30 tisíc obyvatel, přihlášených k trvalému pobytu v asi 4 tisících obytných domech,

ve kterých je naplánováno něco málo přes 1 300 PRÚ-BS; před aktualizací plánu to bylo přibližně 1 200 PRÚ-BS s kapacitou necelých 64 tisíc ukryvaných osob.

Pro aktualizaci plánu ukrytí byly vykonány tyto práce:

- provedení formálních úprav v základních listech PRÚ-BS (přejmenování ulic, úprava plánek apod.);
- prověření vlastnictví podle listu vlastnictví (LV) u všech budov s místy předpokládaného budování PRÚ-BS a toto v základních listech opraveno;
- prověření všech stavebních povolení na stavebním úřadu Městského úřadu Písek od roku zhotovení plánu (v našem případě od 1. 1. 1992), vyčlenění těch, které se týkaly budov s předpokládaným umístěním PRÚ-BS (u těchto budov bylo ověřeno, zda se nejednalo o stavební zásahy mající vliv na kapacitu a ochranné vlastnosti úkrytů a do jejich dokumentace byly přidány nové plánky);
- prověření vydaných demoličních výměřů a vyřazení úkrytů (zbouraných budov) z evidence a nalezení nových krytových kapacit pro osoby, které se v budoucnu budou ukryvat;
- vyhodnocení potřeb ukrytí u nově vybudovaných obytných souborů. U těchto staveb byly zjišťovány možnosti vybudování PRÚ-BS se zaměřením na jejich kapacitu ukryvaných osob, výpočet koeficientu zeslabení apod. Následně byly vyhotoveny základní listy PRÚ-BS;
- prověření jmen všech osob, uvedených v plánech ukrytí, v registru obyvatel, vyřazení zemřelých a odstěhovaných osob, zahrnutí narozených a přistěhovaných do Plánu ukrytí obyvatel a následně zanesení veškerých změn do základních listů PRÚ-BS;
- prověření existence právnických a podnikajících fyzických osob (vznik, zánik, přejmenování apod.), změny od roku 1991 a jejich možnosti ukrytí ve vlastních budovách. U těch, které tuto možnost neměly, bylo ukrytí zajištěno z krytového fondu města Písku;
- upřesnění seznamu dodavatelů materiálu pro zhotovení úkrytů, množství a sortiment materiálu, který skladují a kontakty na ně;
- aktualizování dokumentace stálých tlakově-odolných úkrytů;
- upřesnění jmen velitelů úkrytů;
- zpracování souhrnného přehledu ukrytí.

Z uvedeného výčtu činností je patrný rozsah provedených prací, kterému se věnovalo asi 1 100 pracovních hodin. Plán ukrytí obsahuje přibližně 5 000 listů.

3. ELEKTRONICKÁ PODOBA PLÁNU UKRYTÍ A JEHO VYUŽITÍ

Ke zjednodušení a rychlejší orientaci v tomto rozsáhlém dokumentu jsme se rozhodli plán ukrytí převést do elektronické podoby. Oddělení krizového řízení ve spolupráci s oddělením informatiky odboru vnitřních věcí Městského úřadu Písek vyvinulo a zpracovalo počítačový program v prostředí Microsoft Access. Data do tohoto plánu byla vložena osobou, která již dříve prováděla aktualizaci plánu ukrytí (administrativní činnost).

V programu má každý úkryt svůj základní list, na kterém jsou uvedeny všechny potřebné údaje, jako jsou:

- adresa úkrytu;
- majitel nemovitosti;
- velikost úkrytu;
- kapacita úkrytu;
- jméno velitele úkrytu;
- seznam ukryvaných;
- plánky (půdorysy sklepení či suterénů s plánovanými úpravami);
- materiální vybavení apod.

Tento elektronický dokument je již propojen s registrem obyvatel města Písku, registrem katastru nemovitostí a nově s vytvořenou databází suterénů a sklepních prostorů a fotografií (obrázků čelních pohledů jednotlivých nemovitostí). Následně bude komplexní software propojen s geografickým informačním systémem (dále jen „GIS“) města Písku. Na jednotlivých vrstvách budou vybarveny jednotlivé stavební parcely s požadovaným úkrytem (např. hnědá - PRÚ-BS s filtroventilačním zařízením pro žactvo, červená - PRÚ-BS bez filtroventilačního zařízení pro obyvatelstvo, modrá - bez filtroventilačního zařízení pro zaměstnance právnických či podnikajících fyzických osob apod.) a při kliknutí na požadované políčko se otevře okno s potřebnými údaji o úkrytu. Aktualizace se bude provádět průběžně jednoduchým kliknutím na danou ikonu. Celý program bude přistupovat k datům na server města Písku a po provedení aktualizace se odpojí. Při výpadku serveru nebo elektřiny nebude program, který je nainstalován na speciálním počítači, na něm závislý. Program může samostatně pracovat i při přemístění krizového štábu města Písku do záložního prostoru.

Zhotovení počítačového programu a jeho následnému naplnění daty bylo věnováno asi 900 pracovních hodin.

Obr. č. 1: Úvodní strana Plánu ukrytí města Písku.

ÚKRYT

ZÁKLADNÍ ÚDAJE | POSTUP ZPOHOTOVĚNÍ | VYBAVENÍ | SPÁDOVÉ DOMY | UKRÝVANÍ | VÝKRESY | VLASTNÍCI

OBEC	ČÁST OBCE	Č.P.
Písek	Budějovické Předměstí	650
Písek	Budějovické Předměstí	720
Písek	Budějovické Předměstí	721
Neurčeno		0

EDITOVA ZÁZNAM ZAVŘÍT FORMULÁŘ

Obr. č. 2: Základní list jednoho z úkrytů budovaného svépomocí.

NOVÝ ÚKRYT

ZÁKLADNÍ ÚDAJE | POSTUP ZPOHOTOVĚNÍ | VYBAVENÍ | SPÁDOVÉ DOMY | VÝKRESY

EVIDENČNÍ ČÍSLO	STUPEŇ UTAJENÍ	ZPRACOVAL	DATUM	SCHVÁLIL	DATUM

OBVOD	ZNAK	UMÍSTĚNÍ ÚKRYTU - OBEC	ČÁST OBCE	ULICE	ČÍSLO POPISNÉ
		Písek			0

MAXIMÁLNĚ OSOB	PLÁNOVÁNO OSOB	DATUM PLÁNOVÁNÍ	SKUTEČNĚ OSOB	POŘIZOVACÍ HODNOTA V KČ
0	0		0	0,00

VELITEL PŘÍJMENÍ	JMÉNO	DAT.NAR.	OBEC	ČÁST OBCE
			Neurčeno	

ULICE	ČÍS. POP.
Bez názvu	0

ÚKRYT DÉLKA	ŠÍŘKA	VÝŠKA	DÉLKA STĚNY	PLOCHA	OBJEM	OTVORY V ÚKR.	VÝŠKA PARAP.	OTVORY NAD ÚK.	VÝŠKA PARAP.	HUST. STĚNY	HUST. STROPU	DÉLKA ZAMOŘ.	TYP VCHODU
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	

TELEFON PEVNÁ LINKA	TELEFON MOBILNÍ	PŘÍVOD VODY	KANALIZACE	SOCIÁL. ZAŘÍZENÍ	OCHR. SOUČ. SKUTEČNÝ	OCHR. SOUČ. KORIGOVANÝ	URČENÍ ÚKRYTU	POUŽITÍ ÚKRYTU
					0	0		

TYP ÚKRYTU	MÍROVÉ VYUŽITÍ ÚKRYTU	DOBA ZPOHOTOVĚNÍ	DOBA PROVOZU	VÝMĚNA VZDUCHU

ULOŽIT A NOVÝ ZÁZNAM ULOŽIT A ZAVŘÍT FORMULÁŘ STORNO A NOVÝ ZÁZNAM STORNO A ZAVŘÍT FORMULÁŘ ZAVŘÍT FORMULÁŘ

Obr. č. 3: Postup zphotovnění úkrytu.

ÚKRYT	
ZÁKLADNÍ ÚDAJE	POSTUP ZPOHOTOVĚNÍ
<p>POSTUP PRACÍ ZPOHOTOVĚNÍ ÚKRYTU A LHŮTA SPLNĚNÍ DO 2 HODIN</p> <p>1. Shromáždit obyvatele příslušející do úkrytu, stručně je informovat a rozdělit úkoly. 2. Vyklidit prostor úkrytu. 3. Připravit uzavření rozvodů procházející úkrytem. 4. Příprava materiálu pro zhmotňování (hlína, cihly, písek, šterk, dřevo, plech).</p>	
<p>POSTUP PRACÍ ZPOHOTOVĚNÍ ÚKRYTU B LHŮTA SPLNĚNÍ do 6-8 hodin</p> <p>1. Provést vnější úpravy včetně přirozeného větrání. 2. Připravit materiál a zhotovit větrací komínky. 3. Získat materiál pro překrytí otvorů. 4. Těžení materiálu pro zhmotňování obvodové konstrukce a otvorů. 5. Instalace větracích komínek apod.</p>	
<p>POSTUP PRACÍ ZPOHOTOVĚNÍ ÚKRYTU C LHŮTA SPLNĚNÍ do 10 hodin</p> <p>1. Provést vnitřní úpravy k zabezpečení životaschopnosti osob v úkrytu. 2. Dokončit činnost a úpravy podle bodu B). 3. Rozmístění osob a materiálu v úkrytu. 4. Příprava nouzového stravování a úpravy jídla a jejich ukrytí v obalech z PVC.</p>	
<p>POSTUP PRACÍ ZPOHOTOVĚNÍ ÚKRYTU D LHŮTA SPLNĚNÍ DO 12 HODIN</p> <p>1. Zabezpečení vody pro improvizované místo speciální očisty osob (30 litrů před vchodem do úkrytu). 2. Rozdělení úkolů pro činnost v úkrytu a organizace činnosti v období radioaktivního spadu, seznámení s režimem života.</p>	
<p>POSTUP PRACÍ ZPOHOTOVĚNÍ ÚKRYTU A LHŮTA SPLNĚNÍ NAD 12 HODIN</p> <p>1. Zakrytí oken a dveří v místnostech nad úkrytem nábytkem a jeho vyplnění zhmotňujícím materiálem. 2. Další zhmotňování okenních otvorů a zdíva úkrytu nad terémem, případně podepření stropu trámkami.</p>	
EDITOVA ZÁZNAM	ZAVŘÍT FORMULÁŘ

Obr. č. 4: Seznam vybavení vybraného úkrytu.

ÚKRYT																																														
ZÁKLADNÍ ÚDAJE	POSTUP ZPOHOTOVĚNÍ	VYBAVENÍ	SPÁDOVÉ DOMY	UKRÝVÁNÍ	VÝKRESY	VLASTNÍCI																																								
		<table border="1"> <thead> <tr> <th>NÁZEV MATERIÁLU</th> <th>POČET</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>nádoby na odpady přenosné</td><td>10</td></tr> <tr><td>suché záchody</td><td>10</td></tr> <tr><td>sedátka</td><td>30</td></tr> <tr><td>nádoba na vodu</td><td>30</td></tr> <tr><td>svítilny</td><td>6</td></tr> <tr><td>jigelitové sáčky</td><td>50</td></tr> <tr><td>lékárnička</td><td>3</td></tr> <tr><td>palička</td><td>2</td></tr> <tr><td>sekáč ocelový</td><td>2</td></tr> <tr><td>sochor ocelový</td><td>2</td></tr> <tr><td>krumpáč s násadou</td><td>8</td></tr> <tr><td>lopata s násadou</td><td>10</td></tr> <tr><td>chlorové vápno [kbelík]</td><td>4</td></tr> <tr><td>hasicí přístroj ruční</td><td>3</td></tr> <tr><td>sekyra</td><td>4</td></tr> <tr><td>pila</td><td>2</td></tr> <tr><td>vědro pozinkované</td><td>9</td></tr> <tr><td>koště</td><td>3</td></tr> <tr><td>mýdlo</td><td>10</td></tr> </tbody> </table>	NÁZEV MATERIÁLU	POČET	nádoby na odpady přenosné	10	suché záchody	10	sedátka	30	nádoba na vodu	30	svítilny	6	jigelitové sáčky	50	lékárnička	3	palička	2	sekáč ocelový	2	sochor ocelový	2	krumpáč s násadou	8	lopata s násadou	10	chlorové vápno [kbelík]	4	hasicí přístroj ruční	3	sekyra	4	pila	2	vědro pozinkované	9	koště	3	mýdlo	10				
NÁZEV MATERIÁLU	POČET																																													
nádoby na odpady přenosné	10																																													
suché záchody	10																																													
sedátka	30																																													
nádoba na vodu	30																																													
svítilny	6																																													
jigelitové sáčky	50																																													
lékárnička	3																																													
palička	2																																													
sekáč ocelový	2																																													
sochor ocelový	2																																													
krumpáč s násadou	8																																													
lopata s násadou	10																																													
chlorové vápno [kbelík]	4																																													
hasicí přístroj ruční	3																																													
sekyra	4																																													
pila	2																																													
vědro pozinkované	9																																													
koště	3																																													
mýdlo	10																																													
EDITOVA ZÁZNAM	ZAVŘÍT FORMULÁŘ																																													

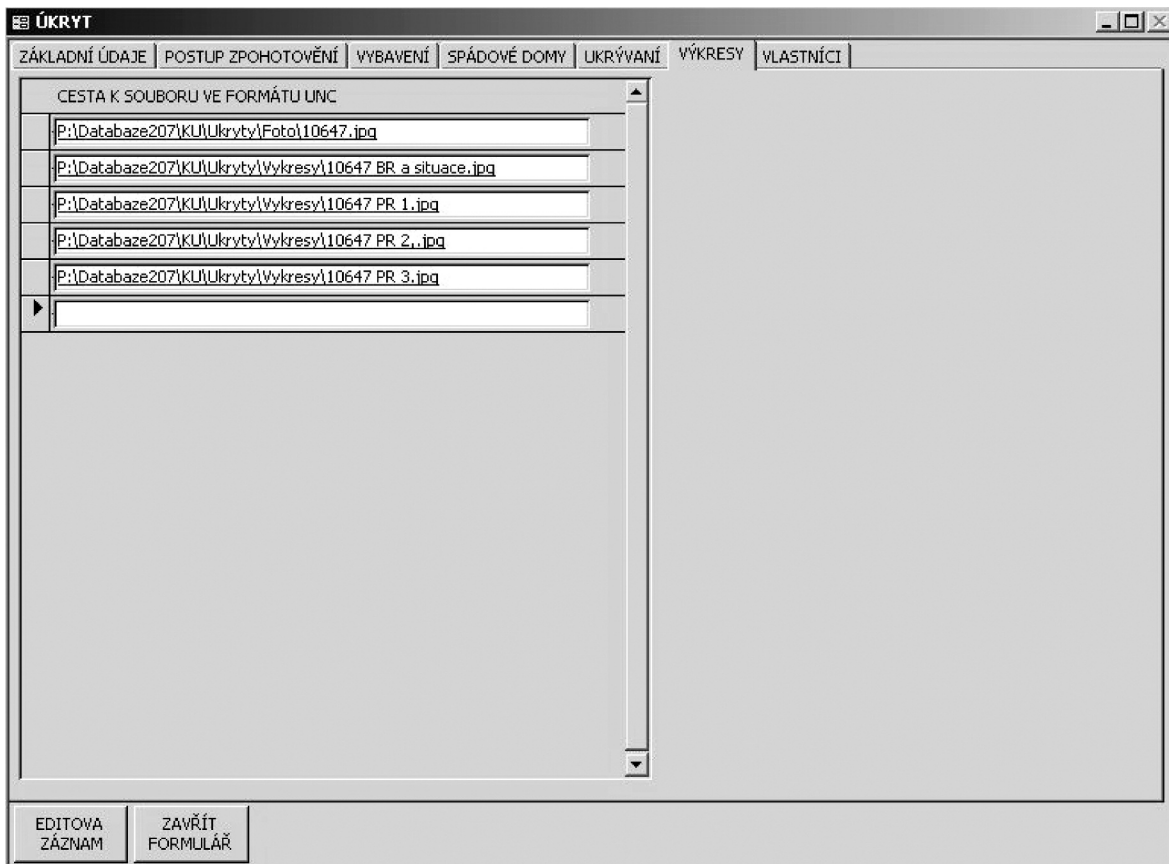
Obr. č. 5: Seznam spádových domů, jejichž obyvatelé by se měli ukrývat ve vybraném úkrytu.

OBEC	ČÁST OBCE	Č. P.
Písek	Budějovické Předměstí	650
Písek	Budějovické Předměstí	720
Písek	Budějovické Předměstí	721
neurčeno		0

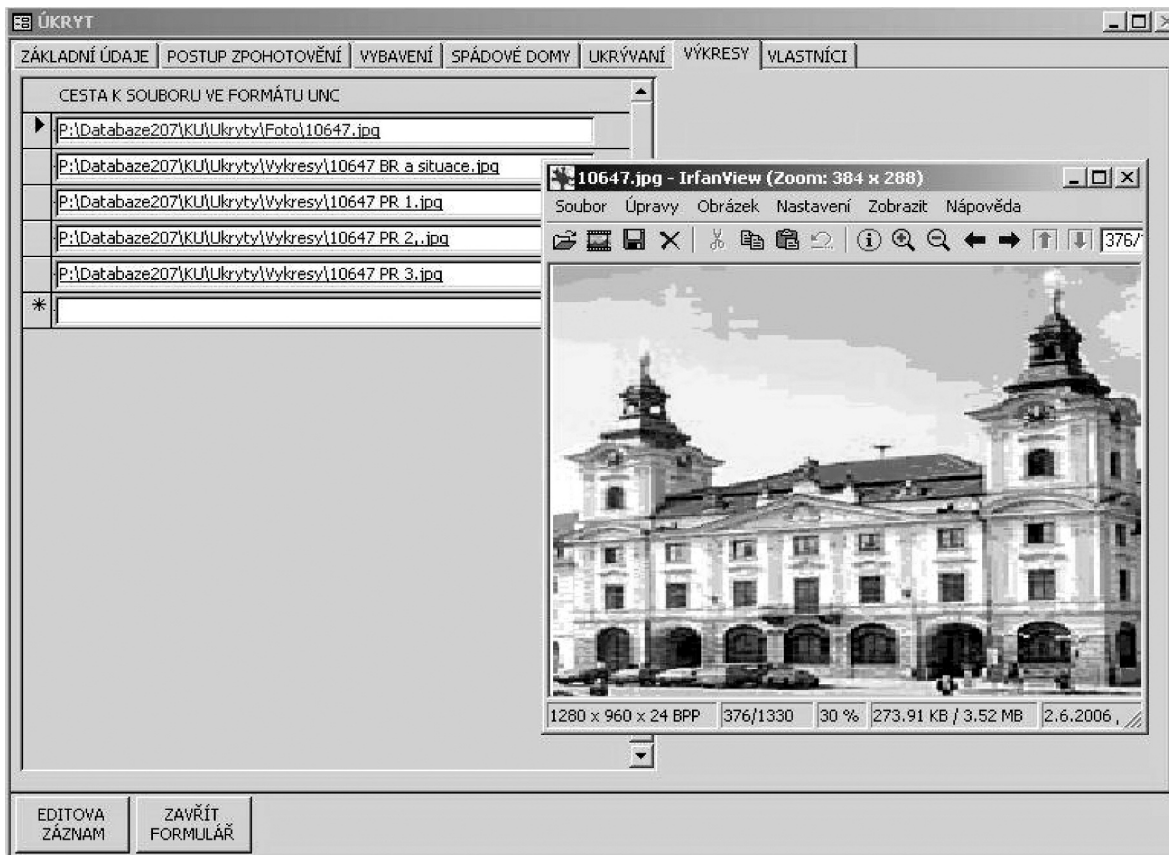
Obr. č. 6: Seznam obyvatel ukrývaných ve vybraném úkrytu.

JMÉNO	PŘÍJMENÍ	DAT. NAR.	ULICE	Čís.P.
Marie	Hlavínová		Otakara Jeremiáše	1946
Zdeněk	Jirásek		Otakara Jeremiáše	1859
Zdeňka	Jirásková		Otakara Jeremiáše	1859
František	Jůzl		Otakara Jeremiáše	1858
Miroslav	Jůzl		Otakara Jeremiáše	1858
Kateřina	Jůzlová		Otakara Jeremiáše	1858
Marie	Jůzlová		Otakara Jeremiáše	1858
Tereza	Jůzlová		Otakara Jeremiáše	1858
Jiří	Mára		Otakara Jeremiáše	1863
Lubomír	Mára		Otakara Jeremiáše	1862
Blažena	Márová		Otakara Jeremiáše	1862
Marie	Márová		Otakara Jeremiáše	1863
Filip	Matějka		Otakara Jeremiáše	1861
Roman	Matějka		Otakara Jeremiáše	1861
Jana	Matějková		Otakara Jeremiáše	1861
Pavla	Matějková		Otakara Jeremiáše	1861
Josef	Svašek		Otakara Jeremiáše	1893
Pavel	Svašek		Otakara Jeremiáše	1893
Jana	Svašková		Otakara Jeremiáše	1893

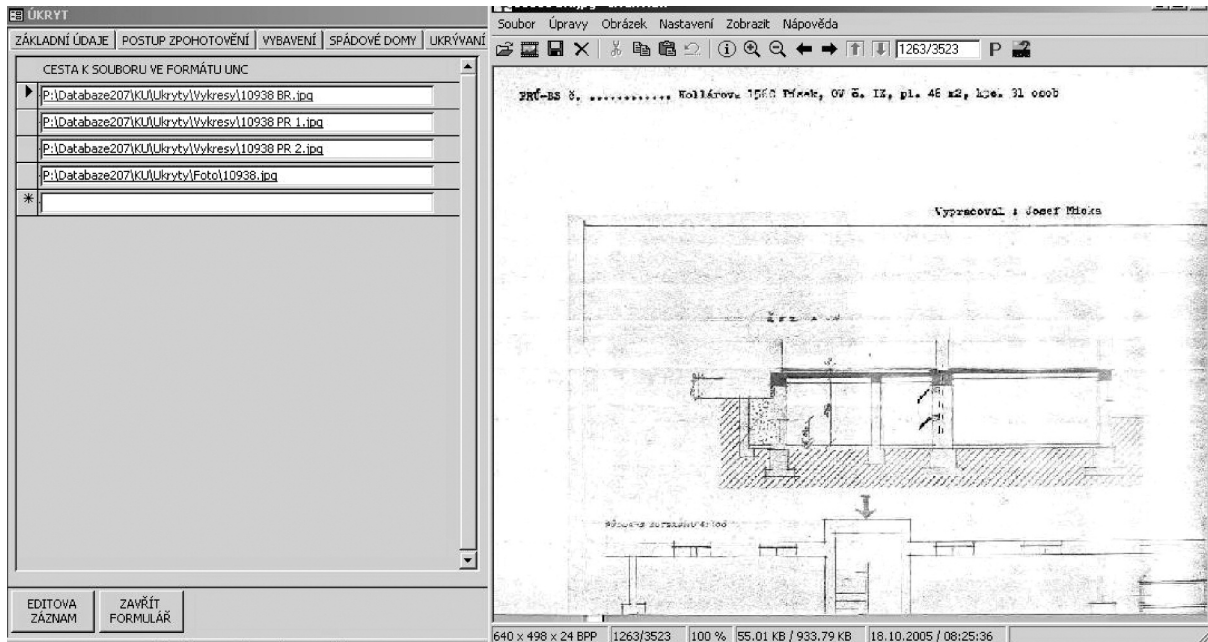
Obr. č. 7: Seznam interaktivních odkazů do databáze půdorysů, bokorysů a obrázků čelních pohledů na domy, ve kterých se úkryty mají budovat.

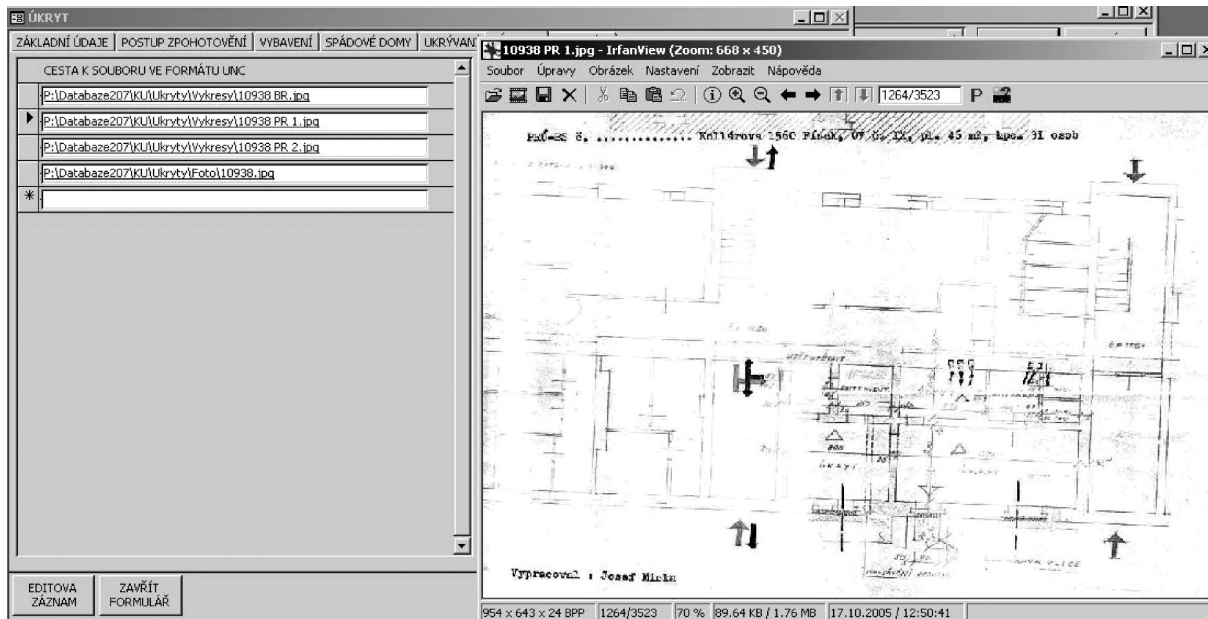
Obr. č. 8: Otevřený obrázek čelního pohledu na obytný dům, ve kterém se bude budovat úkryt.

Obr. č. 9: Otevřený obrázek bokorysu úkrytu.

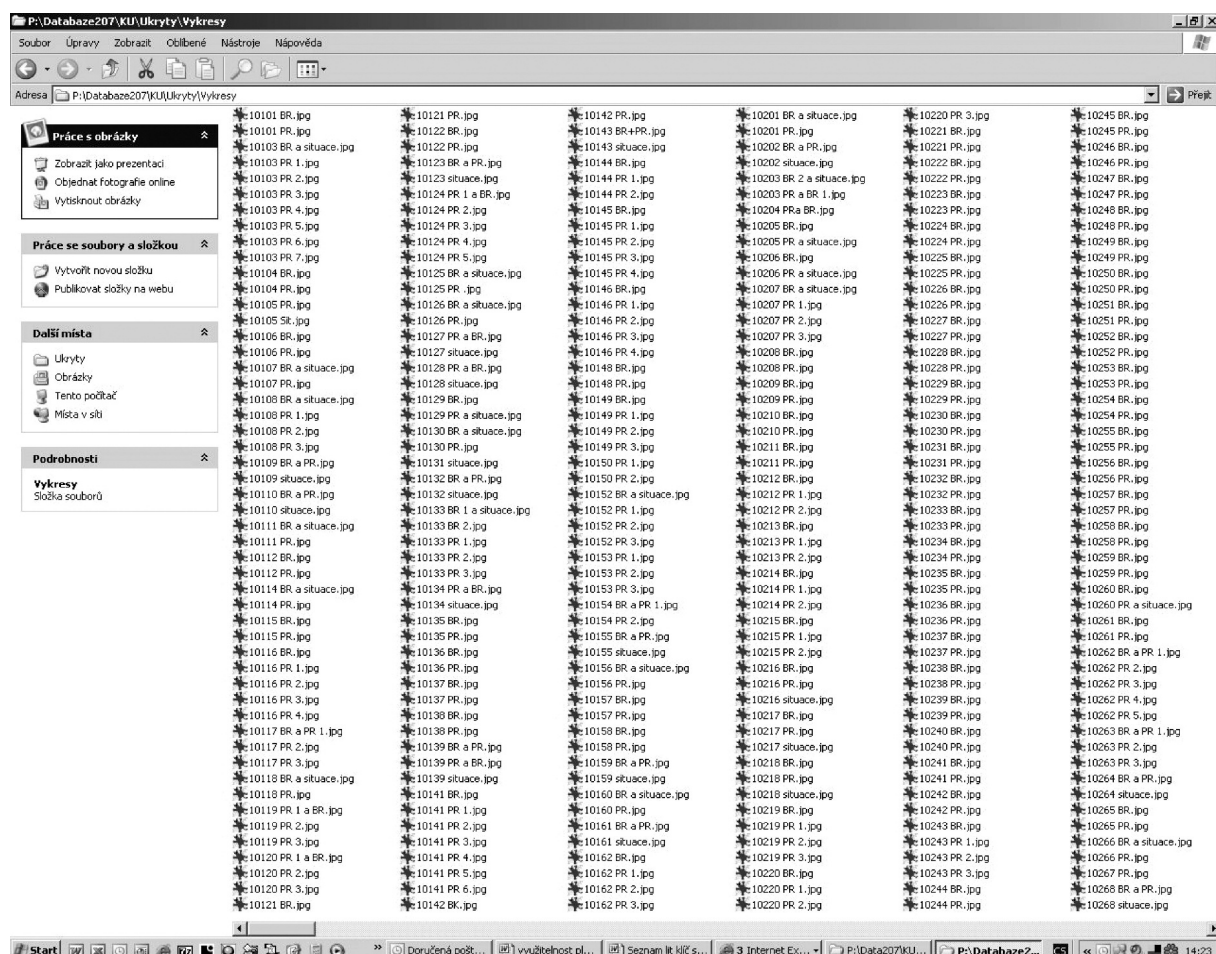
Obr. č. 10: Otevřený obrázek půdorysu úkrytu.

Obr. č. 11: Seznam majitelů obytného domu, ve kterém se bude úkryt budovat.

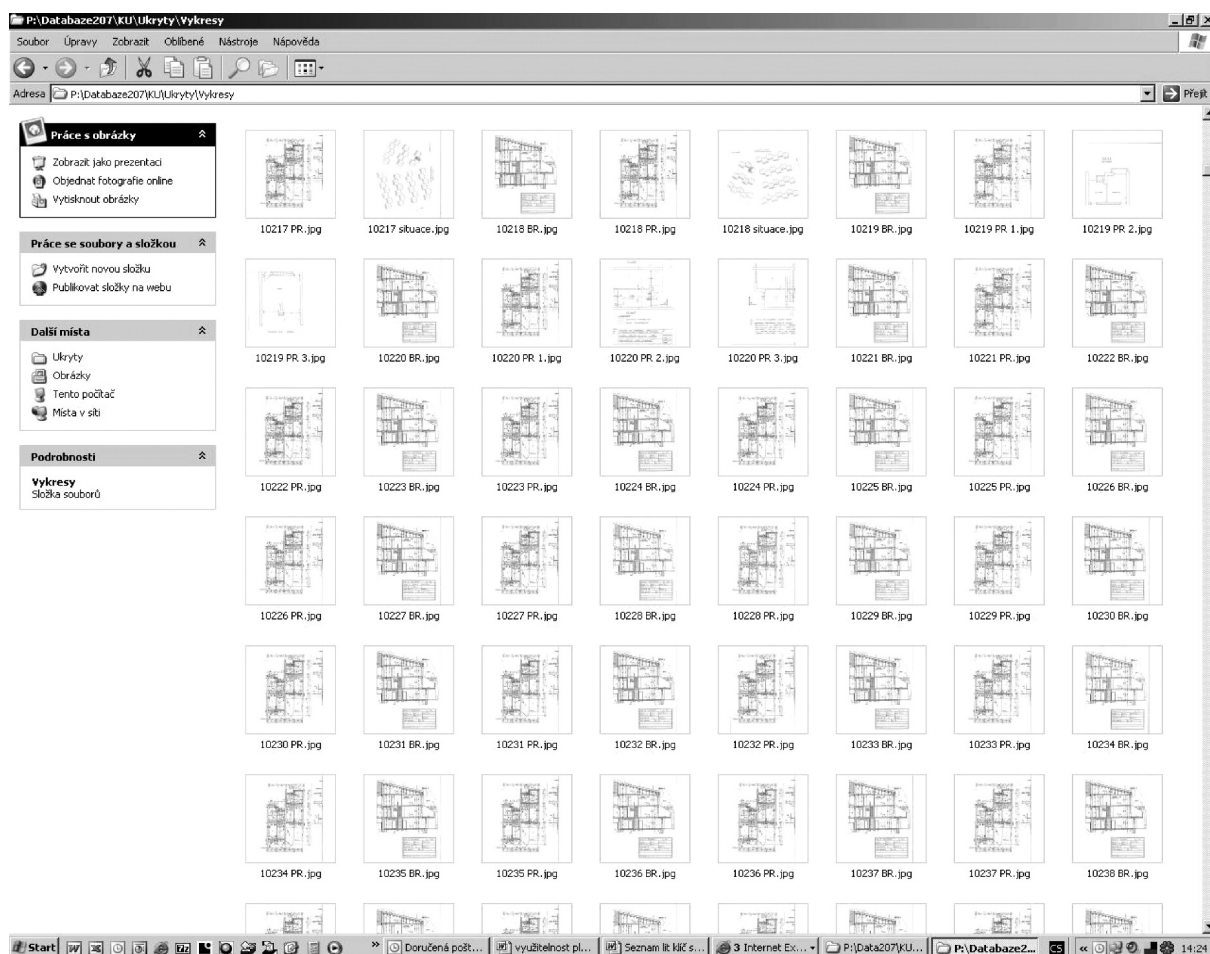
NÁZEV VLASTNÍKA	PODÍL
Město Písek Velké náměstí 114 Písek	203/250
Švarc Karel a Marie	13/500
Brabencová Jiřina	13/500
Plochová Veronika	13/500
Dufek Jiří Ing. a Duřková Bedřiška	7/250
Jelínek Karel a Jelínková Anna	7/250
Holková Jana Dvořáková	13/500
Crkoň Pavol a Crkoňová Marie	7/250

Obr. č. 12: Databáze výkresů (půdorysů a bokorysů) jako jednoduchý seznam.

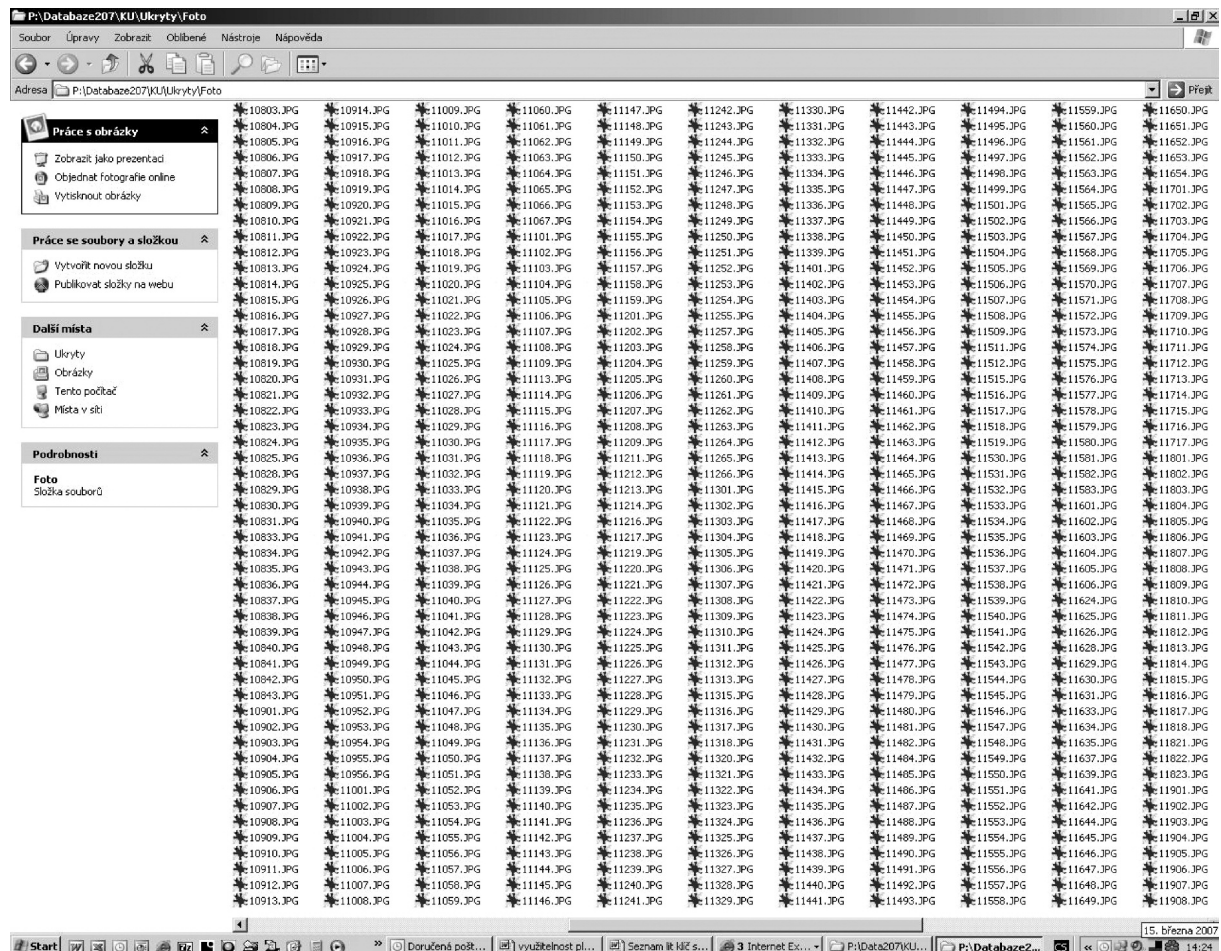

Součástí programu je i databáze výkresů. Čísla, která vidíme, jsou čísla jednotlivých úkrytů. Pokud klikneme na číslo úkrytu, zobrazí se nám bokorys, půdorys, nebo jiné plánky, které s úkrytem souvisí. Databáze jednotlivých výkresů je vidět na obrázku č. 13.

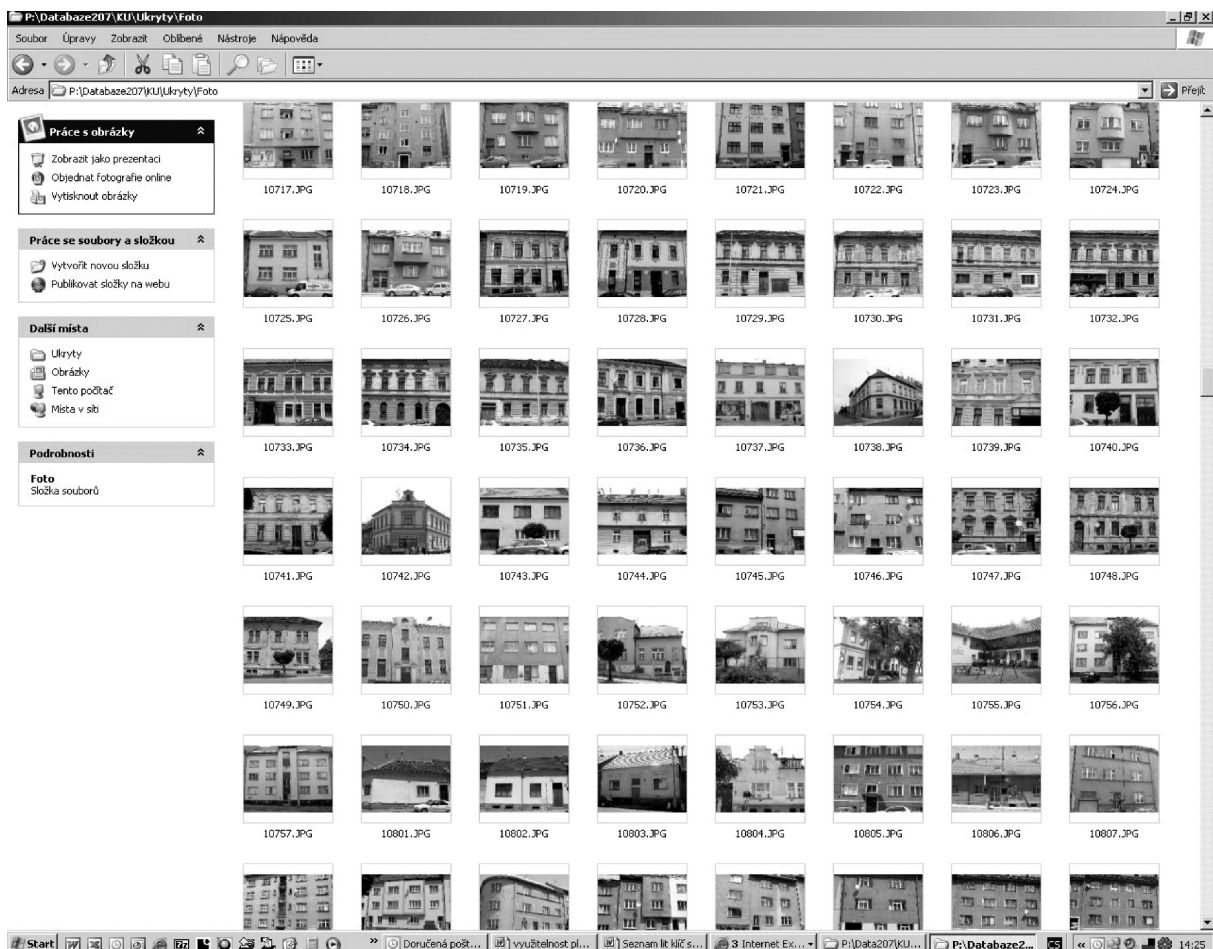
Obr. č. 13: Databáze výkresů (půdorysů a bokorysů) jako miniatury.

Obr. č. 14: Databáze obrázků čelních pohledů na obytné domy, ve kterých se budou budovat úkryty jako jednoduchý seznam.

Obr. č. 15: Databáze obrázků čelních pohledů na obytné domy, ve kterých se budou budovat úkryty jako miniatury.

Obr. č. 16: Ukazuje, jak bude Plán ukrytí obyvatelstva města Písku propojen s geografickým informačním systémem města Písku.

4. ZÁVĚR

Vzhledem k tomu, že využití plánu ukrytí není v současné době aktuální (úkryty budou zhotovovány pouze za branné pohotovosti státu), jsme zvažovali, jak tuto rozsáhlou práci zhodnotit. Nakonec jsme řešení našli a nebylo jediné.

1. Jedná se vlastně také o jakýsi **Plán evakuace obyvatel města Písku**. Díky tomuto plánu máme totiž jedinečný přehled o aktuálním stavu obyvatel v jednotlivých nemovitostech a o dispozicích různých stavebních nemovitostí. Za tím účelem je v současné době zpracována jedna z vrstev GIS města Písek, která bude v nejbližší době k nahlédnutí na webových stránkách Písku.
2. Stane se součástí **Povodňového plánu města Písku**. Při zatápní jednotlivých úseků se nám budou generovat ohrožené nemovitosti a budeme vědět, které obyvatele a do kterých míst máme evakuovat a následně poskytnout náhradní či nouzové ubytování, spojené např. s hromadným stravováním.

3. Program bude v budoucnu umět, a to nejen při živelních pohromách, provést **vyhodnocení předběžných škod na majetku** města Písku (v současné době se jedná pouze o budovy).
4. Předpokládáme zapojení vlastní **meteorologické stanice** (umístěná na pultu pracoviště krizového řízení) do programu. Ta bude propojena s jednotlivými vrstvami GIS. Údaje ze stanice, jako jsou např. směr a rychlost větru, budou dále vyhodnocovány a použity k modelaci možné evakuace z postižených oblastí například při úniku nebezpečných látek, jako čpavku či chlóru.

Domníváme se, že vzhledem k velikosti a druhu obsažených dat bude v budoucnu možné nalézt ještě mnoho možností využití popsaného programu.

POUŽITÁ LITERATURA A INFORMAČNÍ ZDROJE

HORÁK, J. (2005): O smyslu úkrytů civilní ochrany a plánů ukrytí v dnešní době. In: *Instituce a zařízení*

regionu v systému ochrany obyvatelstva. Brno: Univerzita obrany, s. 39-41.

KUDLÁK, A. (2005): Využitelnost plánů ukrytí obce v současné době. In: *Instituce a zařízení regionu v systému ochrany obyvatelstva*. Brno: Univerzita obrany, s. 74-76.

Zákon č. 239/2000 Sb. o integrovaném záchranném systému a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

Vyhláška MV č. 380/2002 Sb. k přípravě a provádění úkolů ochrany obyvatelstva.

Terminologický slovník pojmů z oblasti krizového řízení a plánování obrany státu (2004). Praha: Odbor bezpečnostní politiky Ministerstva vnitra ČR.

ADDRESS & ©

Ing. Aleš KUDLÁK
město Písek
Oddělení starosty
pracoviště krizového managementu
Budovcova 207
397 19 Písek
Czech Republic
ales.kudlak@mupisek.cz

Ing. Jan HORÁK
město Písek
Oddělení starosty
pracoviště krizového managementu
Budovcova 207
397 19 Písek
Czech Republic
jan.horak@mupisek.cz

2 POLITOLOGIE • POLITICAL SCIENCE

REFLEXE POLSKÝCH PARLAMENTNÍCH VOLEB 2007

Reflection of Polish Parliamentary Elections 2007

Štěpán STRNAD

Souhrn

Polské parlamentní volby 2007 opět potvrdily, že polský stranický systém není stále plně konsolidovaný. Nedošlo k naplnění optimistických prognóz z poloviny devadesátých let minulého století o možném směřování ke stranické koncentraci, která by se mohla ustálit v podobě pravolevé bipolarity stranické mapy a jež by přispívala k vyšší stabilitě a akceschopnosti polských vlád. Předčasné volby nejenže potvrdily polský stranický trend, ale v mnohém se ukázaly být přelomové. Dosud žádné parlamentní volby od pádu komunistického režimu nezaznamenaly tak vysokou volební účast. Stejně tak poprvé od roku 1989 vygenerovaly parlamentní volby nejnižší počet parlamentních politických stran - pouze čtyři. Sejm naopak opustily nejradikálnější politické strany - Liga polských rodin a Sebeobrana. V těchto ohledech a také v relativním úspěchu dosavadní vládnoucí strany je možné spatřovat jistý stabilizační prvek křehkého polského stranictví. Cílem tohoto článku je analyzovat předvolební situaci předčasných parlamentních voleb 2007, jejich průběh a výsledky.

Klíčová slova: volby - strany - stranický systém - volební systém - Polsko - 2007

Summary

The Polish parliamentary elections 2007 confirmed again that the Polish party system is not still fully consolidated. The optimistic predictions from the middle of the 90's of the previous century about the possible direction to party consolidation did not take place in spite of the fact that it seemed to stabilize in the form of right-left bipolarity on the party map, which would support higher stability and fighting power of Polish governments. The early elections confirmed not only the Polish party trend but they showed themselves as a turning point. No parliamentary elections have noted higher electoral participation since the fall of communism so far. In the same way it was for the first time when parliamentary elections generated the lowest number of political parliamentary parties since the year 1989 - only four. On contrary, the most radical political parties left Sejm - the League of Polish Families and the Self-Defense. The aim of this article is to analyze the pre-elect situation of the early elections 2007, their run and results.

Key words: elections - parties - party system - electoral system - Poland - 2007

ÚVOD

Parlamentní volby roku 2005 znamenaly vítězství pro stranu Právo a spravedlnost (PiS). Populistická strana se stala dominantním prvkem vládní koalice, spoluvořená dalšími dvěma populistickými (až silně klerikálně nacionalistickými) stranami - Sebeobranou a Ligou polských rodin (LPR). V opozici se ocitli liberální Občanská platforma (PO), postkomunistický Svaz demokratické levice (SLD) a křesťansko-demokratická Polská strana lidová.

Hlavním důsledkem voleb bylo oslabení středových a levicových politických stran. Polská levice v devadesátých letech 20. století představovala jednotný blok, který byl schopen hrát na politické scéně klíčovou

roli. Svou pozici prokázala volebním vítězstvím roku 1993, které zopakovala ve volbách v roce 2001. Avšak v období své vlády v letech 2001-2005 ji postihla série afér, které ji - spolu s neúspěchy v její hospodářské politice - značně oslabily, což se projevilo v parlamentních volbách 2005. Hlavní opoziční stranu po volbách 2005 tak představovala Občanská platforma (PO) (Krzystyniak 2007: 58).

Koaliční vláda pod vedením premiéra Jaroslava Kaczyńského (PiS) se opírala o podporu bratra (dvojčete) Jaroslava - Lecha Kaczyńského, polského prezidenta. Ve vlně lustračních a korupčních afér, postihujících především opoziční politiky, došlo k oslabení snah a plánů „nápravy“ státu (označované za „budování čtvrté republiky“), který byl po volbách

vyhlášen Právem a spravedlností. Jednalo se pochopitelně jen o politickou a populistickou koncepci, která neměla historické opodstatnění, protože republiky se ustavují v důsledku klíčových historických změn, nikoliv po volbách (Strnad 2007: 54). Základním předpokladem „nápravy“ se staly všeobecné lustrace, dekomunizace a budování „solidárního státu“. V praxi se spíše uskutečnila výměna politických elit, došlo ke zpochybnování dosavadních autorit a vytváření nové generace politiků. Tandem bratří Kaczyńských svým konfrontačním politickým stylem spíše uvrhl Polsko do mezinárodní izolace, vyvolávající přinejmenším rozpaky u svých zahraničních protějšků.

PŘEDVOLEBNÍ SITUACE

Příznivý ekonomický vývoj země nahrával v předvolební kampani **Právu a spravedlnosti**. Vládní strana profitovala z proměny své mediální tváře, zajistila si podporu konzervativních médií (Radio Maryja), což jí zajistilo podporu voličů, slyšících spíše na radikálně-klerikální rétoriku. Pozice PiS byla upevňována také nepolevující protikomunistickou rétorikou, odporem proti postkomunistické polské levici.

Strana Občanská platforma, hlavní soupeř PiS ve volebním klání, se zaměřila na slabá místa, především na odliv Poláků ze země do zahraničí, který je motivován ekonomickou situací. „Zčásti jde ale o vyložené pragmatickou, ne-li dokonce existenčně motivovanou, kampaň liberálů, protože na západ vycestovali zejména mladí lidé, liberálně smýšlející voliči, jejichž hlasy

mohou Platformě chybět“ (Koubek 2007a, cit. 24. 4. 2008). Donald Tusk proto pořádal předvolební mítinky i v zahraničí, kde apeloval na polské občany, aby využili svého volebního práva. Stejně jako se PiS vymezila vůči levici, tak se i PO vymezila vůči PiS a LiD, a to nejen v rovině ekonomické, ale také ideologické, kdy označila oba soupeře za socialistické strany.

Strana Levice a demokraté (LiD) sázela především na osobnost bývalého prezidenta Kwaśniewského ve svém čele. Jeho příchod však vyvolal vnitrostranické rozpory, zapříčiněné snahou bývalé hlavy státu přiblížit stranu blíže k liberálnímu středu. Strana se snažila prezentovat se jako hlavní volební soupeř Práva a spravedlnosti a získat voliče Občanské platformy, a tím ji zatlačit do pozadí.

Sebeobrana zápasila o parlamentní existenci. Pomyslným stéblem, kterého se chytala, byl vzestupný stav polského zemědělství a proměna její ideologické orientace (zprava doleva). Opačným procesem prošla Liga polských rodin (LPR), když uzavřela předvolební trojkoalici (proměna názvu strany - Liga pravice republiky) s Uníí reálné politiky (UPR) a s částí odtrženou z PiS, vedenou M. Jurkem, v níž představovala pravý krajní pól.

Polské lidové straně (PSL) šlo také o přežití. Lidovci měli tu výhodu, že se mohli spolehnout na disciplinovanou a stálou voličskou základnu. Průzkumy veřejného mínění předpovídaly PSL podobné volební výsledky jako před třemi lety.

VÝSLEDEK VOLEB 2007

Výsledky voleb do Sejmu (21. 10. 2007)

		2007	2005	2001
PO	Procentní výsledek	41,51	24,14	12,68
	Platné hlasy pro stranu	6 701 010	2 849 259	1 651 099
	Počet mandátů	209	133	65
PiS		32,11	26,99	9,50
		5 183 477	3 185 714	1 236 787
		166	155	44
LiD		13,15	11,31	41,04
		2 122 981	1 335 257	5 342 519
		53	55	216
PSL		8,91	6,96	8,98
		1 437 638	821 656	1 168 659
		31	25	42
Sebeobrana		1,53	11,41	10,20
		247 335	1 347 355	1 327 624
		-	56	53
LPR		1,30	7,79	7,87
		209 171	940 762	1 025 148
		-	34	38
Voleb. účast	% oprávněných voličů	53,88	40,57	46,29
	Počet vydaných obálek	1 649 5045	12 263 640	13 591 681

Zdroj: Koubek 2007b (upraveno autorem)

Začněme od konce. Hlavními poraženými voleb do polského Sejmu jsou dvě strany, jejichž politický život na parlamentní půdě skončil a pravděpodobně skončí i na polské stranické mapě - Sebeobrana a Liga polských rodin (Liga pravice republiky).¹

Liga polských rodin se sice mohla opřít o stabilní elektorát, byť ten se identifikoval pouze s ideologickým proudem, nikoli s konkrétní stranou, tou mohla být LPR, ROP (Hnutí za obnovu Polska), nebo PiS. Podle Jiřího Koubka (2007b, cit. 26. 4. 2008) byl rozhodujícím faktorem neúspěchu LPR odklon spřízněných katolických médií. Po rozchodu Práva a spravedlnosti s Ligou již nebylo možné podporovat obě strany současně a je pochopitelné, že mediální magnát Rydzyk na základě strategické racionality zvolil perspektivnějšího partnera.

Hlavní příčinou volebního propadu Sebeobranu se může jevit řada afér a skandálů, které provázely stranu po celou dobu jejího dvouletého vládního období. Stejně tak můžeme podíl na jejím neúspěchu přičítat charakteru jejího elektorátu. Sebeobrana byla vždy spíše stranou protestních voličů, voličů většinou s nízkým vzděláním, příjmem nebo nezaměstnaných, jejichž stranická vazba nebyla tak silná, jako u LPR. Navíc ideově-programový posun po volbách 2005, který znamenal snahu o proměnu strany z antisystémového subjektu na subjekt „státotvorný“², odradil ty voliče, kteří podporovali „původní“ stranu, tedy stranu „buřičů a politických výtržníků“ (Koubek 2007b, cit. 26. 4. 2008).

K poraženým bychom mohli přiřadit i koalici Levice a demokraté (LiD), která vsadila na osobnost bývalého prezidenta Kwaśniewského, což se ukázalo jako ne příliš účinné, neboť neobstál v klíčových televizních debatách. Určitý podíl na volebním výsledku koalice jistě měly i rozpory v koalici, které provázely sestavování kandidátních listin. To napomohlo Kwaśniewskému prosadit ve straně liberální a středové směřování.

Vítězem polských parlamentních voleb se stala Občanská platforma (PO). Podle některých komentátorů (Mackowiak 2007: 30-31) to byly právě televizní duely lídrů PO, PiS a LiD, které v závěru předvolební kampaně skutečně rozhodly o vítězi. Před-

volební preference do té doby naznačovaly určitý náskok PiS před PO, avšak podpora obou stran se téměř vyrovnala koncem srpna (asi dva týdny po rozhodnutí o konání předčasných voleb). Preferenční výkyv nastal až s televizní debatou Kaczyński - Tusk, která přinesla zlom.³ Tusk dle komentátorů jednoznačně zvítězil v televizním duelu a svou pozici obhájil i v dalším televizním souboji (Tusk - Kwaśniewski). Od této chvíle se začala PO vzdalovat od PiS svými vzrůstajícími preferencemi (Koubek 2007b, cit. 26. 4. 2008).

Relativním vítězem voleb jsou lidovci (PSL), kteří si od minulých voleb výrazně polepšili a takřka zopakovali volební výsledek z roku 2001. Právě lidovci se objevovali v předvolebních průzkumech jako subjekt s minimální šancí obhájit poslanecké mandáty a překonat pětiprocentní hranici. PSL zůstala v letech 2005-2007 jediným opozičním subjektem typicky venkovským. V důsledku toho došlo k přetažení části voličů Sebeobranu a následnému preferenčnímu zlomu. Zbytek opozice tvořily strany „městského typu“ (PO a LiD). Od chvíle, kdy šly preference PO vzhůru, byli lidovci Tuskem stále častěji zmiňováni jako možný povolební koaliční partner ve vládě.

K relativním vítězům voleb bychom mohli přiřadit i Právo a spravedlnost (PiS). Pohled do výše uvedené tabulky nás dovede k poznatku, že strana posílila o více než pět procent. Je třeba vzít v úvahu také to, že tohoto výsledku dosáhla z pozice vládní strany (často nevděčné pozice), jejíž působení provázela řada problémů. Přesto se tato strana mohla v předvolebním souboji opírat o výborné hospodářské výsledky a společenskou atmosféru relativního blahobytu a spokojenosti jak ve městech, tak i na venkově. PiS se nevzdalo své tradiční rétoriky a svého vystupování (antikorupční bojovnost, sociální populismus, antikomunismus a nacionalismus), doplnilo to však pozitivnějšími prvky a sebezprezentací strany hospodářského úspěchu.⁴

V tak silně personalizovaném a nestabilním prostředí, jakým je polská politická scéna⁵, hrály významnou roli i přestupy mezi hlavními soupeřícími stranami - PO a PiS (PO získala bývalého ministra PiS Sikorského, poslance PiS Mężydła a senátora

¹ Ani jedna ze stran nemá se svým volebním výsledkem (okolo 1 %) nárok na státní příspěvek.

² Hesla, na nichž se strana dlouhou dobu profilovala (ultralevicovost a protievropská rétorika), se po volbách 2005 jen těžko snoubila s nově přijatým směrem - třetí cestou a sociáliberalismem.

³ Kaczyński nejdříve odmítl televizní debatu s Tuskem s tím, že není důvod mluvit s „pomahačem“ levice, ale nakonec na ni přistoupil. Byl to opravdový zvrat v předvolební kampani. Kaczyński svým skákáním do řeči, obviňováním a hrubostmi vypadal jako labilní člověk. Tusk k němu naopak přistupoval s úctou, doslova velkoryse - stejně, jako se chováme k někomu, koho považujeme za slabšího a slušnost nám zabraňuje takového člověka ponižovat. Padl také mýtus o Kaczyńského „lidovosti“, když například neměl ponětí o tom, kolik stojí kuřecí maso. Tusk, dosud vnímaný jako šedý a nerozhodný, začal v přímé konfrontaci s Kaczyńským vypadat jako obyčejný člověk a díky této „normálnosti“ najednou sympatický a důvěryhodný. Nakonec všichni viděli: „*Je jako my*“ (Mackowiak 2007: 31).

⁴ Období mezi rozpadem vládní koalice a volbami se neslo v atmosféře „všichni proti PiS“. Tato atmosféra byla umocněna kontroverzními kroky vlády v oblasti tajných služeb, což vyvolalo obavy opozice, že PiS zmanipuluje veřejné mínění těsně před volbami. Do jaké míry byly tyto obavy oprávněné nebo politicky účelové, nelze přesně posoudit. V každém případě to vedlo k situaci, kdy volby byly ve společnosti vnímány jako jakési referendum o vládě PiS.

⁵ M. Kubát (2006: 47-48) například hovoří o volební reformě z roku 1993 jako o faktoru, který měl rozhodující vliv na koncentraci a systémovou konsolidaci polského stranického systému v letech 1993-2001, což vedlo k posílení většinových prvků propočetního systému.

PiS Borusiewiczze, významné osobnosti polského disentu; PiS naopak získala zakladatele PO a současného senátora Plazyńského). K rozhodujícímu posunu volebních preferencí došlo v poslední fázi kampaně, kdy se Občanské platformě podařilo oslovit příslušníky mladší generace, jejíž vnímání bratrů Kaczyńských je ve znamení „dinosaurství“. „Kaczysmus“ má image nemodernosti, nepřitažlivosti a politického cynismu. PO dokázala využít tohoto obrazu bratrů Kaczyńských ve svůj prospěch a využít finální část kampaně efektivněji než PiS, čímž získala na svou stranu méně vyhraněné, nerozhodnuté a mladé voliče.

POVOLEBNÍ SITUACE

Volební triumf Občanské platformy s sebou přináší vysoká očekávání, spojená s nadějami vkládanými do Tuskovy vlády, jejímž hlavním úkolem bude vybudovat z Polska „druhé Irsko“⁶. Jistou slabinou může být paradoxně současná síla PO, která se může projevit uvnitř početného poslaneckého klubu různými frakčními aktivitami. Dalším možným otázkou je role silných osobností PO, které jsou nyní v ústraní (např. Rokita). Přítomnost výrazných politických osobností, které nejsou stabilně stranicky zakotveny, je jedním z rysů polské politické scény. Týká se to především bývalých premiérů a prezidentů (jako např. Oleksy, Miller, Wałęsa, Kwaśniewski aj.). Role těchto osobností je značně nejasná a do budoucna otevřená. Je možné, že by v případě politické krize sehráli roli jakéhosi katalyzátoru a podíleli by se na proměně polské stranické mapy.

Volby ukázaly, že získávání osobností „druhé strany“ se zvuchým jménem se vyplácí. Navíc přechody politiků mezi stranami PO a PiS (sdílejícími pravicovou politickou orientaci) tuto stranickou fluktuaci před veřejností legitimizovaly. Nicméně tato vzájemná otevřenost nemusí příliš přispívat ke stabilitě politických jednotek v systému.

Pokud bychom vycházeli z klasické Sartoriho teorie stranických systémů (Sartori 2005: 185-199), pak by bylo možné polský stranický systém po volbách 2007 klasifikovat jako systém umírněného pluralismu (nikoli před volbami). Počet relevantních subjektů na parlamentní scéně se snížil (z 6 na 4) a jejich ideologická vzdálenost také (díky odchodu Sebeobraný a Ligy polských rodin z parlamentních lavic). To však nic nemění na konfrontačním a někdy až přespříliš soutěživém stylu polské stranické scény. Celkově se stále nepodařilo konsolidovat politický ani institucionální systém.

Koaliční vláda Občanské platformy (PO) a lidovců (PSL) pod vedením Donalda Tuska ohlásila proměnu stylu a orientace polské politiky. Prvním Tuskovým vzkazem po volebním triumfu byl „návrat do Evropy“. Po konfrontačním politickém stylu Kaczyńských chce Tusk zlepšit vztahy s Německem (po radikální protiněmecké rétorice PiS)⁷, stáhnout polské vojáky z Iráku a vyvážit vztahy Polska se Spojenými státy americkými a Evropskou unií. Je otázkou, do jaké míry se podaří liberální vládě uskutečnit jednotlivé body svého předvolebního programu. Jisté je, že Polsko má dnes větší šanci konsolidovat politický systém, než kdykoli jindy za posledních 17 let.

POUŽITÁ LITERATURA A INFORMAČNÍ ZDROJE

- KOUBEK, J. (2007): Polský stranický systém a vyhlídky jeho vývoje po předčasných volbách 2007. *Člověk*. Téma: Studie, Zdroj: 59, Vydáno dne: 15. 10. 2007 (a). FF UK. Dostupné na: <http://clovek.ff.cuni.cz/view.php?cisloclanku=2007101502>
- KOUBEK, J. (2007): Analýza polských parlamentních voleb 2007 a jejich konsekvencí pro stranický systém. *Člověk*. Téma: Studie, Zdroj: 76, Vydáno dne: 15. 12. 2007 (b). FF UK. Dostupné na: <http://clovek.ff.cuni.cz/view.php?cisloclanku=2008121601>
- KRZYSTYNIAK, Z. (2007): Polské loučení s iluzemi. In: *Parlamentní volby 2005-6 v zemích Visegrádské čtyřky*. CEVRO, Liberálně konzervativní akademie.
- KUBÁT, M. (2006): Electoral Reforms in Poland after 1991 and Their Political Consequences. *Politics in Central Europe*, vol. 2, No. 1, s. 41-62. Department of Political Science and International Relations of the University of West Bohemia in Pilsen.
- MACKOWIAK, T. (2007): Hezky šedý Donald. *Respekt* 44, s. 30-31.
- SARTORI, G. (2005): *Strany a stranické systémy: Schéma pro analýzu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- STRNAD, Š. (2007): Reflexe polských parlamentních voleb 2005. *Auspicia*, 4, č. 2, s. 52-55.

ROZŠIŘUJÍCÍ LITERATURA A INFORMAČNÍ ZDROJE

- KUBÁT, M. (2005): *Demokracie v Polsku. Politický systém Polské republiky (1989-2005)*. Praha: SLON.
- RUPNIK, J. (2007): Polsko: návrat do Evropy.

⁶ Jedním z hlavních bodů Tuskovy předvolební kampaně se stal „hospodářský zázrak“ s cílem vytvořit z Polska dalšího „ekonomického tygra“ Evropské unie, jakým se stalo po vstupu do EU Irsko. Polákům pracujícím v zahraničí Tusk slíbil vytvoření takového ekonomického prostředí, které je bude motivovat k návratu do Polska.

⁷ Německo jen zneužívá EU ke znovudobytí území, ztracených po druhé světové válce, a svého hospodářského vlivu. Nebýt obětí druhé světové války, mělo by Polsko větší zastoupení v Evropské radě (Rupnik 2007).

Respekt 44. Dostupné na: <http://www.respekt.cz/na-pozvani-clanek.php?fIDBLOGU=51> (cit. 28. 4. 2008)

ADDRESS & ©

Mgr. Štěpán STRNAD
Katedra společenských věd
Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s.
Žižkova 4/6, 370 01 České Budějovice
Czech Republic
strnad@vsers.cz

3 VYBRANÉ PŘÍSPĚVKY Z DALŠÍCH HUMANITNÍCH OBORŮ · SELECTED ENTRIES FROM OTHER FIELDS IN THE HUMANITIES

VÝCHODNÍ HRANICE EVROPY: HISTORICKÉ A KOMPARATIVNÍ ÚVAHY

Eastern Borders of Europe: Historical and Comparative Considerations

Johann Pall ARNASON

Souhrn

Komplexní analýza dosavadních historických, geopolitických a kulturních hledisek, názorů a vlivů na formování a pochopení (pomyslných) východních hranic Evropy. Studie také otevírá otázku historického směřování Ukrajiny a jejího místa na geopolitické mapě Evropy.

Klíčová slova: východní hranice Evropy - Rusko - Ukrajina - Eurasie - pomezí

Summary

A complex analysis that deals with existing historical, geopolitical and cultural points of view, opinions and influences on the formation and understanding of (imaginary) eastern borders of Europe. The paper also opens the question of the historical direction of Ukraine and its place on the geopolitical map of Europe.

Key words: Eastern borders of Europe - Russia - Ukraine - Eurasia - frontier

Opětovné objevení Ukrajiny na mapě Evropy je i pro nezasvěcené do problematiky ukrajinských studií (včetně autora) událostí natolik významnou, aby se rychle přehodnotila některá širší témata týkající se Evropy, jejího vnitřního rozdělení a jejích hranic. Následující úvahy se konkrétněji zaměří na otázku východních hranic Evropy. Žádná diskuse na toto téma nemůže obejít zkušenosti Ukrajiny a přímo souvisí se sebe-porozuměním dotyčných: různé definice ukrajinské identity tím či oním způsobem jako by souvisejí se ztotožněním se s Evropou - nebo s konkrétními evropskými regiony -, současně sloužícím ke zdůraznění odstupu od Ruska. Hlavní část této práce se bude zabývat ústředními texty dvou ukrajinských učenců, jednoho píšícího v předvečer první ruské revoluce a druhého v předvečer sovětského pádu, a, vycházejíc z jejich argumentů, prozkoumá historický kontext formování evropských regionů a kontinentálního vytyčení koninentálních hranic na východě.

Pojďme si nejprve vymezit téma v rámci obecnějšího kontextu. Přijmeme-li skutečnost, že můžeme hovořit o Evropě jako o historickém regionu (nebo možná přesněji jako o makro-regionu rozdělitelném do menších regionů), potřebujeme nějaké zeměpisné vytyčení hranic. Pro nynější diskusi bude toto vytyčení východním bodem. Dalším krokem je dle všeobecně

známého stanoviska poukázat na hlavní rozdíl mezi dvěma typy hranic: ze severní, západní a z jižní strany je Evropa obklopena moři, na východě však takovéto přirozené hranice chybí. Tradiční názor, že pohoří Ural odděluje Evropu od Asie, nikdy neobstál před kritickým přezkoumáním. Pokusy o načrtnutí smysluplnějšího rozhraní by měly začít u historických a kulturních faktorů, třebaže jejich dopad musí být v posledku analyzován zeměpisně. Otázka hranic se tak, zdá se, prezentuje ve dvou naprosto odlišných ohledech, oddělujíc východ od ostatních končin.

Halecki o Evropě a jejím východu

Jedna z nejuznávanějších prací o Evropě jako historickém regionu, *Limits and Divisions of European History* Oskara Haleckího, navazuje na zmíněný široce sdílený výkladový model a přispívá novými nuancemi k některým jeho aspektům, obzvláště pak s ohledem na východní hranice. Jedna kapitola této knihy je věnována oceánům, mořím, ostrovům a úžinám (Halecki 1962: 65-84). Název předesílá autorův postřeh, že „i v oněch třech... směrech, v nichž mořská pobřeží, zdá se, pevně stanovila takovéto přirozené hranice Evropy bez jakýchkoliv pochybností, nebyl běh dějin vždy určován těmito omezeními“ (1962: 65). Díky pokrokům v navigačních technikách se moře stala

zvládnutelnější, ostrovy hrály v evropských dějinách při nejrůznějších příležitostech důležitou roli a úžiny umístily Evropu do úzkého kontaktu s ostatními světy. Všechny tyto faktory byly obzvláště patrné a trvalé ve středozemním úseku evropských hranic, který byl - dle Haleckiho - také dějištěm rozhodující předehry ke zrodu Evropy (Césarovo dobytí Galie bylo počátkem přechodu od historie Středozeří k historii evropské). Pro naše účely je ale nejzajímavější částí Haleckiho *tour d'horizont*, jeho popis východních hranic. Razí cestu pojmu „velká východní šíje“ pro volně vymezený region táhnoucí se od Baltského k Černému moři. Jeho definice tohoto pojmu se ani tak nezabývá přesným určením polohy na mapě, jako spíše stále se objevujícím pojmáním kontinentálního předělu, od klasických rozdělení mezi evropské a asijské „Sarmatsko“ až po současná rozdělení na evropskou a asijskou část Ruska. Moderní verze tohoto dualismu pocházejí z historických zkušeností sahajících do vrcholného středověku: Kyjevská Rus se vyvíjela, jako stát i jako kulturní centrum, v blízkém spojení s civilizací doménou západního křesťanského světa, stejně tak i s Byzantskou říší, zatímco knížectví ve spíše periferních oblastech, objevující se od dvanáctého století na jejích severovýchodních okrajích, nabrala směr kulturního izolacionismu a autokratické vlády a tento trend byl mocně posílen mongolským zábořem a jeho dlouhodobými následky. Měli bychom poznamenat, že Halecki neinterpretuje toto rozdělení etnicky nebo národnostně: tři východoslovanské národy, Ukrajinci, Bělorusové a Velkorusové (ti z Novgorodu a ze Pskova před dobytím Moskvou) jsou všichni zastoupeni na evropské straně (1962: 92).

Halecki dále naznačuje - ačkoli tato část jeho argumentace není příliš jasně formulována - že moderní ruské uvažování přetvořilo ono rozdělení do alternativních vizí Ruska a jeho osudu. Stoupenci západních metod požadovali, aby celé impérium kráčelo cestou předznamenanou jejími evropskými okrajovými oblastmi, slavjanofilní odpověď upírající svou pozornost na ruskou a náboženskou identitu byla zásadně obranná; ambicióznější a nebezpečnější alternativu navrhovali stoupenci orientace na východ, kteří považovali Mongolskou říši za legitimního předchůdce moderního Ruska. Podle Haleckiho se stalinské Rusko orientovalo na východ, aniž by to otevřeně přiznalo. Režim, který přišel k moci s internacionalistickými ambicemi, se přeměnil do kulturně a politicky antievropského impéria silného natolik, aby posunulo kontinentální hranici doprostřed staré Evropy.

Když Halecki hovoří o „velké východní šíji“, používá termínu „pomezí“, ne však jako teoretického pojmu. Je nicméně jasné, že směr jeho uvažování se nabízí ke srovnání s historickými studii více využívajícími pohraniční perspektivy, a to většinou (ne však výhradně) ve spojení s předmoderními společnostmi, kdy hranice nebyly tak jasně definovány jako v pozdějších dobách. Literatura k tomuto tématu je rozsáhlá

a rozmanitá, ve stručnosti však můžeme rozlišit několik tematických okruhů. Jedno pojetí pomezí, nejčastěji spojováno s Turnerovou všeobecně známou interpretací americké historie, ho představuje jako pohyblivou čáru neustále revidovanou expandující společností: „*vnější okraj vlny - styčný bod mezi barbarským světem a civilizací*“ (Turner 1976: 3). Tato pokračující expanze se proplétá s vnitřní dynamikou daných společností, ale nedochází k tomu výhradně jen těmi způsoby analyzovanými Turnerem. Jiné stanovisko zdůrazňuje zprostředkující - často meziregionální nebo dokonce mezicivilizační - ráz pomezí jako zóny výměny a konfliktu mezi odlišnými sociohistorickými útvary. Práce Owena Lattimora o čínských vnitro-asijských pomezích je možná nejvychvalovanějším příkladem v této souvislosti (Lattimore 1962). Konečně, transformováním oné původní otevřenosti vůči vnějším proudům si pomezí oblasti mohou vytvořit specifitější podobu často s nápadně smíšeným charakterem. Ve všech třech ohledech je pomezí zcela historickou kategorií. Neexistují žádné přirozené hranice a ty hranice považované za přirozené se často při bližším prozkoumání projeví jako části pomezních uspořádání.

Jak uvidíme později, všechny výše zmíněné aspekty pomezí problematiky jsou relevantní v otázce východních hranic Evropy. Než se ale budeme zabývat prací historiků přistupujících k dané problematice z tohoto hlediska může být užitečné podívat se ještě jednou na hranice Evropy z dalších tří stran, specifické rysy východu pak vystoupí do popředí. Severní okraj evropského světa má zřetelně nejblíže k přirozené hranici. Po většinu evropské historie nedošlo k žádnému posunu v celé polární oblasti, a poslední tamní výzkum měl zanedbatelný význam. Má-li se kategorie pomezí vztáhnout na nejsevernější část Evropy, může odkazovat jen k velmi postupnému procesu poevropštění prostřednictvím kulturních a politických vlivů z jihu. Toho si všiml již Halecki. Atlantský oceán je něco zcela jiného. V tomto případě byla v jednom historicky důležitém okamžiku masivní přirozená hranice přeměněna do obzvláště dynamického pomezí. Tento proces lze rozdělit na dvě etapy. Středověká vikingská expanze na severu Atlantského oceánu od devátého do jedenáctého století sice nevyústila ve výrazné zvětšení evropského světa a nepodařilo se jí vybudovat trvalou transatlantickou základnu, zato dala vzniknout osobité řadě společností a historických zkušeností. Dohrou k této etapě byla nedlouho trvající severoatlantická říše vytvořená norskými panovníky ve třináctém století. Druhá etapa začala raně moderní expanzí západní Evropy. Atlantský oceán se stal exemplárním případem pomezí historie, a to v prvním významu dle výše zmíněného rozdělení; přiblížil se také druhému významu, jak se vzájemné působení mezi starým a novým světem stupňovalo. Zda můžeme v kterémkoliv stadiu hovořit o atlantickém světě jako o pomezí přetvořeném do regionu s vlastním historickým profilem, je již složitější otázkou. Takovýto

vývoj postulují historici, kteří považují politická pozdvižení pozdního osmnáctého a raně devatenáctého století za vzájemně propojené atlantické revoluce.

Středozeemí je výjimečně vděčné téma, co se týče historie pomezí. Pro první civilizace starověkého Blízkého východu se jednalo o pomezí oblast spojenou s expanzí (s obchodní a kulturní ve větší míře než s politickou). Spolu s formováním komplexnějších společností a se zrodem nových civilizačních center na březích Středozeemního moře získalo pomezí konečnou podobu jako pomezí interakce. Války mezi Řeky a Peršany možná můžeme označit jako rozhodující krok tímto směrem. Nejdůležitější ale je, že středozeemní svět dosáhl nového druhu jednoty díky Římské říši a její smíšené civilizaci. Velmi dlouhý proces (trvající více než dvě tisíciletí), který tímto vyvrcholil, byl pravděpodobně nejnápadnějším případem přeměny pomezí do strukturovaného a výrazně samostatného regionu. S islámským zábohem východních a jižních břehů se Středozeemí opět stalo pomezím interakce a konfliktu. Hledání základní a překlenovací jednoty však stále zůstává silnou tendencí v moderní historiografii a dalo vzniknout jedné z nejuznávanějších a nevlivnějších ze všech prací o regionální historii (Braudel 1972 [1966]). Zdá se jasné, že onen dlouhý stín Římské říše hraje v této přetrvávající vizi určitou roli. Jak však nejnovější pokusy o dekonstrukci Braudelova modelu ukazují (Horden and Purcell 2000), zůstává tato problematika stejně tak kontroverzní, jako vždy byla.

Tento stručně načrtnutý kontext napomůže objasnit otázku pomezí na východě, kde historická rozdělení a propojení mají nejdále k jakýmkoli přirozeným hranicím. Nejnápadnějším aspektem zeměpisného pozadí je velká euroasijská step táhnoucí se až k východní Asii. Historikové ji občas přirovnávali k moři, takové metafory nám ale moc nepomohou. V každém případě označovat oblast takové velikosti jako pomezí by se, mírně řečeno, přičilo intuici, navíc její rozhodující historická dynamika nikdy nevycházela z interakce mezi jejími východními a západními stranami. Procesy expanze dláždící cestu interakci se poprvé rozpoutaly v mnohem menším měřítku, a to mezi čínským císařstvím a východním okrajem stepi. Upevnění čínského císařského státu koncem posledního tisíciletí před naším letopočtem odstartovalo a inspirovalo imperiální ambice mezi jeho kočovnými sousedy. V příhodný okamžik založila tato „stínová impéria“, jak jim historikové říkají, význačnou tradici formování státu s vnitřní orientací na východ. V pozdějším stadiu se dostaly některé její odnože pod islámský vliv, aniž by si půjčovaly z evropských zdrojů. Na druhou stranu důsledky geopolitiky vnitřně orientované na východ ovlivňovaly ruské okrajové oblasti (v té době okrajové) od velmi raného stadia. Někteří historikové (viz dnes Franklin a Shepard 1996, starší alternativa na toto téma bude diskutována níže) tvrdí, že první mocenská centra, založená skandinávskými válečníky a obchod-

níky, usazujícími se mezi východoslovanskými kmeny, byla ovlivněna sousedstvím tureckých států, ještě než se přeměnila v systematictější úpravy byzantského modelu. V každém případě do historie vstoupila území, která se začala identifikovat jako ruská, jako pomezí oblast vystavená nájezdům a vlivům ze všech stran. Transformace do centralizovanějšího a ohraničeného regionu však přišla záhy, a sice současně s formováním Kyjevské Rusi během desátého století. Abych nastínil myšlenku, která bude rozvinuta níže, ruské směřování bylo nicméně - v rozhodujících okamžicích a s trvalými následky - utvářeno vnějšími proudy do takové míry, že se zdá oprávněné popisovat Rusko jako zprostředkující region mezi Evropou a vnitřní Euroasií. Toto stanovisko je do značné míry v souladu se závěry vyvozenými některými z nejvýznamnějších ruských historiků. Jak Vasilij Ključevskij v jedné ze svých nejpůsobivějších formulací řekl, Rusko není ani Evropa, ani Asie, ale je nerozlučně spjata s Evropou a vždy přitahováno Asií.

Stepní pomezí

Jestliže Rusko představuje (z dlouhodobého hlediska) velmi rozsáhlé pomezí, které postupně získalo význačnější, ale zřetelně smíšenou svébytnost, přičemž si podrželo některé rysy zprostředkující oblasti, zůstává nevyřešeno, zda může úžeji definovaná myšlenka pomezí - jako zóna expanze a interakce - být použita v zeměpisném i v historickém měřítku. Významný historik dvacátého století, William McNeill, přijal toto hledisko a sestavil rozsáhlou interpretaci dějin střední a východní Evropy založenou na své analýze „evropského stepního pomezí“ (McNeill 1964). Dotyčné pomezí nazývá McNeill také „podunajskou a černomořskou Evropou“, tedy regionem, „kde euroasijská step protíná hlavní horský systém na zemi“ (1964: 2). V rámci dnešní politické geografie zahrnuje tento region Ukrajinu spolu s částmi Maďarska a Rumunska a jeho historické hranice nebyly nikdy jasné. Skládá se z plání rozdělených horami a lesy, ale spojenými řekami. Tamní tradiční formy ekonomického života spojovaly zemědělství a pastevectví s jejich nejrůznějšími kombinacemi. Na politických a vojenských úrovních převládla konkurence, typický rys pomezí, mezi expandujícími silami s jinde situovanými centry a logicky nabrala svůj směr.

McNeillova historie stepního pomezí pojednává jen o raně moderním období zhruba od roku 1500 do roku 1800. Ke konci tohoto období se podunajské a černomořské oblasti staly hraničními zeměmi Habsburského, Osmanského a Ruského impéria a dějiny pomezí tím končí celkovou nadvládou těchto tří mocností. Toto „vítězství byrokratických impérií“ však nebylo vždy hotovou záležitostí. Začátkem sedmáctého století měla politická a do určité míry i kulturní centra, situována blížeji k diskutovanému regionu, stále šanci se prosadit: „*Transylvánie, rumunská knížectví, záporožští Kozáci a krymští Tataři, všichni*

usilovali o nezávislou suverenitu.“ (1964: 14) a Polské království za vlády Jagellonců můžeme vidět jako raného, ale neúspěšného uchazeče o imperiální status. Ze tří přeživších se Osmanská říše projevila jako nejméně schopná v zavádění nových mocenských technik, což rozhodlo o výsledku. Během osmnáctého století stále více ztrácela a zisky šly ve prospěch jejího habsburského a ruského soupeře, jejichž postup po stepním pomezí byl úzce spjat s aktivitami a transformacemi v ostatních částech evropského světa. Uzavření tohoto pomezí (1964: 181), dokončené okolo roku 1800, ale neznamenalo konec dějin v regionu. Historik dvacátého století, rekonstruující raně moderní vývoj událostí, nemůže ignorovat skutečnost, že imperiální soupeření v tomto koutu Evropy v pozdějším stádiu podnítilo konflikt, který zachvátil celý kontinent a přivodil všeobecnou krizi evropské civilizace. Sřetávající se geopolitické zájmy Rakouska-Uherska a Ruska, související s Balkánem, kdysi ovládaným Osmany, stejně tak jako s vyhlídkami na další zisky v rámci zmenšené Osmanské říše, rozpoutaly řetězec reakcí vedoucí ke světové válce v létě roku 1914. Impéria se však nestřetla ve vzduchoprázdnu. Jejich vnímání problémů a příležitostí odrážely dynamiku ve světě stále více utvářeném národními státy a národními hnutími. Tento trend významně, leč odlišně, ovlivnil ona tři impéria. Trebaže tyto důsledky nespádají do McNeillova chronologického referenčního rámce, můžeme předpokládat, že nepřímý vyjádřený pohled na ně vstoupil do jeho obrazu minulosti. V této souvislosti se zdá důležité zmínit, že kniha končí v překvapivě vágním duchu: opírá se o „*vpád ještě necivilizovaného selského lidu z jihozápadní Evropy (měla by to být Evropa jihovýchodní, sic!) na politickou scénu (posun, v němž shodou okolností byla osmanská teritoria vůdčí)*“, a které „*dalo podunajské a černomořské Evropě devatenáctého a dvacátého století její charakteristickou historickou podobu*“ (1964: 221). Toto není příliš slibný přístup k problému moderní národní mobilizace a jejích rozbíhavých drah jak uvnitř regionů, tak mezi nimi.

Abychom ukončili tuto část diskuse a připravili se na následující, jeden důležitý, ač poněkud zdrženlivý aspekt McNeillova vyprávění by zde měl zaznít. V procesu, který vyvrcholil pohlcením podunajsko-černomořského pomezí, klade McNeill důraz na jeho konkurenční dynamiku a na rozptýlenost do více center. Nepopírá ale, že zejména ruské impérium sehrálo rozhodující roli. Ačkoli to McNeill neříká přímo, můžeme spekulovat, zda ruské imperiální strategie (a vojenské síly, které napomohly k jejich úspěchu) neovlivňovaly běh událostí v regionu ve čtyřech rozhodujících okamžicích. Uzavřením pomezí dále na východ a návratem k tradiční expanzivní dynamice vytvořil Moskevský stát nezbytné podmínky pro izolovanou historii podunajsko-černomořské Evropy: připojení Kazaně v roce 1552 a následné zabránění Sibíře odřízlo západní pomezí od vnitřní Euroasie. Začlenění Ukrajiny na východ od Dněpru v polovině sedmnáctého

století do ruského impéria změnilo rozložení moci uvnitř regionu a zničilo polské aspirace na vytvoření hegemonie. Získávání území dále na jih v pozdním osmnáctém století potvrdilo pozici Ruska jako dominantní mocnosti v černomořském regionu. V přibližně stejné době umožnilo rozdělení Polského království, aby se Rusko - jako hlavní strůjce a jako ten, kdo z toho nejvíce vytěžil - roztáhlo do Evropy v širší linii než předtím, a to napomohlo k upevnění jeho pozice v podunajsko-černomořském regionu.

Hruševského dekonstrukce imperiálního Ruska

Jakýkoliv pokus spojit úzce definované „stepní pomezí“ se širším kontextem východoevropského pohraničí se tedy musí nutně vypořádat s otázkou ruského impéria a jeho vztahů k Evropě. Následující diskuse se nejprve vrátí k původní poněkud starší práci než texty na toto téma citované výše, přesto k práci velmi poučné, a pak se posune k modernějším stanoviskům. Programová esej Michaila Hruševského o historii východních Slovanů, poprvé publikovaná v roce 1904, nepojednává o pomezích nebo regionech jako takových, ale, jak se budu snažit dokázat, osvětluje základní aspekty daného prostředí vzhledem k jejich specifickým konfiguracím na východních okrajích Evropy. Z Hruševského snahy o adekvátní interpretaci - či, jak sám tehdy vyjádřil, o „racionální organizaci“ - dějin východních Slovanů vyplynuly poznatky, které ještě musí být plně začleněny do hlavního proudu evropské komparativní historie.

Měly by být rozlišeny dva aspekty Hruševského argumentace. Hruševskij měl v úmyslu rozbořit dominantní model a vytvořit k němu alternativu. Onen dominantní model se zakládal na sloučení tří rozdílných témat: na dějinách území, která se někdy stala součástí Ruska, na dějinách ruského státu, jenž je pohltil, a na historii velkoruského lidu definovaného svým ztotožněním se s tímto státem. Splynutí území, státu a obyvatelstva, vzájemně se tak přetvářejících, je zcela běžné v nacionalistické historiografii. V případě Ruska však neobyčejná velikost státu a extrémní etnická různorodost jeho obyvatel zkomplikovala toto schéma více, než kdekoliv jinde. Na druhou stranu se asi zdálo přijatelnější soustředit pozornost na nezvykle neochabující expanzivní politiku ruského státu. Soustavná expanzivní politika zformovala instituce - hlavně dva pilíře tradičního řádu, autokracii a nevolnictví - a ovlivnilo všechny domény sociálního života do takové míry, že by historikové mohli s určitým oprávněním trvat na nadřazenosti a výsadním postavení tohoto státu. Ačkoliv Hruševskij hovoří o přesměrování historie na lid a společnost jako o všeobecně přijatém principu, očividně uznává, že je to princip hůře aplikovatelný na případ Ruska, než na ostatní. Jako výsledek sociálních proměn devatenáctého století a reagujíc na známky přicházející krize celého režimu však muselo paradigma kritizované Hruševským uzpůsobit svůj styl interpretace a některé jeho formy vyjádřily kritičtější názory

na vztahy mezi státem a společností (Ključevského práce je tím nejnápadnějším příkladem).

Hruševskij ale navrhoval dalekosáhlejší posun paradigmatu, než jen takovéto kritické úpravy. Při čtení jeho textu po století obzvláště bohatém na události, přičemž některé z nejspokakulárnějších změn se odehrály právě v regionu, o kterém hovoří, ovlivní zřejmě nová hlediska, pramenící z pozdější zkušenosti, naše porozumění této problematice a možná osvětlí její méně explicitní historické konotace. V tomto případě je „hermeneutický význam časové distance“ (Gadamer) obzvláště na místě. Je nicméně do určité míry možné rozlišit zjevné záměry Hruševského od spíše implicitních významů, vyvoditelných z textu zpětným ohlédnutím. Vyzdvihnu čtyři aspekty Hruševského argumentace, přičemž tři z nich jsou víceméně jasně vysvětlené, zatímco poslední aspekt logicky vyplývá z autorových hlavních bodů a do popředí byl vyzdvihnut pozdějším vývojem.

Vícestranná koncepce sociálních a historických procesů je první, co je třeba zmínit, a to v tom smyslu, že tyto procesy zahrnují mnohočetné faktory v proměnlivých kombinacích. Žádné konkrétní komponenty se nemohou dožadovat stálého prvenství, ale některý faktor možná může v určitých situacích získat převahu nad ostatními. „Politické a diplomatické faktory jsou samozřejmě důležité, je tu však navíc ještě mnoho dalších faktorů - ekonomických, kulturních - které mohou mít větší či menší význam nebo hodnotu“ (1984: 361). Právě neobvyklá převaha politických faktorů v ruské historii neefektivněji poskytovala podporu centralizovanému imperiálnímu paradigmatu po více než polovinu tisíciletí. Politické instituce příslušného typu - moskevský model vládnutí a jeho kulturní rámec - zavedly svou logiku do sociálního života a podřídily ho trvalým geopolitickým pravidlům. Můžeme se zmínit, že tento obecný pohled na sociální a historický svět je ve shodě s přístupem sociologie označovaným za weberovský, ačkoliv Hruševského verze vypadá, jako by se vyvinula přímo z jeho vlastního historiografického díla.

Hruševským navrhované nové schéma dějin východních Slovanů je přesněji řečeno multilineární; v nejjednodušším smyslu se to vztahuje na schéma využívané při konstrukci historických vyprávění. Jedna z Hruševského námitek ohledně tradičního schématu se týká privilegování a zveličování určitých vývojových linií a sledů událostí na úkor jiných. Schéma je tedy neschopné vytvořit srozumitelný popis trajektorií, které se nehodily do celkového zařazení v rámci hlavního proudu. Konkrétně ukrajinská historie „je ponechána nejen bez začátku, ale objevuje se kousek po kousku jako *dissecta membra*, organicky nespojitá s jednotlivými obdobími oddělenými od sebe propastmi“ (1984: 358). Nejvýznačnější z těchto epizod je ta ze sedmnáctého století pojednávající o záporožských Kozácích, tato epizoda však neposlouží k propojení

příběhu. Oproti tomu složitější vyprávění beroucí ohled na hlavní události by, jak Hruševský předpokládá, zdůraznilo geopolitickou a geokulturní multilinearitu. Linie na západní straně, které musí být zrekonstruovány, vedou jinými směry než linie moskevské historie. Stačí jen letmý pohled k odhalení centrální úlohy Velikého knížectví litevského, „*vysoce heterogenního seskupení*“ (1984: 359). Litevský stát, objevující se jako mocnost velkého kalibru ve třináctém a čtrnáctém století, představoval pohanské politické zřízení, a tedy ojedinělé na evropském pozadí vrcholného středověku. Jeho panovníci však byli dostatečně flexibilní a využili svou pozici na hranicích mezi západním a východním křesťanským světem k zapojení se do prodloužených vyjednávání o přistoupení na víru. Během svého vzestupu k regionální moci a evropskému statusu začlenili tito panovníci velké oblasti obývané slovanskou populací, která využila své vlastní dědictví při organizaci státu. Hruševskij připisuje tento vklad „*dvěma národnostem - ukrajinským Rusům a Bělorusům*“ (1984: 359). Nakonec však litevské mocenské centrum tíhlo k západu a splynulo s Královstvím polským. Polské království se stalo nedílnou součástí - a samo se považovalo za východní baštu - západního křesťanstva. Setrvalo však v úzkém styku a částečně ovládalo území s tvárnějším vztahem k ortodoxnímu světu, a jeho pozdější osudy ovlivnily danou část jeho okolí v mnoha směrech. Multilineární vyprávění by stručně řečeno poskytlo komplexnější propojení s pohraničím, stejně tak jako by přiblížilo centra k západu. Protějškem k těmto širším historickým perspektivám jsou na východní straně mongolské územní zisky a jejich dlouhotrvající následky - což v tomto kontextu není zmíněno, ale v jiných pracích o tom Hruševskij pojednává a čtenáři jeho textu z roku 1904, toto pozadí dobře znali. Stávající polemiky ohledně rozsahu a významu mongolského vlivu nijak neovlivňují široce sdílený názor, že severovýchodní Rusko jako celek a zejména Moskevský stát jím byly v každém případě vtaheny do sféry vlivu vnitroeurasijských sil, a tím se dostaly na novou historickou dráhu.

Abychom pochopili skrytý význam Hruševského návrhu na multilineární historii východních Slovanů, musíme zmínit další bod podporující jeho stanovisko, třebaže není formulován způsobem pro dnešní historické sociologie běžným. Jedná se o mnohočetné linie formování státu. Jenom toto hledisko může pravdivě vykreslit Hruševského úvahy o Kyjevské Rusi o jejím rozdělení dědictví. Kyjevský proces formování státu vstoupil do svého nejambicióznějšího stadia v polovině jedenáctého století, kdy jeho styky jak s Byzantskou říší, tak se západním křesťanským světem byly nejintenzivnější. Vnitřní problémy a konflikty se začaly projevovat ve dvanáctém století, k vykojení však definitivně došlo v důsledku mongolského útoku a Kyjevský stát byl nahrazen multilineárním seskupením s vícero centry. Když Hruševskij nesouhlasí s obhájcí centralizovaného

imperiálního schématu a tvrdí, že vztahy mezi Kyjevskou Rusí a Moskevským státem „*možná mohou být výstižněji porovnány se vztahy existujícími mezi Římem a galskými provinciemi než jako dvě po sobě jdoucí období v politickém a kulturním životě Francie*“ (1984: 357), můžeme jeho analogii plně pochopit jen tehdy, zahrneme-li do ní okrajovou dynamiku formování státu v Galii během rozkladné fáze římského impéria. Tento typ historické odnože se zřejmě vytvářel v moskevské oblasti během dvanáctého století a podstoupil oddělenější vývoj po mongolském záboru. Zničení Kyjeva jako politického centra na jihu představovalo trvalejší překážku pro budování státu, haličské odnože Kyjevské Rusi ale přežily dostatečně dlouho na to, aby vyrazily na vlastní cestu a přiblížily se západnímu křesťanskému světu. Ačkoli byla tato část pohraničí brzy pohlcena obrozujícím se Královstvím polským, zanechala haličská mezihra významné stopy pro pozdější historii regionu. Na severozápadě, jak jsme viděli, symbolizovalo litevské nástupnictví počátek nové etapy formování státu.

Hruševskij se však tolik nezajímal o krušné a šťastné okamžiky jednotlivých států jako takové, jako spíše o význam těchto událostí pro historický osud národů. Jeho model, na rozdíl od tradičního jednostranného zaměření na růst a expanzi velkoruského národa, je ve dvojím smyslu mnohonárodnostní, když zdůrazňuje separátní genezi jednotlivých národních identit, stejně jako různorodost jejich historických osudů. Tato část jeho polemiky je nejjasněji spojena s jeho politickými zájmy (historického bádání však musí být pochopeny a hodnoceny samy o sobě). Hruševskij se především zajímal o tři východoslovanské národy: o Velkorusy, Ukrajince a Bělorusy (není však důvod, proč by analýza nemohla být vztažena i na ostatní národnosti zapletené do stejných historických procesů). Když pronikneme ke konkrétnějším bodům, můžeme zaznamenat určitou nejasnost v klíčových formulacích. Hruševskij vidí národy jako produkty historie. Zmiňuje „*vytvoření velkoruského národa*“ (1984: 358), „*sociální a kulturní procesy*“ zahrnuté do „*vývoje ukrajinsko-ruského národa*“ (1984: 360) a nejrůznější kombinace faktorů - včetně politiky -, které zasahují do utváření různých národů. Na druhou stranu vystupují národy jako tvůrci historie a zakladatelé států: Kyjevský stát je popisován jako „*výtvar jednoho národa, ukrajinsko-ruského, zatímco Moskevský stát je výtvozem národa jiného, velkoruského*“ (1984: 356-357). Zdá se, že v tomto bodě staví Hruševskij národy jako historické subjekty na samotný počátek procesů, z nichž je na jiném místě vyvozuje. Tato metahistoričtější myšlenka národa ho přivádí k tvrzení, že běloruský národ „*nevystupuje jasně jako kreativní síla*“ (1984: 358), ale, jak téměř současně přiznává, jeho přínos byl vskutku významný obzvláště, ale ne výhradně, pro Litevské velkoknížectví. Nedostatek pojmové přesnosti je zřejmý, náš retrospektivní pohled na tento problém však bude více

záviset na obecnějších předpokladech. Zjednodušující modernistický přístup k národu a nacionalismu - „modernistická ortodoxie“, jak ji její kritikové rádi nazývají - byl v poslední době podroben kritice a nyní se zdá být na úplném ústupu. Uvolňuje cestu historičtějšímu a spíše komparativnímu zaměření na formování státu jako na dlouhodobý proces. V evropském kontextu vedlo toto přeorientování k narůstajícímu zájmu o středověké prameny a vývojová období. Postoj Hruševského má blíže k tomuto novému trendu než k modernistické ortodoxii a jeho nejasnosti se zdají pochopitelnější, vezmeme-li v úvahu nevyjasněné pojmové otázky, objevující se ve velkém množství v současných analýzách formování národa.

Spojíme-li všechny tři aspekty argumentace dohromady (vícestrannou, multilineární a mnohonárodnostní perspektivu), zdá se odůvodněné připojit aspekt čtvrtý, který je v duchu, ne-li přímo doslova, Hruševského modelu: historická konstelace, kterou se Hruševskij zabývá, je multicivilizační. Nemůžeme sepsat adekvátní historii východních Slovanů, aniž bychom brali v potaz kontakty a zásahy z okolních civilizačních útvarů a tradic: z Byzantské říše, ze západního křesťanského světa a z vnitřní Eurasie (z nichž byly všechny mimoto velmi zásadně ovlivněny interakcí s islámským světem), stejně tak jako ze spíše dílčích a přechodných mocenských center (jako byl litevský stát). Jinak řečeno, rozsáhlá oblast nepatřičně zahrnutá pod tradiční centralizovaný imperiální model byla prostorem pro mezicivilizační setkávání, ale právě velikost a síla státu, který mu začal dominovat, zapřičinily vznik samostatnějších vizí historie a nároků na svěbytnost. Z tohoto pohledu může být historiografická tradice kritizovaná Hruševským shledána jako nedílná, avšak odvozená součást historie, kterou navrhoval rekonstruovat. Centralizované imperiální schéma nebylo vynalezeno historiky, oni jen propracovali a logicky vysvětlili operativní paradigma obsažené v procesu budování impéria. Nejvlivnější politická síla v dané oblasti se tedy snažila o vnučení takového vidění sebe sama zapírající už jen pouhou přítomnost ostatních. Na úrovni explicitních ideologických konceptů, méně podléhajících kritickým úpravám na rozdíl od modelů historiků, se mohla tato skrytá interpretace podmínek a možností do budoucna vyvíjet jinými směry. Glorifikace ruského státu se soustředila na jeho imperiální poslání („sbírání ruských zemí“ a obrat k orientaci na východ). Nároky na civilizační status začaly povýšením impéria na „třetí Řím“, ale i jiné variace na toto téma se ukázaly jako myslitelné, a to včetně té z devatenáctého století stavící Rusko jednoznačně do opozice k Evropě (nejdůrazněji v práci N. Danilevského, označovaného někdy historiky idejí za předchůdce Oswalda Spenglera). V novějších etapách ruské historie měly větší význam pokusy o připojení imperiálního státu k národní identitě (a byly bližší historiografickému schématu, na něž se zaměřil Hruševskij), ačkoliv napětí mezi těmito dvěma

historickými silami nemohla být nikdy překonáno. Nechvalně známý program, vymyšlený jedním ministrem Mikuláše I., který zní „samoděržaví, pravoslaví, národ“, můžeme možná nejlépe pochopit jako násilné sloučení všech dostupných sjednocujících a zákonných nástrojů. Po pádu carského režimu poskytl sovětský model nový rámec pro formulování a institucionalizování civilizačního nároku, a to způsobem schopným obsáhnout imperiální nárok a pojmut mnohonárodnostní skutečnosti jako podružné.

Pokud je vnitřní eurasijské pozadí ruské historie nezmiňnou, přesto nepochybně předpokládanou stránkou Hruševského modelu z roku 1904, mohlo by být užitečné připojit pár slov o práci pozdějšího ukrajinského historika, který se pustil do tohoto problému nezvykle ambiciózním způsobem. Ačkoliv se přímo nezajímal o otázku východních hranic Evropy, jeho analýza euroasijské makroregionální dynamiky objasnila geopolitické a geokulturní pozadí všech demarací v rámci této oblasti. Výchozím bodem pro Omeljana Pritsaka byl spor mezi „normanisty“ a „antinormanisty“, zastávající opačný názor na původ Kyjevské Rusi. Podle něj jediným způsobem, jak se dostat za ideologická zjednodušení (zaměřená na jasnou volbu mezi cizím zábohem či domácím vývojem ke státnosti), bylo prozkoumání širšího historického kontextu raného formování státu v regionu mezi Baltickým a Černým mořem. Nestačilo jen přidat vnitroeurasijskou dimenzi k raným stoletím Kyjevské Rusi, úkolem bylo spíše zrekonstruovat mnohem delší historii interakce mezi kočovnými a usedlými impérii, mezi okrajovějšími státy a společnostmi bez státní příslušnosti, stejně jako mezi etnickými a náboženskými diasporami, které napomáhaly udržovat mezinárodní kulturní a obchodní sítě a byly také zahrnuty do tohoto procesu.

Pritsak byl jedním z prvních historiků, jenž vypracoval systematický komparativní přístup ke studiu kočovných a usedlých impérií a vyzdvihl trvalé příznačné rysy těch kočovných. Výmluvně také hovoří o roli zprostředkujících skupin - obchodníků, misionářích a dílčích společnostech - které byly často zdrojem rozhodujících podnětů pro ambicióznější kočovné kmeny. Podle Pritsaka byli Vikingové, působící na evropských východních okrajích, jak zprostředkovatelé, tak imitátoři - kombinovali pirátství, obchod a budování státu tak, že není snadné je od sebe oddělit. Pritsakova široká vize eurasijské historie bezpochyby často vedla ke spekulativním extrapolacím, stejně tak je ale můžeme interpretovat jako náznaky nových témat, která musí historikové ještě prozkoumat. Pokud se jedná o umístění Kyjevské Rusi v makroregionálním prostředí, je zřejmě nejlepší citovat Pritsakovo vlastní shrnutí: „V osmém a devátém století

se objevila multietnická, vícejazyčná, sjednocená sociální a ekonomická entita (nevyspělé kultury), ztělesněná přímořskou a obchodní společností u Mare Balticum, přesídlená kulturními nositeli od Mare Nostrum⁸. Multietnické a vícejazyčné komerční aktivity obchodních společností a přímořských kočovníků pozměnily za něco méně než dvě století politickou strukturu a charisma spojené se stepními impérii a přeměnily je do křesťanské a jazykově vyspělé slovanské kultury, která se stala kulturou Kyjevské Rusi“ (Pritsak 1981: 33).

Dálnévýchodní Evropa

Pojďme se nyní vrátit o kousek zpátky. Není hned zřejmé, že Hruševského úvahy pomohou objasnit otázku položenou v první části této práce. Hruševskij se totiž nezabýval demarkačními problémy regionů a pomezí. Učinil však rozhodující krok k novému rozvržení makrohistorického uspořádání, které jak spojovalo, tak oddělovalo Evropu a vnitřní Eurasii. Jeví se to jako prostor interakce mezi státy, národy a civilizacemi, přičemž na všechny také do určité míry působily vzdálenější vlivy. Tento obraz by mohl posloužit jako pozadí k obnovené diskusi o regionech a pomezích. Můžeme přesněji stanovené pomezí, možná lépe řečeno - pomezí region, vytyčit uvnitř rozsáhlého panství zkoumaného v programové eseji Hruševského? Podunajská a černomořská Evropa, jak ji analyzoval McNeill, pokrývá jen část území, které musí být bráno v potaz, definujeme-li evropské východní hranice. Výše zmíněná úvaha vedla k závěru, že raně moderní historie této oblasti - stěžejní pro McNeillovu argumentaci - je nejlépe pochopitelná jako relativně samostatný kousek většího prostoru, jímž byl později znovu pohlcen. Pokud jde o Haleckého myšlenku velké východní šíje, srovnává pomezí s dopravní tepnou: šíje je z definice dostupnou cestou vedoucí odněkud někam jinam. Jedná se spíše o jednostranné hledisko na dané historické prostředí a nezdá se přitažené za vlasy tvrdit, že Haleckého vnímání této problematiky bylo ovlivněno jeho až příliš palčivým vědomím, že se sovětskému impériu podařilo posunout onu šíji daleko na západ. Pokud mohlo být pomezí tímto robustním způsobem posunuto, důvod zabývat se jeho dočasnými historickými konturami byl o to menší.

Abych to shrnul, stručně zvážím novější popis evropských pohraničních území na východě a dokáži, že představuje slibnější přístup k měnícím se vztahům mezi geografii, historií a identitou. Interpretace „dálnévýchodní Evropy“ Romana Szporluka (Szporluk 1991) byla předložena na pozadí debat o sovětské krizi, tehdy očividně vrcholící, a obecnější důsledky tohoto nového regionálního pojetí nebyly - mohu-li posou-

⁸ Mare Nostrum, tj. Naše moře, je označení pro Jaderské moře používané středověkými chorvatskými králi. (Uvedený pojem však již mnohem dříve používali Římané pro oblast Tyrhénského, později Středozemního moře.)

dit - prodiskutovány. Nejprve zrekapitulují hlavní body Szporlukovy analýzy a poté navrhnou, že myšlenka dálněvýchodní Evropy může být rozvinuta dále, než jak to naznačuje Szporlukovo užití. Jak se ale také pokusím ukázat, rozšířená definice, více sladěná s historickou specifičností regionu, může čerpat z argumentace a náznaků z jeho dalších spisů.

Szporluk vycházel z vyzoborování, že západní okraj Sovětského svazu - obzvláště pobaltské země a Ukrajina - se staly nejhůře ovladatelnou částí impéria při prosazování reformy (vnější okraj tvořený satelitními státy již impérium ztratilo). Tato situace evidentně souvisela s tím, že celá oblast - od pobaltských států připojených v roce 1940 až po Moldavsko začleněné k Sovětskému svazu v téže době - byla zabrána a v mnoha případech znovu dobyta po krátkém mezidobí během druhé světové války. Toto období odědělilo onen západní okraj od zbytku Sovětského svazu, nestačilo však k vytvoření jakékoli jednoty v jinak extrémně nesourodém seskupení území. Teprve se ukáže, zda nahromadění historické zkušenosti o předsovětské minulosti může ospravedlnit dlouhodobé regionální hledisko. Meziválečné období nebylo dostatečným důvodem pro vyvozování takovýchto závěrů. Mezi lety 1918 a 1939 tvořily pobaltskou část této oblasti samostatné státy a tato krátká etapa nezávislosti dala vzniknout představám o pobaltské spřízněnosti, zakrývající základní rozdíly mezi Estonskem a Lotyšskem na straně jedné a Litvou na straně druhé. Mnohem větší část dané oblasti byla rozdělena mezi státy utvářející se nebo těžící z pádu impérií poražených v roce 1918 a historický vztah mezi částí a celkem se lišil případ od případu (Besarábie - později sovětské Moldavsko - neměla stejný vztah k Rumunsku jako západní Ukrajina k Polsku).

Jen posuneme-li naši pozornost zpátky v čase do uspořádání před rokem 1914 a do jeho raně moderního prostředí, můžeme hovořit o význačnějším úhrnném modelu osvětlujícím též nejnovější vývoj. Jak Szporluk zdůrazňuje, byla diskutovaná oblast po dlouhou dobu sporným terénem, na němž se mnohonárodnostní státy (pokud se nejednalo o impéria, byli to přinejmenším uchazeči o imperiální status) vzájemně střetávaly. Na severu mělo raně moderní Švédské království rozhodující vliv nad východními a severními částmi Pobaltí, jižněji mnohem starší převaha Polského království přetrvala do pozdního sedmáctého století. Habsburská říše vstoupila do hry v pozdějším stadiu a získala kontrolu nad velkými částmi regionu díky rozdělení Polska. Osmanská říše, s ohledem na daný region nejméně významná, řídila jak jádro, tak okrajové části pozdějšího Rumunského království ne tak přímou správou jako na Balkáně. Všechny tyto regionální mocnosti se postavily tváří v tvář svému východnímu rivalovi, který tři z nich porazil a čtvrtou přežil pomocí nebývalé přeměny. V důsledku první světové války se Habsburská říše zhroutila a byla nahrazena hrstkou nástupnických států s problematickými nároky na

národní legitimitu, zatímco ruské impérium bylo vzkrýšeno revolucí.

Tento obraz multiimperiálního pomezí, vyvíjejícího se skrze postupné geopolitické přesuny k nesporné převaze jednoho impéria, sdílí jasné styčné body s McNeillovým popisem raně moderního stepního pomezí, pokrývá však mnohem rozsáhlejší oblast (celek dálněvýchodní Evropy, od Baltského k Černému moři) a přivádí nás blíže k postsovětskému fin-de-siècle. Příběh nekončí triumfem a přeměnou ruského impéria, poslední epizoda je spíše krizí stavící rozkládající se impérium tváří v tvář stejným problémům, které zničily jeho zaniklého habsburského rivala. V tomto bodě se však Szporlukova argumentace obrací, čímž jako by zpochybnila myšlenku dálněvýchodní Evropy jako osobité oblasti. Objasňuje, že srovnání pozdních habsburských a sovětských problémů má být více než jen volnou analogií: „...národotvorné procesy známé z habsburské monarchie a Balkánu v devatenáctém a na počátku dvacátého století zdá se, pokračují - nebo znovu začínají? - v západních okrajích SSSR“ (1991: 481). Známe-li tyto základní podobnosti (zdůrazněné také Ernestem Gellnerem, kterého Szporluk souhlasně cituje), svádí nás to spojit dálněvýchodní Evropu se širěji definovaným regionem střední a východní Evropy. Pro některé historiky zahrnuje termín střední a východní Evropa celou oblast mezi Německem a Ruskem, jakož i větší část či vše z Balkánu. Szporluk poukazuje na Masarykovy úvahy o tomto rozšířeném regionu během a po první světové válce a dle něj anticipují Gellnerovy poznámky k upadajícímu Sovětskému svazu. Masaryka hlavně zajímalo sebeurčení národů v rámci „obrovské zeměpisné oblasti táhnoucí se napříč Evropou od severu k jihu“ (1991: 471).

Nakonec se zdá, že se myšlenka dálněvýchodní Evropy vytrácí. Jestliže jejím hlavním určujícím rysem bylo trvající soupeření mezi mnohonárodnostními státy se spornými pohraničními oblastmi, pak konečný výsledek vývoje v devatenáctém a dvacátém století vypadá jako připojení pomezího regionu k sousedním oblastem na západě a na jihu - s tím rozdílem, že podobné procesy se opakují s podstatnou časovou prodlevou. Možná ale existují důvody ke zpochybnění tohoto závěru. Pro začátek by měla být Szporlukova genealogie dálněvýchodní Evropy znovu zvažena. Jeho retrospektivní pohled sahá jen k nejranějšímu z mnohonárodnostních států usilujících o impérium, k Polskému království. Neexistují důvody pro připojení ranější historické roviny? Historie oblastí mezi Baltským a Černým mořem ve třináctém a čtrnáctém století nese některé charakteristiky, kterou jsou pravděpodobně relevantní k pozdějšímu sledu událostí. Na baltské straně neměly decentralizované „severní křížové výpravy“ stejný dopad jako spojení imperiální blízkosti a německé migrace ve středovýchodní Evropě. Zde neexistoval žádný protějšek k Řádu německých rytířů v Prusku a žádná paralela

k původním pokřesťanštěným královstvím na východních hranicích Svaté říše římské. Na jižní straně baltského okraje je Litva jediným příkladem úspěšné pohanské státotvorné reakce na expanzi západního křesťanského světa. Mongolské invaze a výsledná destabilizace rozsáhlé oblasti dále na jih umožnila litevskému státu expandovat a vyrůst do hlavní mocnosti. Výsledkem však bylo velmi smíšené a křehké politické zřízení. Toto zřízení se po spojení s Polskem přeměnilo, nebylo však zcela pohlceno. Napětí mezi novým centrem a bývalým srdcem litevské oblasti po nějaký čas pokračovalo a území dobytá na východě se během nadcházejícího období stala předmětem sporu mezi Polským královstvím a Moskevským státem. Na jihozápadní straně doprovázela první stadium litevského upevnění haličská snaha o vlastní státní suverenitu, vzestup jednotného Polského království ho však zmařil. A konečně, během tohoto období se začala utvářet podunajská knížectví (vzdálení předchůdci Rumunského království) a ustavila pevnou základnu na černomořském okraji tohoto regionu. Od patnáctého století však byla stržena do sféry vlivu Osmanské říše.

Tento vývoj událostí má určitě stabilní dlouhodobé rysy. Bezvýsledné a často vzájemně soupeřící procesy formování státu (některé poháněny ambicióznějšími projekty než ostatní) se rozprostřely v oblasti zasažené mongolskou invazí, ale - na rozdíl od jihovýchodního Ruska - mimo dosah mongolské nadvlády. Můžeme předpokládat (třebaže je tento aspekt dané situace z jasných důvodů méně dokumentován), že tyto procesy současně ovlivnily i kulturní a etnická rozdělení v regionu a vedly jak k jejich krystalizaci okolo politických center, tak k většímu oddělení od nich. Konečný výsledek však nikam nevedl. Abychom to zkrátily, zdá se, že ty úspěšnější mnohonárodnostní státy, které zavedly své mocenské struktury v regionu, znovu následovaly obdobnou předlohu v jiném rozsahu. Nepohltily dříve existující národy a rozdělení, a tak se nakonec z ruin imperiální vlády znovu vynořil vysoce rozmanitý substrát, lépe řečeno shluk národů na různých stupních svého formování.

Přijmeme-li obecnou představu dlouhodobého procesu formování národa, pak otázka středověkých počátků není o nic méně legitimní pro dálněvýchodní Evropu, než pro kteroukoliv jinou oblast. Krátký pohled na moderní závěry nám ale možná něco poví o charakteristických regionálních postupech. Bude zřejmě vhodné začít Szporlukovou diskusí o ukrajinské otázce. Dle jeho popisu se ukrajinská schémata formování státu značně liší od těch běžnějších ve středovýchodní Evropě. Nejvýznamnějším aspektem je splynutí okrajových částí náležejících - současně či postupně - k několika různým státům nebo impériím s centry situovanými jinde (jako Rusko, Polsko, Habsburská říše a Osmanská říše): „*Celkem vzato nebyl tedy ukrajinský státotvorný projekt nic víc, nic máň, než jen snaha o přeměnu okrajových oblastí několika národů,*

kteřé byly samy civilizačními periferiemi Západu, na suverénní entity, schopné přímo komunikovat s širším okolím.“ (Szporluk 1997: 86) Takovéto vynoření se národa a nakonec i národního státu z mnohočetných okrajových oblastí nemá dále na západ období. Jako další příklad národa krystalizujícího napříč pohraničím několika impérií (habsburského, osmanského a ruského) můžeme uvést Rumunsko s tím podstatným rozdílem, že podunajská knížectví udržovala tradici samostatné státnosti, kterou později převzalo Rumunské království. Pokud jde o Polsko, rekonstrukce státu nastala po rozdělení mezi tři sousední státy. Tato mezihra však byla relativně krátká ve srovnání s několika staletí trvající absencí státnosti na Ukrajině a nebylo třeba obnovovat myšlenku národní identity.

Jak zapadá tato národní syntéza mnohočetných okrajových oblastí do dlouhodobějšího obrazu? Podle Szporluka vstoupil ukrajinský projekt do své rozhodující fáze v pozdním devatenáctém století, kdy byl samotný výraz „Ukrajina“ přijat jako označení pro dané území. Jak politické rozhodnutí ustavit společný spisovný jazyk, tak Hruševského paradigmatickou syntézu ukrajinské historie můžeme vidět jako nedílné součásti této transformace. Politický záměr je více než jasný a představa identity je až příliš očividně vykonstruována, než aby mohla být ve výsledku popsána jako triumf etnického nacionalismu. Vzhledem k tomu volí Szporluk modernistický přístup, podle něhož jsou národy „*velmi moderním fenoménem*“ (1997: 90) a souhlasně cituje koncepci národa jako „*pomyslného společenství*“ od Benedicta Andersona, zatímco analýzu Miroslava Hrocha o formování národů kritizuje pro nedostatečné vystižení politického významu a konstrukcionistické logiky moderních projektů. Szporlukův vlastní popis ukrajinského projektu a jeho prehistorie můžeme ale také pojmout jako zdůraznění dlouhodobé dynamiky formování národa a jako otevření otázky předělu mezi moderním a předmoderním obdobím. Dlouho před politickou konstrukcí pomyslného společenství napříč imperiálními hranicemi existovala historická definice Ukrajiny jako malého Ruska, Rusínska. Szporluk cituje jednu báseň z roku 1762 jako jednu z nejranějších formulací této myšlenky. Jeho vlastní názor na historické pozadí této definice je následovný: „*jednalo se o druh předmoderního či historického ukrajinsko-kozáckého národa*“ (1997: 93). Toto historické dědictví nebylo jen tak zanecháno po strujících spíše do budoucna orientovaného projektu z devatenáctého století, ale vstoupilo do obrazu ukrajinské národnosti (to je obzvláště patrné v Hruševského rekonstrukci ukrajinské historie). Historická definice však byla zase reakcí na vývoj událostí v samotném centru ruské imperiální mocenské struktury. Když byla „rusínská“ část širěji definované pozdější Ukrajiny v sedmáctém století začleněna do impéria, stala se tato západní okrajová oblast velmi aktivním účastníkem při transformaci centra. Vklad Rusínska do politické restrukturalizace a kulturního

přeorientování Moskevského státu byl v takovém nepoměru, že někteří historikové mluví o „porušování ruské kultury“ (Torke 1996), započatém před nástupem Petra Velikého. Jak Szporluk poznamenává, obratu v pozdním osmnáctém století vedoucímu k „vyhlášení samostatné ukrajinské kulturní identity“ (1997: 98) můžeme nejlépe porozumět jako hnutí nesouhlasu s původním zapojením v rámci imperiálního projektu. „Odmítnutí metropolitní integrace“, vyčleněné Charlesem Taylorem jako opakující se rys moderního nacionalismu, se v tomto případě zrodilo netypicky: začíná jako kulturní odtržení od imperiálně metropolitního zřízení, k němuž dřívější generace téže etnické inteligence rozhodujícím způsobem přispěla. Trend, který vyprovokoval odtržení, můžeme možná nejlépe popsat v rámci dvou stadií. V posledních desetiletích osmnáctého století vedla politika homogenizujícího absolutistického režimu k vyloučení lokálních institucí a praktik a tím k reakcím bránícím tradici dříve považovanou za samozřejmou. Jak imperiální integrace nabrala vyrovnávající trend smazávající rozdíly mezi jednotlivými částmi, zkomplikovala se pozice elit z okrajových oblastí. V devatenáctém století a obzvláště spolu s regresivním posílením autokracie po povstání děkabristů v roce 1825 byla velkoruská koncepce otevřeně přilepena k absolutistické uniformitě. Takové bylo pozadí historiografického schématu, které Hruševský napadl na počátku dvacátého století.

Za konečnou verzi ukrajinského projektu leží stručně řečeno spleť příběh. Pro dnešní účely není tolik důležitá otázka rozdělení mezi moderní a předmoderní fází, ale skutečnost, že proces formování národa se odehrál ve velmi specifických souvislostech odlišných od těch ve středovýchodní Evropě. To samé by platilo i o dalších případech v rámci dálnévýchodní Evropy, i kdyby se lišily od ukrajinského vzoru. Na baltském okraji regionu vykryštalizovaly jednotlivé okrajové oblasti, situované v blízkosti jednoho imperiálního centra, v národy, což bylo v určitém ohledu pravým opakem ukrajinské cesty.

Dálnévýchodní Evropu můžeme možná nejlépe popsat jako pomezí region, který během dlouhé historie střídavě kolísal mezi třemi geopolitickými vzory: mezi modelem mnohonárodnostních států dominujících regionu, leč s centry mimo něj, mezi nepopíratelnou dominancí impéria eurasijského rozměru a mezi pluralitou menších center uvnitř regionu. Prozatím se zdá, že převládá třetí alternativa. Procesy formování národa odrážejí tato měnící se celková uspořádání, specifické rysy se však liší region od regionu. V posledních zhruba dvou desetiletích zřetelně ožil zájem o komparativní historii regionů, avšak role regionálního prvku při formování národa je stále tou nejméně rozvinutou oblastí. Z tohoto pohledu není dálnévýchodní Evropa určitě tou nejméně zajímavou oblastí čekající na přezkoumání.

Použitá literatura

- BRAUDEL, F. (1972 [1966]): *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. London: Collins.
- FRANKLIN, S. - SHEPARD, J. (1996): *The Emergence of Rus: 750-1200*. London: Longman.
- HALECKI, O. (1962): *The Limits and Divisions of European History*. Notre Dame (Ind.): University of Notre Dame Press.
- HORDEN, P. - PURCELL, N. (2000): *The Corrupting Sea. A Study of Mediterranean History*. Malden/MA: Blackwell.
- HRUŠEVSKIJ, M. (1984 [1904]): The Traditional Scheme of “Russian” History and the Problem of a Rational Organization of the History of the Eastern Slavs. In: *From Kievan Rus to Modern Ukraine. Formation of the Ukrainian Nation*. Cambridge/MA: Ukrainian Studies Fund, Harvard University, pp. 355-364.
- LATTIMORE, O. (1962): *Inner Asian Frontiers of China*. Boston: Beacon Press.
- McNEILL, W. (1964): *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800*. Chicago: University of Chicago Press.
- PRITSAK, O. (1981): *The Origin of Rus, v.1: Old Scandinavian Sources other than the Sagas*. Cambridge/MA: Harvard University Press.
- SZPORLUK, R. (1991): The Soviet West or Far Eastern Europe? *East European Politics and Societies* 5 (3), pp. 466-482.
- SZPORLUK, R. (1997): Ukraine: From Imperial Periphery to a Sovereign State. *Daedalus* 126 (3), pp. 85-119.
- TORKE, H.-J. (1996): Moskau und sein Westen: Zur “Ruthenisierung” der russischen Kultur. *Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte*, 1, S. 101-120.

Z anglického originálu přeložila Tereza JANDOVÁ.

ADDRESS & ©

prof. Dr. phil. Johann Pall ARNASON
Společenskovední modul Institutu základů vzdělanosti
Fakulta humanitních studií
Univerzita Karlova
U Kříže 8, 156 00 Praha 5-Jinonice
Czech Republic
johann@mail.fhs.cuni.cz
johann.arnason@fhs.cuni.cz

La Trobe University
Faculty of Humanities and Social Science
Victoria 3086
Melbourne
Australia
J.Arnason@latrobe.edu.au

КОММУНИКАТИВНАЯ СИТУАЦИЯ КАК КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ФАКТОР ПОРОЖДЕНИЯ ПОЭТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Communicative Situation as Cognitive-Pragmatical Factor of Generation of Poetic Discourse

Николай Фёдорович АЛЕФИРЕНКО - Ирина Ивановна ЧУМАК-ЖУНЬ

Резюме

В статье рассматривается один из факторов порождения поэтического дискурса - коммуникативная ситуация. Подробно анализируются те качества сознания адресата, которые предопределяют успех поэтической коммуникации. Это, по мнению авторов, интенциональность, рефлексивность и избирательность.

Ключевые слова: коммуникативная ситуация - поэтический дискурс - поэтическая языковая личность

Summary

The object of this article is to analyze the communicative situation as a part of a poetic discourse. Authors in detail consider an intention, a reflection and a choice as they are the important factors to make the poetic communication successful.

Key words: poetic discourse - communicative situation - the poetic language person

ВВЕДЕНИЕ

Процесс создания поэтического текста и процесс его восприятия - взаимонаправленные, совпадающие по своей сути когнитивные акты. Событийность поэтического текста уникальна и неповторима. Она соотносима с ситуацией обычного общения. Понятие „ситуация“ достаточно амбивалентно, обладает множеством самых разнообразных толкований в современной лингвистике (детальный обзор см., напр., в Краевская 1981). Однако в целях описания коммуникативной ситуации как когнитивно-прагматического фактора порождения поэтического дискурса его можно свести к двум определениям:

- 1) „ситуация есть отрезок, часть отраженной в языке действительности, <...> ситуация образуется в результате координации материальных объектов и их состояний“ (Гак 1972: 559) и представляет собой „положение дел, событие, отраженное в содержании высказывания и непосредственно с речевым поведением коммуникантов не связанное“ (Всеволодова 1989: 67);
- 2) отраженная в высказывании действительность не включается в понятие ситуации, последним термином именуется „релевантные экстра-текстуальные языковые и внеязыковые обстоятельства“ (Gregory - Carroll 1978: 4),

„совокупность реальных условий протекания коммуникации“ (Колшанский 1980: 73).

Из такого рода обобщений вытекает, что ситуация может пониматься и как внутритекстовый феномен, связанный с содержательной информацией (ситуация в данном случае интерпретируется с позиции семантики), и как феномен коммуникативный (если ситуация рассматривается с точки зрения прагматики).

Не будем отрицать ни один из двух подходов и данные в их рамках определения: каждое из них может достаточно эффективно „работать“ при решении различных задач дискурс-анализа поэтического текста. Для того, чтобы разграничить эти подходы, будем использовать в своей работе термины *внутритекстовая ситуация* и *внешняя коммуникативная ситуация*.

С различным пониманием коммуникативной ситуации связаны и разные представления о сущности поэтической речи. Можно говорить (1) о внутритекстовой коммуникации, представляющей собой коммуникацию между персонажами (лирический субъект, сообщаемое и лирический адресат), и (2) о коммуникации внешней, - *авторско-читательской* - которую образуют автор, лирическое произведение и абстрактный читатель. Типичной внутритекстовой поэтической коммуникацией является

коммуникация *Я-Ты*, особенности которой подробно рассмотрены в работах Ю. М. Лотмана, Ю. И. Левина, Н. А. Фатеевой и др. Отсутствие эксплицитного адресата предполагает автокоммуникативность текста: стихотворение выступает как размышление, разговор с собой, памятная запись (ср. Левин 1998: 464).

Интересующая нас тема - *внешняя коммуникативная ситуация* как когнитивно-прагматический субстрат поэтического дискурса.

Формально поэтическая коммуникация является типичным примером *неканонической речевой ситуации* (Е. В. Падучева), при которой, в отличие от канонической, пространство говорящего не совпадает с пространством адресата, время произнесения высказывания (время говорящего) не совпадает со временем восприятия (время адресата) и высказывание может не иметь конкретного адресата. Неканоническая коммуникативная ситуация характеризуется получением нового адресата при каждом новом обращении к тексту (ср.: Падучева 1996). Она адресована каждому (любому) читателю и предполагает его сопереживание. Ср. обращение к читателю И. Бродского: *Ты для меня не существуешь; я в глазах твоих - кириллица, названья... Но сходство двух систем небытия сильнее, чем двух форм существованья* („Посвящение“).

Собственно, системы небытия, о которых говорил И. Бродский - это поэт (**постоянная** величина в поэтической коммуникации) и читатель (**переменная**). *Кириллица, названья* - это поэтический текст, по разные стороны от которого находятся адресант (поэт) и адресат (читатель). Находясь „по другую сторону текста“ от автора, читатель отличается от него когнитивно-прагматическими условиями восприятия поэтического текста, хотя для того, чтобы поэтическая коммуникация осуществилась, творческие намерения и усилия поэта и читателя должны пересекаться (ср. *сходство двух систем небытия* поэта и читателя). Поэтому следует принимать как аксиому, что условием осуществления внешней поэтической коммуникации является двуединый лингвокреативный процесс - порождение и восприятие текста.

Гипотетически адресатом может быть любой читатель поэтического текста, но включенность адресата во внешнюю коммуникативную ситуацию ещё не означает, что коммуникативный акт осуществился и произошло осмысление поэтического текста, то есть его восприятие, ведущее к пониманию. Нередко читатель не способен или не готов к подобному полноценному восприятию. По словам Л. В. Щербы, *„поэтический язык, по существу своему, не всеобщий, а может быть в отдельных случаях понятен лишь очень небольшому кругу лиц. Ведь не всякая музыка, не всякая живопись всем понятна, всем доступна, по крайней мере непосредственно“* (Щерба 1957: 27). Поэзия вообще,

и лирическая в частности, представляет собой „странную“ речь (Левин 1998: 467) - необычную и отличающуюся от всех других речевых жанров буквально во всех аспектах - прежде всего, фонетическом, графическом и семантическом: лирическое стихотворение говорит о том и так, о чем и как обычно говорить не принято, поэтому, в первую очередь, читатель поэтических текстов должен иметь определенный уровень *„дискурсивной компетенции“* (Богин 1989), т.е. должен быть подготовлен к адекватному восприятию и интерпретации поэтической речи. Дискурсивная компетенция включает знание возможных ролей в коммуникации, владение первичными и вторичными речевыми поэтическими жанрами и соответствующими им речевыми тактиками и речевыми стратегиями. Конкретное наполнение этих коммуникативных аспектов „поэтического сотворчества“ поэта и читателя является основой типологии языковых личностей получателя поэтических текстов. Многоуровневость дискурсивной компетенции и многообразие типов языковых личностей читателя делает невозможным исчерпывающее описание „универсального читателя поэзии“, однако можно определить те основные характеристики, которые определяют „успешную“ включенность читателя в поэтическую коммуникацию.

Речь в данном случае идет о читателе *Ното роетичес* - читателе, испытывающему потребность в поэзии, читателе, для которого обращение к ней является духовной потребностью, необходимостью, а не просто обязанностью. Подобной „обязанностью“ поэзия может быть для школьников, которым „задали выучить стихотворение“, для учителей этих школьников, для корректоров, цензоров, даже для поэтических критиков (о чем писала М. Цветаева), хотя нельзя отрицать, что и для них обращение к поэтическому тексту может являться одновременно и духовной потребностью. Особое, личностное отношение к поэтическому творчеству, отличающее читателя *Ното роетичес*, зафиксировано в устойчивых оборотах *любить поэзию, любимый поэт, любимое стихотворение*.

С нашей точки зрения, основные качества сознания адресата, которые определяют успех поэтической коммуникации, - это **интенциональность, рефлексивность и избирательность**.

1. ИНТЕНЦИОНАЛЬНОСТЬ

В поэтическом тексте, на который направлено внимание читателя, содержится специфическая эстетическая информация. Её доминирование обусловлено ведущей эстетической функцией поэтического языка. Я. Мукаржовский писал, что единственным постоянным признаком поэтического языка является его „эстетическая“, или „поэтическая“ функция, которую он, как

и Р. Якобсон, определял как „направленность поэтического выражения на само себя“. При этом за поэтическим языком не отрицается и способность выполнять коммуникативную функцию, т.е. передавать некоторое сообщение о внешнем по отношению к тексту миру. Определяя “прагматику поэзии”, он писал: „...эстетическая функция означает сосредоточение внимания на данном предмете <...> Другое существенное свойство эстетической функции - это наслаждение, которое она вызывает“ (Мукаржовский 1994: 55-56).

Необходимость в чтении стихов обусловлена желанием читателя **познать мир в его творческом выражении** (в гармонии), прагматическая направленность - желанием **получить эстетическое впечатление** (удовольствие): *Порой опять гармонией упьюсь, Над вымыслом слезами обольюсь* (Пушкин „Элегия“).

Эстетическое восприятие предполагает разделение эмоциональной и интеллектуальной сферы, о чём в своё время писал Б. А. Ларин. Учёный выделял, во-первых, особое, отличное от всякой другой эмоциональности, чувство „переменного лирического напряжения“, возникающее как „особое волнение, обусловленное восприятием стихов, - тесно связанное с первичной созерцания и всеобщностью его (как бы проникновение его в непреходящее, сверхиндивидуальное)“ (Ларин 1974: 46). Ю. Тынянов назвал это чувство „художественной эмоцией“ (Тынянов 1993: 79). Кроме того, Б. А. Ларин рассматривал „интеллектуально-сообщительный“ аспект восприятия лирической речи, причем, по мнению исследователя (Ларин 1974: 47), „господство, просто суммарное преобладание мысленной стихии в поэзии - очевидно“.

Эмоциональное переживание читателя при чтении поэтических текстов может достигать степени катарсиса (душевного потрясения). Ср. описания катарсиса при знакомстве с поэзией у ребенка (1) и зрелого человека - Л. Н. Толстого (2):

- 1) *Я - маленький, горло в ангине. За окнами падает снег. И папа поет мне: „Как ныне Сбирается вещей Олег...“. Я слушаю песню и плачу, Рыданье в подушке душу, И слезы постыдные прячу, И дальше, и дальше прошу. Осеннею мухой квартира Дремотно жужжит за стеной. И плачу над бренностью мира Я, маленький, глупый, больной* (Д. Самойлов „Из детства“).
 - 2) *Лев Николаевич сказал: „...Вот я счастлив, что нашел истинное произведение искусства. Я не могу читать без слез. Я его запомнил. Постойте, я вам сейчас его скажу“... Лев Николаевич прочел тютчевское „Сумерки“ тихим, прерывающимся голосом, почти шепотом, задыхаясь и обливаясь слезами...* (Гольденвейзер 1959: 56-57).
- Яркость ощущений при познании (восприятии)

поэзии ведет к душевному потрясению, новому осознанию себя в мире и мира по отношению к себе вне зависимости от возраста.

2. РЕФЛЕКТИВНОСТЬ

Обращение к поэтическим текстам должно предполагать особую читательскую компетенцию, так как они описывают ранее не бывшее состояние мира, то, что адресат не может воссоздать формально на основе имеющихся знаний. Понимание текста не сводится к простому выявлению его логико-семантической структуры (к когнитивному или семантизирующему пониманию, по терминологии Г. И. Богина), как в случае с научными или публицистическими текстами. Для смыслового восприятия поэтического текста читателю нужны, прежде всего, навыки **рефлексивной мыслительной деятельности**, которые позволяют компенсировать незнание отдельных фактов и получить необходимые „выводные данные“. Это сложная перцептивно-мыслительная деятельность, которая включает в себя осмысление и предполагает работу памяти. Чтобы восстановить смысл, порожденный полученным текстом, читатель вынужден обратиться к собственным творческим способностям, знаниям, мыслям, чувствам, воображению и фантазии. Если использовать терминологию Г. И. Богина, это механизмы так называемого **распредмечивающего понимания**. „*Распредметить, - пишет Г. И. Богин, - значит восстановить при обращении рефлексии на текст какие-то стороны ситуации мыследействования продуцента (или восстановить то, во что эти ситуации мыследействования превратились в ходе последующего бытования текста в обществе, вообще среди людей; такое восстановление приводит к выявлению или даже к появлению многих граней понимаемого, что соответствует многоаспектности бытования текста в обществе)*“. Рефлексия не просто отражает авторское сознание, но способствует порождению новых смыслов. Эти смыслы в некоторых случаях не совпадают (или лишь частично совпадают) с теми смыслами, которые вкладывал в них автор. Сомнения в том, что стихотворные смыслы правильно будут истолкованы читателем, не раз высказывали и поэты. Ср.: *Как сердцу высказать себя? Другому как понять тебя? Поймет ли он, чем ты живешь? Мысль изреченная есть ложь...* (Тютчев „Silentium!“); *Но не выразить изустно, Чем так смутно полон я* (Вяземский „Дорожная дума“); *Тебе - но голос музы тёмной Коснётся ль уха твоего? Поймёшь ли ты душою скромной Стремленье сердца моего?* (Пушкин „Полтава“).

„В поэтическом дискурсе языковая личность как субъект речемыслительной деятельности (писатель - читатель) и её продукт (текст) хотя и пребывают в особом, неявно выраженном

взаимодействии, объединяются единым пространственно-временным полем представляемой ситуации“ (Алефиренко 2006: 9). Важным условием возможности достижения взаимопонимания автора и адресата является наличие „общих мест“ в тексте, т. е. такой информации, которая известна обоим участникам коммуникации.

Это, прежде всего, закономерности использования того единого кода, которым в данном случае оба они пользуются, - поэтического языка. Поэтический язык - это язык-загадка, так как преимущественное употребление в поэтических текстах знаков вторичной номинации (в широком смысле слова - знаков-метафор) предполагает многоступенчатый характер интерпретации. За поэтическими тропами адресат должен увидеть образ и определить тот смысл, который вкладывает в него поэт. В. Дементьев отмечает, что „понимание смысла тропа отталкивается от стандартных значений лексем, но в сознании читателя действует некий механизм, позволяющий ‚добавлять‘ смыслы к буквальному содержанию высказывания“ (Дементьев 2006: 72). Этот механизм действует только в условиях внешней коммуникативной ситуации поэтического дискурса. Так, фраза А. С. Пушкина *Пчела за данью полевой летит из кельи восковой* может натолкнуть читателя на очень разные мысли, чувства, ассоциации, предположения, однако *“встретив выражения полевая дань и восковая келья не в поэтической речи, человек, скорее всего, будет обескуражен”* (там же).

В поэтических структурах возникают упорядоченности, не подразумеваемые структурой естественного языка, поэтому важную роль при восприятии текста играют различного рода *предсуппозиции*. В качестве опоры для осуществления рефлексивной деятельности могут выступать языковые знания (как грамматические, так и лексические), текстовый контекст, тема или ситуация текста, собственный опыт - как читательский (опора на интертекст), так и жизненный (опора на культурные универсалии, общечеловеческие ценности, знание особенностей человеческой психологии, здравый смысл, наконец) и др.

Таким образом, **рефлексивная мыслительная деятельность совпадает с общим направлением развития высших психических функций**, которое идёт „не по типу эволюции по чистым линиям (когда то или иное свойство совершенствуется само по себе), а по типу создания новых, опосредованных структур психических процессов и новых ‚межфункциональных‘ отношений, направленных на осуществление прежних задач новыми способами“ (Лурия 1969: 32). Следовательно, **деятельность сознания, связанная с восприятием поэтического текста, способствует совершенствованию воспринимающего сознания, его развитию.**

3. ИЗБИРАТЕЛЬНОСТЬ

Немаловажную роль в успехе поэтической коммуникации играет такое свойство сознания, как избирательность, которое заключается в том, что из некоторого числа поэтических воздействий выбираются с большей отчётливостью и осознанностью лишь некоторые из них. Избирательность восприятия зависит от установок, интересов, потребностей личности по отношению к воспринимаемому, богатства знаний - того, что в психологии называется апперцепцией. **Поэтическая апперцепция** основана на **способности к сотворчеству** - для того, чтобы понять (постичь) поэтические смыслы, читатель должен стремиться мыслить как поэт. Опыт искусства (эстетическое познание) включает в себе особые, единственные в своем роде возможности воспринять и пережить бытие другого как другое Ты (*das fremde Du*), а в нём - вновь своё Я, при этом, разумеется, обогатив его (Яусс: 193-194). **Для достижения взаимопонимания коммуникантам необходимо обладать, кроме общности знаний об используемом языке, и общностью знаний о мире в форме образов сознания.**

Специфика поэтической коммуникации заключается в том, что для поэзии - может быть, для единственного вида творчества, важно **не только понимание, но и „ощущение поэзии“**, своеобразное „непонимание“, которое вынуждает читателя вновь и вновь обращаться к поэтическому тексту, чтобы расшифровать те смыслы, которые остались неразгаданными. Особенности подобного „непонимания“ ярко описаны в стихотворении М. Ю. Лермонтова „Есть речи - значенье...“:

<i>Есть речи - значенье</i>	<i>Из пламя и света</i>
<i>Темно иль ничтожно,</i>	<i>Рожденное слово;</i>
<i>Но им без волненья</i>	<i>Но в храме, средь боя</i>
<i>Внимать невозможно.</i>	<i>И где я ни буду,</i>
<i>Как полны их звуки</i>	<i>Услышав, его я</i>
<i>Безумством желанья!</i>	<i>Узнаю повсюду.</i>
<i>В них слезы разлуки,</i>	<i>Не кончив молитвы,</i>
<i>В них трепет свиданья.</i>	<i>На звук тот отвечу,</i>
<i>Не встретит ответа</i>	<i>И брошусь из битвы</i>
<i>Средь шума мирского</i>	<i>Ему я навстречу.</i>

Именно избирательность в данном случае определяет необходимость лирического героя в словах, значение которых темно иль ничтожно. С другой стороны, именно избирательность определяет необходимость других читателей в „понятных стихах“: *Пусть читатель вероятный Скажет с книжкой в руке: - Вот стихи, а все понятно, Все на русском языке...* (Твардовский „Василий Теркин“).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Успешное восприятие поэтической коммуникативной ситуации обусловлено, во-первых, определенным уровнем языковой (в том числе и поэти-

ческой) компетенции читателя; во-вторых, такими свойствами воспринимающего сознания, как интенциональность, рефлексивность и избирательность. Образное мышление и воображение читателя направлено на осмысление и интерпретацию поэтического текста, причём его смысловое восприятие мотивировано желанием познать мир в его творческом выражении и получить эстетическое удовлетворение.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА И ИСТОЧНИКИ ИНФОРМАЦИИ

GREGORY, M. - CAROLL, S. (1978): Language and situation. Languages and their social context. London: Routledge and Kegan Paul.

АЛЕФИРЕНКО, Н.Ф. (2006): Текст и дискурс в фокусе языковой личности. In: *Языковая личность - текст - дискурс: теоретические и прикладные аспекты исследования. Ч. 1.* Самара, с. 6-10.

БОГИН, Г.И. (1989): *Схемы действий читателя при понимании текста.* Тверь.

ВСЕВОЛОДОВА, М.В. (1989): Коммуникативные механизмы синонимии. *Русский язык за рубежом*, № 4, с. 65-70.

ГАК, В.Г. (1973): Высказывание и ситуация. In: *Проблемы структурной лингвистики.* М., с. 350-372.

ГОЛЬДЕНВЕЙЗЕР, А.Б. (1959): *Вблизи Толстого.* М.: Гослитиздат.

ДЕМЕНТЬЕВ, В.В. (2006): *Непрямая коммуникация.* М.: Гнозис.

КОЛШАНСКИЙ, Г.В. (1980): *Контекстная семантика.* М.

КРАЕВСКАЯ, Н.М. (1981): Ситуация как фактор дифференциации типов устной речи. In: *Лингвистические особенности научного текста.* М.

ЛАРИН, Б.А. (1974): *Эстетика слова и язык писателя.* Л.

ЛЕВИН, Ю.И. (1998): Лирика с коммуникативной

точки зрения. In: *Избранные труды: Поэтика. Семиотика.* М., с. 464-482.

ЛУРИЯ, А.Р. (1969): *Высшие корковые функции человека.* М.

МУКАРЖОВСКИЙ, Я. (1994): Эстетическая функция, норма и ценность. In: *Исследования по эстетике и теории искусства.* М.: Искусство, с. 55-56.

ПАДУЧЕВА, Е.В. (1996): Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке. In: *Семантика нарратива.* М.

ТЫНЯНОВ, Ю.Н. (1993): Блок. In: *Литературный факт.* М.: Высшая школа, с. 224-229.

ЩЕРБА, Л.В. (1957): Опыт лингвистического толкования стихотворений: „Воспоминание“ Пушкина. In: *Избранные работы по русскому языку.* М.: Учпедгиз, с. 26-44.

ЯУСС, Г.-Р. (1997): К проблеме диалогического понимания /Пер. В.Л. Махлина/. In: *Бахтинский сборник-3.* М., с. 182-197.

ADDRESS & ©

проф. Николай Фёдорович АЛЕФИРЕНКО, д.ф.н.
Кафедра русского языка и методики преподавания
Филологический факультет
Белгородский государственный университет
ул. Студенческая, 14, 2 корпус, 3 этаж, ком. 340; 308
015 г. Белгород
Russia
alefirenko@bsu.edu.ru

доцент Ирина Ивановна ЧУМАК-ЖУНЬ, к.ф.н.,
докторант
Кафедра русского языка и методики преподавания
Филологический факультет
Белгородский государственный университет
ул. Студенческая, 14, 2 корпус, 3 этаж, ком. 340; 308
015 г. Белгород
Russia
chumak@bsu.edu.ru

KOMUNIKACE - VÝZNAMNÁ DOVEDNOST SOCIÁLNÍHO PRACOVNÍKA

Communication - Significant Skill of Social Worker

Jan MOLEK

Souhrn

Význam komunikace ve výchově, sebevzdělávání, sebepoznání a životě jedince vůbec je nezpochybnitelný. Díky komunikaci si lidé předávají informace, získávají nové zkušenosti, učí se, vytvářejí si nové osobní i pracovní vztahy a přizpůsobují se okolí. Komunikace je nezbytným předpokladem spolupráce. Zejména v oblasti sociálních služeb nabývá, s ohledem na její humánní podstatu, zásadní význam. Je považována za jednu z dovedností sociálního pracovníka, která podstatným způsobem ovlivňuje výsledky jeho práce. Problém efektivní komunikace je obtížnější a složitější, než pouhé osvojení si doporučených metod a postupů. Interpersonální komunikace je záležitostí lidí, jedinečných živých bytostí s jedinečným chováním a jednáním. Komunikovat předpokládá chápat odlišné názory druhého, akceptovat sebe i druhého jako živého a měnícího se člověka, poznávat, co druhý dělá a co se v něm odehrává. Příčinou a zdrojem chyb, jichž se lidé nejčastěji při interpersonální komunikaci dopouštějí, bývá, že dobře nezvládnou verbální a nonverbální stránku komunikace.

Klíčová slova: sociální pracovník - komunikace - naslouchání - empatie - efektivní komunikace

Summary

The significance of communication in people's education, self-culture and life in general is undisputable. Through the communication information is forwarded, new experience is gained, personal as well as professional relationships are created and people adapt themselves to the environment. Communication is an inevitable condition of co-operation and has an essential importance especially in a social sphere. It is one of the social worker's skills which considerably affects the results of their work. Problems relating to the effective communication are complex and involve more issues than only the acquirement of recommended methods and procedures. Interpersonal communication is a matter of people, who are unique and have unique behaviour. The ability to accept different opinions and to be sympathetic is the essential presumption for good communication. The most common error cause is an imbalance between verbal and non-verbal part of the communication.

Key words: social worker - communication - harking - empathy - effective communication

ÚVOD

Civilizace si v průběhu svého vývoje vypracovaly znaky, symboly, gesta, mimiku, které lidem umožnily navazovat pracovní i nepracovní vztahy, předávat si informace, přesněji a hlouběji pochopit jeden druhého. Řada lidí se však domnívá, že těmto prostředkům dorozumívání není potřeba věnovat přílišnou pozornost. Myslí si, že stejně, jako se naučili hovořit, se naučí i komunikovat. Tedy kontaktem s lidmi, životní praxí a zkušeností.

Ukazuje se ale, že, obdobně jako existují jazyková pravidla, existují i pravidla dorozumívání, chápání, jednání, která lidé zpravidla nedoceňují a tudíž jim nevěnují patřičnou pozornost. Vzhledem k tomu, že až na výjimky nelze získat tyto vědomosti ve škole, zbývá člověku pouze jeho empirické poznání. Teprve metodou „pokusů a omylů“ se dostane k potřebným

znalostem. Ty však často přicházejí daleko později, než by bylo potřeba.

VÝZNAM KOMUNIKACE

Význam komunikace v životě člověka je nezpochybnitelný. Lidé ve vzájemném kontaktu nemohou nekomunikovat. I mlčení a omezení pohybu v sobě obsahuje určité sdělení (nezájem, nechut' či odpor k někomu apod.). Komunikace mezi lidmi je součástí jejich *interakce* (vzájemného působení). Komunikace bývá někdy redukována pouze na dorozumívání. To je však zjednodušený pohled, neboť komunikaci nelze zužovat na pouhé dorozumívání, nýbrž je nutné chápat ji širěji, a to jako specifickou formu sociálního styku (Janoušek 1968).

Klíčovou roli sehrává komunikace v práci sociálního pracovníka. Je proto důležité identifikovat

nejčastější a nejzávažnější faktory, ovlivňující efektivní komunikaci.

CO LIDÉ V KOMUNIKACI NEDOCEŇUJÍ

Předpokladem efektivní interpersonální komunikace není pouze zvládnutí její verbální stránky, tedy vyjadřování myšlenek artikulovanou řečí, ale i stránky nonverbální. Tento druh komunikace je však nezdánlivě přehlížen a podceňován. Lidé mnohem raději slyší vyjádření či sdělení ústně nebo písemně, aniž si uvědomují, že slova jsou pouhým kabátem, do něhož člověk obléká to, co chce sdělit.

Je proto důležité si uvědomit, „co“ a „jak“ si lze beze slov sdělovat.

V první řadě jsou to pocity, nálady a emoce. Nejvýstižnějším a nejbohatším zdrojem informací o emocionálním stavu člověka je tvář. Sdělování mimikou je považováno řadou psychologů za druhý nejvýznamnější sdělovací prostředek (první je mluvené slovo).

Podle J. Křivohlavého (1988) existuje sedm primárních emocí ve výrazech obličeje:

- štěstí - neštěstí;
- splněné očekávání - neočekávané překvapení;
- pocit jistoty - strach a bázeň;
- radost - smutek;
- klid - rozčilení;
- spokojenost - nespokojenost až znechucení;
- zájem - nezájem.

Psychologickými výzkumy bylo zjištěno (Křivohlavý), že lidé mnohem snáze rozpoznají kladné emoce. Někteří jedinci (většinou introverti) jsou nadaní schopností číst a rozpoznávat výrazy, nálady a stavy lidí a na základě toho pak podvědomě dokáží předvídat jejich chování.

Kromě sdělování mimikou mohou lidé vyjadřovat své nálady a pocity postoji a pohyby. Postoje odrážejí momentální stav - reakci, náladu, souhlas či nesouhlas člověka. Vzájemné postavení partnerů ukazuje, jaká je situace a jak se bude dále vyvíjet. Každý člověk má kolem sebe prostor, do kterého ne všechny lidi pustí. Hranice tohoto prostoru jsou individuální a závisí jednak na charakteru člověka, jednak na kultuře, ve které byl vychován (jižnější národy mají tuto hranici mnohem blíže než národy severní). To, do jaké míry si člověk partnera pustí „k tělu“, závisí i na přístupu partnera. Od kritizujícího, kárajícího a nesouhlasného partnera má člověk tendenci být co nejdále a naopak jedná-li se o partnera chválícího, lichotivícího a obdivujícího, cítí se člověk v jeho těsné blízkosti bezpečný a dokonce ji vyhledává.

Jak by se tedy měl člověk chovat, aby nenarušil „vysostné vody“ druhého v případě, že si není jistý jeho postojem ke své osobě? Recept je jednoduchý - nechat druhého, aby si sám určil vzájemnou vzdálenost, a stát se tak jejím pasivním tvůrcem. Každý člověk si totiž sám podvědomě najde vyhovující vzdálenost k ostatním.

Oproti postojům, které jsou spíše statickou stránkou vyjadřování, představují pohyby stránku dynamickou, dodávající jednání a chování energetický náboj. Zvláštní význam v řeči pohybů zaujímají gesta, která mají výrazný sdělovací účinek a často doprovázejí slovní projevy. Na rozdíl od ostatních nonverbálních projevů podléhají pohyby kontrole při sebeovládání či zkreslování dojmů nejméně, a proto mají značnou vypovídací hodnotu o tom, co si druhý opravdu myslí a co skutečně cítí.

K významným nonverbálním způsobům sdělování patří řeč očí. Při pozorování řeči očí jsou podle J. Křivohlavého (1988) významné následující stavy:

- délka pohledu;
- příjemnost či nepříjemnost pohledu;
- situace, kdy se člověk cítí být pozorován;
- pohled z očí do očí.

Člověk se déle dívá na osobu, které si váží, na výše postavené spolupracovníky, preferované osoby, přátele i známé a osoby, jejichž kladný vztah se pokouší získat. Nepříjemné jsou zpravidla pohledy trvajících bez přestání delší dobu nebo naopak úplná absence pohledu. Typickou situací, kdy se člověk cítí být pozorován, je, když sám mluví k několika lidem nebo je v roli výše postaveného. Pohledy z očí do očí mohou být vyvrcholením přátelských vztahů, projevem nejvyšší důvěry, ale také vyvrcholením vztahů nepřátelských.

Na rozhraní verbálního a nonverbálního projevu patří hlasový projev, tedy to, jak člověk říká to, co říká. Tón hlasu, jeho zabarvení, síla, napětí, tempo, pomlky - to vše odráží psychický stav člověka. Tento způsob projevu umožňuje tomu, kdo hovoří, vyjádřit opravdovost sdělení (zda sám věří tomu, co říká) a tomu, kdo poslouchá, pak rozpoznat, za čím stojí ten, kdo mluví.

FENOMÉN KOMUNIKACE

Člověk může správně hovořit a vystupovat, může dokonale ovládat svůj hlas, pohyby, gesta a díky tomu prosadit svůj názor, přesvědčit druhé a získat je na svou stranu. A přesto se mu v komunikaci nemusí dařit. Je to tím, že čím více je člověk opěvován svým okolím, tím více roste jeho superego, tím více je zahleděn sám do sebe a bohužel tím více ztrácí nezbytnou komunikační vlastnost, kterou je schopnost vnímat druhé. Schopnost vnímat druhé znamená alespoň na chvíli zapomenout na svá přání a potřeby a zamyslet se nad tím, co je pro druhého důležité, co je pro druhého hodnotou.

Pochopit, co je pro druhého důležité, co je pro druhého hodnotou, však vyžaduje schopnost umět se ponořit do světa druhého, pochopit jeho radosti, bolesti, přání a touhy, tedy schopnost být druhým.

Schopnost být druhým představuje umění měnit se, a přitom zůstat sebou samým. Je to schopnost vžít a vcítit se do druhého, pochopit příčiny jeho jednání, dívat se na svět jeho očima. Pochopení druhého umožňuje pak člověku korigovat své chování tak, aby mu partner rozuměl a přijmout roli, kterou od něho partner očekává. Schopnost vnímat druhé a být druhým

jsou nezbytnými vlastnostmi efektivní komunikace - fenoménem komunikace.

NASLOUCHÁNÍ - KLÍČOVÝ FAKTOR EFEKTIVNÍ KOMUNIKACE

Nezbytnými komunikačními vlastnostmi jsou schopnost vnímat druhé a schopnost být druhým. To však není možné, pokud člověk nebude schopen svému partnerovi naslouchat. Nejde však jen o to, slyšet, co druhý říká, ale také porozumět tomu, co říká, a chápat, proč to říká - tedy správně interpretovat sdělení partnera. Správně interpretovat sdělení partnera však vyžaduje naslouchat mu nejen ušima, ale i očima a srdcem. Každé sdělení totiž obsahuje něco o jeho autorovi. Kdo něco sděluje, říká, co si myslí o tom, o čem hovoří, co cítí, jak mu je, co prožívá, co chce, jaké jsou jeho cíle a přání, kdo je. Říká to nejen tím, co o sobě říká, ale také tím, jak to říká.

Klíčovým předpokladem správné a efektivní komunikace je tedy umět partnerovi naslouchat. Ke správné interpretaci toho, co druhý říká, však nestačí pouze pasivně partnerovi naslouchat, ale je nezbytné se ho i ptát - aktivně naslouchat. Aktivním nasloucháním lze nejenom předejít zbytečným nedorozuměním a konfliktům, ale i zjistit záměry a očekávání partnera, neboť každý se rád svěřuje tomu, kdo jej vnímavě poslouchá, kdo má o něj zájem.

B. B. Temper (1996) uvádí následující zásady správného naslouchání:

- ptejte se;
- soustřeďte se;
- snažte se pochopit hlavní myšlenky;
- snažte se pochopit princip nebo logický základ toho, co se za řeči lidí skrývá;
- poslouvejte významná slova;
- to, co jste vyslechli, si seřídíte svým logickým způsobem ve své mysli;
- pokud jsou problémy nebo žádosti příliš složité, udělejte si poznámky.

Pro to, aby byl člověk lépe poslouchatelný, pak doporučuje:

- vždy se snažte vyjádřit současně jen jednu myšlenku;
- dodržujte jednoduchost;
- vyjadřujte se stručně;
- to, co říkáte, říkejte vlastními slovy tomu, komu je to určeno;
- používejte vhodnou intonaci hlasu a vhodná gesta;
- položte důraz na každou sdělovanou myšlenku;
- reagujte na emoce, které vaše slova vyvolávají u posluchače;
- snažte se pochopit stanovisko posluchače;
- umožněte svému posluchači, aby se k problému vyjádřil.

V souvislosti s nasloucháním jakožto klíčovým faktorem efektivní komunikace nelze opomenout *empatii*. Empatie (vcítění) znamená porozumět emocím a mo-

tivům druhého člověka. Pro schopnost empatie je důležité umět odložit svoje vlastní názory, hodnoty a předsudky. Jde o to být schopný pochopit, jak a proč člověk jednal tak, jak jednal, jaké z toho má pocity a jaký má na věc názor, kdy jedná proti svému přesvědčení a kdy se naopak jeho chování navenek plně ztotožňuje s tím, co cítí uvnitř. Ideální je, pokud se podaří oprostít se od vlastních hodnot, pocitů, asociací, názorů a předsudků, přijmout ty jeho a pokud možno poznat jejich příčinu.

Zejména lidé pracující v sociální a zdravotní sféře by si měli uvědomit, že aktivní naslouchání a empatie patří mezi neúčinnější prostředky k navázání efektivního kontaktu s klientem (uživatelé zdravotních a sociálních služeb).

NA CO SOCIÁLNÍ PRACOVNÍK NEZAPOMÍNÁ

Efektivní komunikace je kritickou součástí práce sociálního pracovníka, neboť ten, kdo umí komunikovat, má větší schopnost iniciovat u svých klientů změny vedoucí k podpoře jejich zdraví a má větší úspěch při vytváření důvěrnějších vztahů jak s klienty, tak i s jejich rodinami.

V praktickém životě se ukazují jako účinné tyto terapeutické komunikační techniky:

- schopnost mlčet tam, kde je to správné;
- používání otevřených otázek;
- využívání doteku;
- parafrázování;
- žádost o objasnění;
- shrnutí.

Sociální pracovník se však setkává i s klienty a situacemi, v nichž běžné metody komunikace nestačí (např. zmatený či rozhněvaný klient). I v těchto zvláštních situacích je třeba využívat základních komunikačních dovedností a pravidel, která řídí běžnou komunikaci, neboť kompetentní sociální pracovník musí mít neustále na paměti, že vytvoření důvěrného vztahu, vyjádření ničím nepodmíněného respektu a laskavý přístup jsou předpokladem terapeutického přístupu ke klientovi.

ÚSPĚŠNOST V KOMUNIKACI JE VÝSLEDNICÍ SCHOPNOSTÍ A DOVEDNOSTÍ

Tak jako neexistuje návod na to, jak být úspěšný v podnikání (bylo-li by tomu tak, postačilo by postupovat přesně podle „příručky“ a příčinou krachu podniku by nebyla neschopnost managementu, nýbrž nedodržování stanovených postupů), neexistuje zaručený recept na to, jak být stoprocentně úspěšný v komunikaci. Existují pouze doporučení „co dělat“ a „čeho se vyvarovat“. Jinak tomu ale ani být nemůže, neboť interpersonální komunikace je vždy záležitostí lidí - jedinečných živých bytostí s jedinečným chováním a jednáním. Proto se problémy efektivní komunikace zabývá řada odborníků z různých vědních oborů. V této souvislosti nelze opomenout dnes již klasickou práci

Dalea Carnegieho *How to Win Friends and Influence People* z roku 1936 (11. vyd. u nás v r. 2004). Formou příkladů a doporučení popularizuje taktiku bezkonfliktního jednání.

Třebaže lze většinu komunikačních dovedností zdokonalit výcvikem a tréninkem, přesto fundamentálními faktory úspěšnosti v komunikaci nadále budou individuální schopnost (kompetentnost) a dovednost člověka.

ZÁVĚR

„Lidé nemohou žít bez vzájemného styku. Vzájemný styk ovlivňuje uspokojování lidských potřeb a je sám výraznou lidskou potřebou. Ve svých konkrétních formách je nekonečně rozmanitý, tak jako je rozmanitý i lidský život” (Janoušek 1968: 11). Komunikace mezi lidmi je prostředkem vzájemného pochopení, ale i příčinou nedorozumění a konfliktů. Účinnost komunikace závisí zejména na zvládnutí její verbální i nonverbální stránky. Klíčovou roli sehrává schopnost efektivně naslouchat. Má-li být člověk v interpersonální komunikaci úspěšný, je nezbytné, aby kromě uvedených zásad měl na paměti, že, chce-li něco říci (předmět), musí vědět, co chce říci a čeho tím chce dosáhnout (cíl) a jak to říci (koncepte). Absence či podcenění některého z těchto činitelů významným způsobem snižuje efektivnost komunikace.

Člověk v nepříznivé životní situaci (nemoc, úraz, stáří, ztráta zaměstnání a další důvody, způsobující tíživou situaci) je citlivější, cítí potřebu se svěřit se svými problémy, potřebuje mít pocit sounáležitosti. Pakliže sociální pracovník nedokáže komunikovat, neumí efektivně naslouchat a nemá schopnost empatie, komplikuje se tím vztah mezi ním a uživatelem sociální služby, který v krajním případě může vyústit v konflikt. Efektivní komunikace tak patří mezi klíčové dovednosti a předpoklady kvalitního sociálního pracovníka.

POUŽITÁ LITERATURA A INFORMAČNÍ ZDROJE

- ARMSTRONG, M. (1999): *Personální management*. Praha: Grada Publishing.
- CARNEGIE, D. (2004): *Jak získávat přátele a působit na lidi*. Praha: Beta.
- DEVITO, J. A. (2001): *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada Publishing.
- GLADKIJ, I. a kol. (2003): *Management ve zdravotnictví*. Brno: Computer Press.
- JANOUŠEK, J. (1968): *Sociální komunikace*. Praha: Svoboda.
- KOONTZ, H. - WEIHRICH, H. (1993): *Management*. Praha: Victoria Publishing.
- KŘIVOHLAVÝ, J. (1988): *Jak si navzájem lépe porozumíme*. Praha: Svoboda.
- KŘIVOHLAVÝ, J. (1993): *Povídej nasloucháním*. Praha: Návrat.
- KŘIVOHLAVÝ, J. (1995): *Tajemství úspěšného jednání*. Praha: Grada Publishing.
- LEVI, V. (1985): *Umění jednat s lidmi*. Praha: Mladá fronta.
- MELLIBRUDA, J. (1990): *Já - Ty - My*. Bratislava: Smena.
- ŠKRLA, P. - ŠKRLOVÁ, M. (2003): *Kreativní ošetrovatelský management*. Praha: Advent-Orion.
- TEMPER, B.B. (1996): *Manažerské znalosti a dovednosti*. Praha: Grada Publishing.

ADDRESS & ©

Ing. Jan MOLEK, CSc.
Katedra právních oborů, řízení a ekonomiky
Zdravotně sociální fakulta
Jihočeská univerzita
Jírovцова 24/1347, 370 04 České Budějovice
Czech Republic
molek@zsf.jcu.cz

OSOBNOST ČLOVĚKA ŽIJÍCÍHO VE SPOLEČNOSTI

Character of Man Living in Society

Patrik MATURKANIČ

Souhrn

Nezákladnější otázku, kterou si člověk ve svém uvažování klade, je otázka po něm samotném. Co, nebo lépe řečeno, kdo je člověk? Jen živý tvor schopný reflexe je schopen položit si tuto existenční otázku, kterou rozvíjí ve svém uvědoměném, svobodném, sociálním, kulturním duchovním způsobu života. Ke všem důležitým definicím o člověku je nutné přidat tu nejpodstatnější: Člověk je tvor, který je schopen milovat, protože byl stvořen z lásky a pro lásku. Jako jediná bytost napojená na „Nejvyšší princip lásky“ je člověk milován (obdarováván) a explicitně touží milovat (obdarovávat). V řádu lásky, „ordo amoris“, se stává člověk opravdovou osobností, kterou uskutečňuje ve společenské sféře lidstva, v sociálním prostředí, kde člověk prožívá svůj život. Právě toto prostředí člověka ovlivňuje, formuje a staví ho do určitého stupně svého společenského rozvoje.

Klíčová slova: člověk - společnost - osobnost člověka - sociální prostředí

Summary

The most basic question which man poses in his thoughts is the question and answer about himself. What, or better said, who is man? Only a viable living creature is capable of posing this existential question, which develops in his conscious, social, cultural and spiritual way of life. I would add one more even the essential thought about man: Man is a living, human creature who is capable of loving, because he was created from love and for love. As the only being joined to the “Highest Principle of Love” man is loved (endowed) and explicitly yearns to love (bestow). In the type of love, “ordo amoris”, man becomes a true personality who realizes himself in just that social sphere of humankind, which takes place in the social environment where man lives his life. It is just this environment which influences man, forms him and places him within a particular stage of his social development.

Key words: man - society - character of man - social environment

CO JE ČLOVĚK?

Hodnota člověka je nevyčíslitelná, protože každý člověk nese v sobě mimořádný princip života, který je specifický jen pro něho samotného, a tak se odděluje od ostatních neživých věcí, rostlin, zvířat. Na rozdíl od ostatních má člověk *svobodnou vůli*, kdy může volit a svobodně se rozhodovat a uskutečňovat patřičná rozhodnutí. Kromě svobodného rozhodování má člověk v sobě ještě jeden důležitý princip, a tím je *rozum*. Tato podstatná složka lidského bytí je směrodatná pro správné svobodné rozhodování. S věkem, životní formací a zkušenostmi dochází k určitému zrání lidského rozumu - inteligence. Třetím důležitým faktorem lidského bytí po svobodné vůli a lidském rozumu je *cit*. Bez něho by člověk mohl být jen „rozumovým - svobodným zařízením“. Právě cit, který má být podřízen rozumu a vůli, je důležitým elementem každého lidského bytí a tím dodává životu člověka pocit blízkosti, přátelství a lásky.

Při uvažování o člověku a jeho výjimečnosti - osobitosti je důležité zaměřit se hned na začátek jeho

existence, který začíná samotným *početím*. Lidská bytost přichází na svět řádným způsobem při plození, když si potencionální rodiče vzájemně projevují náklonnost, vzájemnou lásku. Psychologové tvrdí, že na celistvost osobnosti člověka velmi silně působí, jestli je člověk chtěný, přijatý a v jaké atmosféře nejbližších se vyvíjí v mateřském lůně. Vyvrcholením celého procesu vývoje člověka od jeho početí je jeho *narození*, zrození pro tento svět, kdy začíná růst, vyvíjet se po stránce biologické, kulturní, sociální i duchovní. Člověk se tak udržuje *naživu*, kde originálně prožívá svůj život jedince ve společnosti. Po uplynutí života, který je také individuální a závisí na různých faktorech, přichází další důležitý element života, jímž je *smrt*, kdy končí biologický rytmus člověka. Nemůžeme ovšem popřít duchovní složku lidského bytí, která je ojedinělá vzhledem k ostatním živým bytostem (rostliny, zvířata), u nichž vnitřní život zaniká s vnějším. Je na každém člověku položit si důležitou filosofickou otázku, jak zde bylo řečeno již na začátku - co je člověk? Zda opravdu jeho existence končí biologickou smrtí, nebo naopak začíná něco nového v *rovině nadpřirozena*?

A třeba právě v tom tkví jeho největší originalita - osobitost - je volán k životu Transcendentna.

Považuji za důležité na tomto místě rozlišit dva pojmy, které jsou terminologicky velmi blízké, ale nelze je spojovat. Člověk od svého početí sám o sobě v sobě nese jedinečnou **osobitost**, stává se osobou rozumovou, svobodnou bytostí - s vnějším i vnitřním životem. Ovšem osobností, jak říká známý český filozofický antropolog prof. Josef Dolista ve své knize *Filosofická antropologie „...se jedinec nerodí, osobností se stává v průběhu socializace, kdy se začleňuje do systému společenských vztahů; v procesu činnosti a komunikace se formuje jeho myšlení a vědomí, osvojuje si základní kulturní hodnoty, zásady spolužití, praktické návyky a schopnosti (proces enkulturace)“*.⁹

Každý člověk se v průběhu svého životem stává osobností. Míra její velikosti závisí pouze na něm samotném, v jaké míře a rovinách ji v sobě rozvine. Každý lidský jedinec je originální svou mírou její síly, kvality a unikátnosti. Velký vliv na každého jedince, na jeho osobnost, mají tři důležité elementy. Prvním, nejsilnějším z nich, je vlastní **genetika**, kterou přirozeně získává od svých předků, když dědí určité vlastnosti, sklony, povahu atd. Druhým podstatným elementem je **výchova**, kdy jedinec prožívá vlastní vztahy ve společnosti. Tam se formuje a z osobitosti jednotlivce se stává osobností. Nezanedbatelnými prvotními sociálními skupinami, kde se uskutečňuje tato formační výchova, jsou rodina, škola, kamarádi. Později je to pracovní kolektiv, vlastní rodina. Stávat se osobností je celoživotní proces, který se dotýká nás samotných, ale i těch, se kterými vytváříme společenství života. Třetím elementem je **prostředí**, v němž člověk žije. Nejde jen o samotné místo, ale o místo, které člověk utváří ve prospěch společného dobra. Můžeme je pojmenovat pojmem **kulturní prostředí** a chápat jako systém vytvořených materiálních a duchovních hodnot. Osobnost člověka je tedy formována vytvořenou kulturou a dále rozvíjena jeho vlastní tvořivou kulturně historickou činností.

Na závěr této první části vyplývá jedna důležitá otázka: **Proč žijeme?** Proč žije člověk? Tuto otázku si lidé kladou už od svého prvopočátku a budou si ji klást, dokud lidstvo bude existovat. Jako začínající filozofický antropolog se domnívám, že prvním předpokladem naplňovat svůj lidský život je klást si tyto a podobné otázky po smyslu lidské existence. Není ovšem snadné na tyto otázky odpovědět, protože je tolik zorných pohledů odpovědí, kolik existuje lidských jedinců. Z obecného pohledu bychom mohli konstatovat, že smyslem života není pouze přežít, přizpůsobovat se, ale především vytvářet, zvolit cíl života a směřovat k němu. Ovšem, když si člověk stanoví svůj vlastní cíl¹⁰ a dosáhne ho, bude mu to pak stačit k dalšímu životu?

Vždyť člověk touží dál poznávat, hledat, nalézat. Nebude toužit po jiném, vyšším cíli, který si neurčil sám, ale který sám o sobě existuje a pouze v něm najde naplnění svého života? Není tím vyšším cílem duchovní sféra, která je v každém lidském životě umístěna a jen ji musíme objevit?

2. SOCIÁLNÍ PROSTŘEDÍ OVLIVŇUJÍCÍ ČLOVĚKA

Lidské bytí na světě je spolubytí, tedy bytí s jinými lidmi. Člověk jako sebeúčel se může uskutečňovat, rozvíjet a zdokonalovat pouze s jinými lidmi. Podle A. Anzenbachera můžeme rozlišit dvě formy lidské společenskosti, ovlivňující a působící na člověka, jenž se tak stává osobností:

A) KOMUNIKACE

Člověk je živý tvor, který má vrozenou schopnost se dorozumívat jazykem, patřícím mezi důležité společenské jevy. Pomocí jazyka je člověk schopen sdělovat - přenášet různé informace a především vzájemně komunikovat. Komunikací se lidé vzájemně oslovují, uznávají se jako lidé, sdělují, vyjadřují to, co chtějí sdělit, a tak vytvářejí společenství. Díky komunikaci se tak uskutečňuje personální - osobní vztah lidí, který vrcholí podle slov K. Otčenáška vzájemným „spřátelováním“ nebo, řečeno jinak, vzájemnou láskou.¹¹ Vždyť právě člověk je schopen milovat, protože byl stvořen z lásky a pro lásku. Jako jediný živý tvor je napojen na „Nejvyšší princip lásky“, je milován (obdarován) a explicitně touží milovat (obdarovávat). V řádu lásky, „ordo amoris“, se stává člověk opravdovou osobností, kterou uskutečňuje ve společenské sféře lidstva, v sociálním prostředí, kde prožívá svůj život. Právě toto prostředí komunikace lásky člověka ovlivňuje, formuje, vychovává a staví ho do určitého stupně svého společenského rozvoje.

B) SPOLUPRÁCE

Člověk potřebuje člověka, aby vytvořil plnohodnotný život. A kde jsou dva lidé, můžeme již hovořit o nejnižší skupině společenství, schopné vytvářet spolupráci, která se uskutečňuje v několika rovinách:

- a) **Rovina rodiny**, která je primární skupinou vzájemné lidské spolupráce. Rodina tvoří základní článek společnosti a od ní se pak odvíjí ostatní roviny spolupráce člověka žijícího uprostřed ostatních žijících lidí.
- b) **Rovina různé spolupráce** k uspokojení potřeb. To se uskutečňuje například v lidské práci, kdy člověk ve spolupráci s jinými lidmi vytváří určitý produkt. Například při výrobě knihy: jeden zpracovává dřevo, druhý v továrně vyrobí z dřeva papír, třetí pokračuje v tiskárně, další ho sváže atd.

⁹ DOLISTA, J. - FEBER, J. (2007): *Filosofická antropologie*. České Budějovice: VŠERS, s. 108.

¹⁰ Srov. JANKOVSKÝ, J. (2003): *Etika pro pomáhající profese*. Praha, s. 77.

¹¹ Srov. OTČENÁŠEK, K. a kol. (2001): *Kamínky 3*. Hradec Králové, s. 9.

c) Rovina národa, lidstva, která sociální vztah dovršuje. Vytváříme určitou skupinu národa, ve kterém žijeme a který nás spojuje, prostřednictvím jazyka, určených životních norem, práva, pravidel. Existují spolupráce mezi městy, státy, světadly, které v konečném důsledku tvoří jednu velkou skupinu lidstva.¹²

Člověk je tvor žijící v sociálním prostředí, jak bylo několikrát řečeno výše. Lidé již odnepaměti žijí společně v určitém kulturním prostředí, spojujícím jedince v určitý systém. Mezi základní kulturní podmínky, které ovlivňují člověka a přetvářejí ho v osobnost, patří tyto čtyři základní roviny, které se tvoří v pěti hlavních sférách: (výrobní, ekonomické, sociální, politické a duchovní):

- společenské vztahy (vztahy mezi jedinci a skupinami);
- společenské činnosti (jednotlivé druhy aktivit);
- společenské instituce (organizace činnosti);
- společenské vědomí (nadindividuální vědomí).¹³

Podobně jako na konci první části bych i na konci této druhé části položil otázku, navazující na tu předcházející, a současně i možnou odpověď: **Proč člověk žije ve společnosti?** Člověk je přirozeně *animal sociale*, je předurčen k životu ve společnosti. Lidský život je plnohodnotně možný jen ve společnosti s druhými. Lidé jsou svým životem zaměřeni k životu, který vede k vyššímu, tzv. poslednímu cíli. Tímto cílem je štěstí, blaženost, zdařilý život. Tohoto štěstí, plnosti života mohou lidé dosáhnout pouze prostřednictvím společnosti, totiž pomocí druhých lidí.¹⁴ Každý člověk potřebuje toho druhého, ať už se jedná o pomoc v tělesných nebo duchovních dobrech. Vlastně už sama skutečnost početí člověka vyžaduje přítomnost

společenství dvou lidí, úplnou výchovu od obou rodičů, sociální charakter vzdělávání ve školách atd. Člověk žijící ve společnosti roste do sociálního rozměru. Stává se opravdovým, zralým člověkem, který si při své jedinečnosti uvědomuje svou vysokou hodnotu, ale zároveň touží obdarovávat druhé, s nimiž vytváří společenský život. Vzájemným zájmem o druhé naplňujeme svůj vlastní život a také životy druhých. To je dle mého názoru jeden z prioritních důvodů, proč člověk žije ve společnosti.

POUŽITÁ LITERATURA A INFORMAČNÍ ZDROJE

- ANZENBACHER, A. (1989): *Úvod do filosofie*. Praha: Logos.
- DOLISTA, J. - FEBER, J. (2007): *Filosofická antropologie*. České Budějovice: VŠERS.
- JANKOVSKÝ, J. (2003): *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton.
- OTČENÁŠEK, K. a kol. (2001): *Kamínky 3*. Hradec Králové: Biskupství královehradecké.
- ŠPRUNK, K. (1997): *Základní pojmy politické filosofie*. Praha: Trinitas.

ADDRESS & ©

ThDr. Patrik MATURKANIČ, Ph.D.
Katedra společenských věd
Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s.
detašované pracoviště
Dlouhá 163, 261 01 Příbram
Czech Republic
maturkanic@vsers.cz

¹² Srov. ANZENBACHER, A. (1989): *Úvod do filosofie*. Praha, s. 204-205.

¹³ Srov. DOLISTA, J. - FEBER, J. (2007): *Filosofická antropologie*. České Budějovice, s. 102-103.

¹⁴ Srov. ŠPRUNK, K. (1997): *Základní pojmy politické filosofie*. Praha, s. 14.

ODOLNOST VŮČI ZÁTĚŽI A ZÁVISLOST NA DROGÁCH

Resistance against Stress and Dependence on Drugs

Helena ZÁŠKODNÁ

Souhrn

Tato studie si klade za cíl popsat vývoj teorie stresu, některé charakteristiky individuálně typických a relativně stálých osobnostních dispozic, které v souhře umožňují zvládat zátěž u osob závislých na drogách. Předkládaná studie se věnuje modifikátorům psychické odolnosti vůči zátěži, uvedené substruktury osobnosti jsou chápány jako salutoprotektivní faktory.

Klíčová slova: teorie stresu - copingové strategie - závislost na drogách - odolnost

Summary

This paper aims to describe a development of the stress theory, some characteristics of distributively typical and relatively constant personality dispositions that make drug addicts, in the coincidence, manage the stress. The presented paper deals with the modifiers of psychic resistance in the face of stress. Presented substructures of personality are taken as a salutes protection factors.

Key words: stress theory - coping strategies - dependence on drugs - resistance

ÚVOD

Současná psychologická, sociologická či psychiatrická literatura věnuje tématu stresu a zátěži obecně velmi široký prostor. Počet publikací, masmediálních relací i populárních článků svědčí o neutuchajícím zájmu o rozmanité souvislosti a aspekty působení stresu. V rámci bio-psycho-sociálně-spirituálních souvislostí se upírá pozornost k dopadům stresu na prožívání a chování, mezilidské vztahy, hodnotovou orientaci, životní styl a čím dál častěji také na lidské zdraví, na vznik, vývoj a udržování psychopatologických jevů. Z tohoto hlediska má pojetí stresu fundamentální význam pro klinické psychology a lékaře. Část studií zátěže a stresu akcentuje procesy zvládnání zátěže, které spojuje s širokou škálou specifických osobnostních i situačních modifikátorů, jako jsou např. nezdolnost, vědomí souvislostí, koncepce typu chování, typ lokalizace kontroly, sociální podpora, konstruktivní myšlení, kvalita života apod. Rozvíjí se i výzkum dopadu psychosociálního stresu na zdraví u různých profesních skupin. Studium problematiky zátěže u specifických populačních skupin, jako např. u lidí, závislých na drogách, se však za tímto obecným trendem zkoumání poněkud opožděje. Tato studie představuje drobný příspěvek k dané problematice.

POJETÍ STRESU

Pojem **stres** se váže k ohrožení nebo, při užití slova s pozitivnější konotací, k „výzvě“ (Friedman 1992).

Koncepčně prošel značným vývojem, který zde bude ve stručnosti připomenut.

Pomineme-li klasické biologické pojetí stresu, v jehož počátcích stál v třicátých letech 20. století Walter Cannon a které zhruba o dvacet let později vnesl do světového vědomí výzkumník a vzdělanec Hans Hugo Bruno Selye, pak významný vklad je spojen s klasickou psychoanalýzou.

V rámci psychoanalýzy lze odlišit několik hledisek (Rensing, L. et al. 2006):

- topické hledisko rozlišuje nevědomé a vědomé kvality psychických procesů;
- osobnostně strukturální hledisko rozlišuje Ono (pudové potenciály, libido a agrese), Já (gnostické funkce, zkoumání reality a obranné mechanismy), Nadjá a Ideální Já zahrnují hodnocení a představy o cíli;
- dynamické hledisko zkoumá intrapsychickou hru sil mezi zúčastněnými instancemi;
- přístup psychogenetický (vývojové psychologie) zkoumá aspekt vývoje, přizpůsobení mezi osobou a prostředím.

Psychické fenomény mohou být do jisté míry pochopeny pouze tehdy, když se věnuje pozornost všem jmenovaným hlediskům. Pokud např. vede chronický stres k depresi, lze to načrtnout následovně: libidinózní snahy jsou frustrovány, agrese se obrací vůči vlastní osobě. Nadjá je příliš přísné, Ideální Já je naplněno nevědomými fantaziemi o vlastní velikosti. Gnostické

funkce, aktivita a motorika jsou brzděny, dominují různé obranné mechanismy, účinek navenek se vyznačuje uzavřeností a trudnomyslností. Vznik obrazu symptomů řeší každé hledisko z jiného zorného úhlu.

Ad a) Topická (místní) perspektiva analyzuje nevědomé determinanty chování

S. Freud rozlišoval tři psychické systémy, vědomí, předvědomí a nevědomí. Přání vycházející z nevědomí (sexuálního nebo agresivního druhu) se stávají výchozím bodem zatěžujících konfliktů a intrapsychieho nouzového stavu.

Ad b) Strukturální perspektiva a způsob fungování psychiky

Osobnostní struktura sestává podle S. Freuda ze tří instancí, z Ono (primární pudové potřeby sexuality a agrese), z Nadjá (mravní požadavek a vytvoření ideálu) a z Já (zprostředkující funkce mezi Ono a Nadjá, kontrola reality). Já má různé možnosti přizpůsobení se, např. může uspokojovat potřeby, odsunout je, potlačit je, sublimovat nebo také před nimi utéct. Struktura Já, zvláště jeho řídicí výkon vůči reálnému vnějšímu světu a vnitřnímu světu, objasňuje, jakým způsobem Já organizuje a reguluje prožívání stresu a jeho zpracování.

Ad c) Dynamická perspektiva řeší psychologické síly, jejich směr a sílu

Toto hledisko zdůrazňuje dva aspekty:

- emocionální základní potřeby vyžadují jejich uspokojení;
- silně zraněné „narcistické Já“ hledá obnovení pocitu vlastní hodnoty, případně vlastní koherence.

Dvojí dělení je výrazem vzrůstající pluralistické tendence v psychoanalýze, vývoje, který začal asi od r. 1970 (Habermas, Lorenzer, Thomä a Kächele, Rippe aj.).

Ad d) Psychogenetická perspektiva řeší biografické podmínky vzniku chování

V souvislosti se stabilitou a vulnerabilitou Já z vývojové perspektivy zformuloval G. Rudolf (2000) *integrativní model vzniku psychických poruch*, popsal jednotlivé kroky vývoje a důsledky poruch (podle Rensing, L. et al. 2006). Charakteristiky etap modelu tvoří:

- Vrozená biologická výbava, tj. tělesná konstituce, vlastnosti temperamentu, nadání, impulsivnost nebo vnímavost k bolesti jsou určovány také geneticky. Vznik psychických a tělesných onemocnění souvisí, mimo jiné, s rodinnou dispozicí;
- Nitroděložní vývoj ovlivňují různé látky z krve matky (např. nikotin, léky). Není přesně doložitelná míra vlivu mateřského stresového hormonu nebo dlouhodobě trvajících averzivního emocionálního stavu matky (strach, zoufalství, zlost). Dobře doložitelná je asociace charakteru vztahu matka - dítě s pozdější vazbou mezi dítětem a matkou.

- V dalších etapách vývoje jsou významné čtyři segmenty, které zachycují zvláště důležité zrající funkce v tělesné, intrapsychie a v sociální rovině dítěte a dále jeho poruchy. Společně s vrozenými dispozicemi se vytváří individuální styl osobnosti, který vzniká vzájemným působením procesů zrání a učení a specifických rušivých faktorů. V těchto etapách vývoje se vytváří konstrukce komunikačního systému (tělesně-vitální závislost, synchronizace kontaktu, případně scházející soulad), konstrukce systému vazby (diferenciace mezi sebou a objektem, pozitivní vztahové zkušenosti, případně vztahová zklamání), konstrukce systému autonomie (raný obraz o sobě, rozvoj Nadjá, pokusy o samostatnost, případně nahromaděná agresivita), systém identity (diferenciace senzomotorické koordinace, sebevědomí, narcistické nároky a případné pochybnosti o sobě).
- Následující vývojové kroky a životní mezníky musí dosud získané schopnosti prověřit ve stále se vynořujících zátěžových situacích, v adolescenci, při zakládání rodiny, ve vztahových krizích, v nemoci, při konfrontaci se stárnutím atd. Pokud má dítě dost kompetence, pak mohou být i těžké zátěže zvládnuty, pokud unese jen málo, stačí drobné krize k tomu, aby se člověk dostal do tísně.

V psychoanalytické perspektivě (viz např. Kohut, Kernberg, Henseler aj. podle Rensing, L. et al., 2006) sehrává významnou roli alternativní instance, tzv. „sebe sama“, považovaná za centrum narcistického regulačního systému, zahrnující pocity vlastní hodnoty, jistoty a blažený pocit. Pro diskusi o stresu chápe G. Rudolf (2000) uvedený pojem „sebe sama“ jako nadřazenou reflexivní strukturu, která v sobě integruje všechny ostatní prvky psychické struktury, tedy také Já. Cestou vztahu k objektu rozvíjí pojem „sebe sama“ vlastní obraz o sobě a pokouší se tuto identitu udržet, ale také změnit ve smyslu vlastních představ a přání. Toto celkové dění bývá destabilizováno silným nebo dlouhotrvajícím stresem, při kterém mohou jednotlivé substruktury plnit různé úkoly. Např. v návalu strachu se nemůže Já už dostatečně potlačovat, je oslabené, musí možná aktivovat jiné zdroje. Nadjá bude možná ještě přísnější a bude více odsuzovat a selhání vůči ideálnímu Já je nasnadě. Celkově pak vzniká obraz, který lze popsat jako „bezmocné Já“.

Současnému interakčnímu pojetí stresu, s typickým odklonem od biologického dogmatu, se jako první přiblížili psychodynamičtí teoretici z Harvardu E. Lindemann a G. Caplan (1964 podle S.E. Hobfoll 1988). Ve své teorii G. Caplan mimo jiné uvádí, že se normální zdravý člověk může dostat do psychologické krize, setká-li se s krajním ohrožením své vlastní existence nebo života blízkých osob. Uvedeným tvrzením, že závažná psychopatologie se může objevit i za nepřítomnosti „časného traumatu“ z dětství, překročil hranice klasické psychoanalýzy S. Freuda. Dlouho před kognitivní psychologií předložil tezi

o podstatě krize jako důsledku otřesení pocitu *kontroly nad událostmi* a konečně jako první podtrhnul významnou roli *sociální opory* ve stresové situaci.

Vědecké pojetí stresu ovlivnil také V. Frankl (1963 podle Kratochvíl 1997), v jehož práci jsou vedle příklonu k existencialismu zřejmé osobní prožitky z věznění v koncentračním táboře v průběhu druhé světové války. Konfrontaci se stresem popisuje jako „hledání smyslu uprostřed drtivé nesmyslnosti“. Podobnou koncepci „hledání smyslu jako antitezi stresu“ přijal rovněž A. Antonovsky (1979; In: Křivohlavý 1994), který v ní zúročil své zkušenosti z práce se zachráněnými oběťmi holocaustu. Jiný model stresu, operacionalizovaný v kategoriích trestu nebo nepředvídatelných a neovlivnitelných událostí, u nichž uniknutí trestu nebo získání odměny je nemožné, zformuloval v rámci teorie „naučené bezmocnosti“ M. E. P. Seligman (1975).

V psychologických koncepcích stresu od sedmdesátých let minulého století převládají prvky *kognitivního behaviorismu* (viz např. Meichenbaum 1977; In: Hobfoll 1988). Psychické problémy se v souvislosti se zátěží objevují tehdy, jestliže přesvědčení individua koliduje s jeho chováním. Např. přesvědčení typu „vede se mi zle, protože jsem zlý člověk“ znamená překážku pro psychickou pohodu, protože se váže na nedosažitelné cíle a znemožňuje udržení úcty k sobě samotnému.

V tradici kognitivního behaviorismu se nese *uznávaná transakční teorie stresu* R. S. Lazaruse (1966) se spolupracovníky (Lazarus - Folkman 1984). Pojmem transakce tito autoři označují spjatost a neoddělitelnost situačních a osobnostních elementů (stresor - stres). Klíč k porozumění stresu, chápanému jako soubor negativních emocionálních odpovědí subjektu na ohrožující podnět, představuje individuální hodnocení stresující situace. Model zahrnuje dvojí roli hodnocení. Prvotní hodnocení představuje proces, ve kterém jsou události rozpoznávané jako ohrožující nebo jako prospěšné. Sekundární hodnocení odpovídá procesům ocenění, v jakém stupni individuální výbava (osobnostní vybavenost, interpersonální, zdravotní, materiální aj. výbava) umožňuje reagovat na ohrožení nebo výzvu.

Ohrožující podněty subjekt primárně kognitivně hodnotí z hlediska jejich personální závažnosti a sekundárně je hodnotí vzhledem k výběru vhodné **copingové strategie** (zaměřené na problém samotný nebo emoce s problémem spojené), jejíž funkcí je redukce nebo eliminace anticipovaného ohrožení.

Transakční teorie stresu představuje bezesporu zásadní vklad psychologie k porozumění procesu stresu. Největší její zásluha spočívá v podtržení kognitivní role v interpretování významu vnějších událostí a ve schopnosti si s nimi poradit. Jinak řečeno, zatímco přibližně do sedmdesátých let 20. století bylo pojetí stresu chápáno jako „vážné narušení rovnováhy mezi nároky prostředí a schopnosti organismu na ně reago-

vat“, pak v současnosti je stres interpretován především v kognitivních kategoriích.

Model informační (zpracování informací) rozlišuje mezi psychologickým, fyziologickým a biochemickým stresem (Hamilton 1980; In: Vašina 1998). Model bere v úvahu jak stresory, tak i stresovou odpověď, ale zdůrazňuje, že klíčovým momentem je subjektivní interpretace stimulu jako stresujícího. Interpretace stresu jedincem vyžaduje selektivní pozornost i rozhodnutí o tom, které stimuly budou zpracovány cestou krátkodobé pracovní paměti a které budou ignorovány. Hodnocení informace také zahrnuje struktury dlouhodobé paměti, jež tvoří predispozici dovolující jedinci hodnotit stimuly jako příznivé nebo nepříznivé. Jinak řečeno, percepce vstupujícího podnětu je srovnávána s percepčí, se kterou má jedinec zkušenosti uložené v paměti. Kognitivní klasifikace stresorů je proces podmiňující afektivně-emoční reakci typu úzkost, strach, zlost nebo zármutek.

Autor odlišuje tři obecné typy stresorů. Prvním je anticipace bolesti nebo nebezpečí, druhým situace, které hrozí sociální izolací nebo odmítnutím (zavržením), třetím pak komplexní stimuly obsahující požadavky na protikladné reakce nebo komplex složitých a nových stimulů.

INTERVENUJÍCÍ PROMĚNNÉ, MODIFIKÁTORY - MODERÁTORY A MEDIÁTORY ZÁTĚŽE

Prožitky stresu obecně spočívají v nedostatku uspokojení potřeb nebo v nedostatku stability; vyznačují se často konflikty s osobami nebo okolím a mohou se stát ohrožením existence. Subjektivně jsou tyto zkušenosti zátěže spojeny s averzivními pocity: s pocity hladu, únavy a bolesti při zakoušení tělesných stavů nedostatku, s pocity hněvu, zloby, strachu, závidění, úzkosti, smutku a osamocení u sociálních konfliktů a izolace, s pocity viny a studu u eticko-normativních konfliktů. Tyto pocity se vyzačují subjektivně, tzn. individuálně rozdílně díky vlastním emočním zkušenostem, částečně zůstávajícím v nevědomí, které jsme zažili v podobné nebo v asociující situaci a které jsou upevněny v naší psychické struktuře. Právě tak účinné jsou i naše představy, vytvořené o sobě a okolí, jakož i naše rozdílné genetické predispozice pro přijetí a zpracování averzivních zážitků a pocitů.

Subjektivní zkušenosti vedou k tomu, že se člověk pokouší - jako všechny organismy u stresu - vyhnout se tomuto stavu, bránit se proti němu nebo se na něj adaptovat. Kromě toho si vytvořil a rozvinul nástavbu mýtů, náboženství a umění, které dávají utrpění vyšší smysl, vysvětlují ho nebo nabízejí různé přístupy a reflexe pro tyto bolestné zkušenosti (viz např. Hladký 1993, Kebza 2005).

Vyvinuté strategie zvládání zátěže, modifikátory zátěže, představují komplex moderátorů a mediátorů, tj. soubor proměnných, které odpovídají za interindividuální rozdíly v průběhu kauzálního řetězce, který

tvorí: stresová situace - vnímaný psychologický stres - důsledek stresu (Mlčák 1999).

Pomineme-li psychoanalytické koncepcí obrany (potlačení, únik, agrese, sublimace, regrese, fixace aj.), pak se východiskem výzkumu procesů zvládnání stresu stala práce R. S. Lazaruse z roku 1966 „*Psychological stress and the coping process*“. V této práci Lazarus provedl koncepční analýzu, která vychází z toho, že stres sestává ze tří procesů. Jsou jimi:

- percepce ohrožení sebe samého;
- kognitivní příprava potencionální reakce;
- realizace této reakce.

Coping je vlastně realizace této odpovědi. Tzv. zvládací reakcí se rozumí vědomé reagování na stresovou situaci. Obecně při ní může jít o víceméně efektivní řešení stresové situace, i když hlavním záměrem zvládací reakce je dosažení maximální efektivity.

Při zvládnání stresové situace jsou danému člověku k dispozici různé zdroje pomoci, tzv. *salutory*. Pomineme-li vnitřní zdroje, pak v rámci externích salutorů stojí na prvním místě bezesporu sociální opora.

Evoluce člověka se realizovala v sociálních podmínkách, ve kterých spolupráce s jinými lidmi byla jednou z hlavních podmínek přežití. V situaci ohrožení hledáme u jiných nejen pomoc, ale také oporu. „*O sociální opoře se předpokládá (a hlavní proud výzkumů to potvrzuje), že usnadňuje jedinci zvládnání zátěže. Umožňuje jedinci se integrovat, vytvářet si identitu, budovat si a udržovat sebedůvěru, regulovat city; pomáhá mu při zvládnání zátěže, umožňuje sociální kontrolu a řízení*“ (Mareš 2003: 34).

S. B. Cohen a T. A. Wills (1985; In: Vašina 1998) uvádí čtyři typy sociální opory, a to emoční, informační, kamarádkou a materiální. *Informační* opora spočívá v poskytnutí rady, která má pomoci řešit situaci. *Kamarádká* opora souvisí s umožněním být ve společnosti, ať už jde o volný čas, rekreační nebo další aktivity. *Materiální* opora spočívá v poskytnutí materiálních, finančních prostředků, úsluh nebo praktické pomoci. *Emocionální* opora spočívá ve vyjádření pocitu, že osoba přijímající podporu je kladně hodnocena a vážena, milována a patří k nám.

Sociální opora může ovlivnit hodnocení stresorů, případně přispět k adaptivní reakci na stresory, tj. působení se může projevit v procesu hodnocení nebo v podpoře adaptivního chování. Někdy je pozitivní účinek sociální opory chápán jako nezávislý na stresu. Dobré vztahy k lidem, projevovaná přízeň apod. vytvářejí situaci sociální pohody, která může působit přímo na zdraví bez ohledu na to, zda jedinec stres prožívá, nebo ne. Někdy sociální opora může působit i negativně, a to zvláště tehdy, není-li požadována, vede-li k ohrožení sebedůvěry a sebeúcty, podporuje-li nebo zdůrazňuje-li pocity bezmoci a společensky nepříznivě hodnoceného stavu, tedy je-li v rozporu s potřebami jedince.

Jinou, vnitřní podmínku zvládnání stresu představuje *vyhýbání se přetížení*. K dosažení tohoto stavu používají lidé různé operace, např. ovládnutí stresující informace výběrem pouze jediného aspektu dané zatěžující události (Horowitz 1979).

Inteligenci a přizpůsobivost zahrnuje teorie S. Epsteina (1990). Lidé, kteří si dokáží poradit se stresem, uvažují v dané zátěžové situaci *konstruktivně*, zatímco osoby, které si se stresem neporadí, vykazují *destruktivní myšlení*. Destruktivní myšlení se koncentruje na negativní aspekty sebe samého i okolního světa. Individuum na sobě vidí především vady a svět vnímá jako ohrožující místo. Tyto dva sklony, vzájemně provázané, tvoří základ skrytých teorií o vlastních schopnostech „poradit si se světem“.

Traumata a potlačování myšlenek. Osoby, které byly v dětství traumatizované, ale nikdy o tom nemluvily, jsou častěji náchylné k *chorobám* (Pennabaker 1992; In: Friedman et al. 1992). Potlačování traumatických událostí může být velmi škodlivé. Dlouhotrvající, vnitřní zákaz myšlení o úrazech vyvolává stres. Vhodnější je trauma přepracovat a odložit ad acta. Mluvení a psaní snižuje napětí vznikající ze snahy utlumit něco, co námi otřásl.

Pozitivní emoční stavy, optimismus, humor představují z evoluční perspektivy adaptační mechanismus, který individuu poskytuje *informace* o kondici jeho soustavy odolnosti a také motivaci k provádění činností, které jej posilují (Salovey et al.: 2000). Jedním z problémů západní kultury je sklon k potlačování nebo ignorování vlastních emocí - západní kultura si více cení racionálních postojů. Vyplývá to z tradice posuzování emocí jako osobních stavů.

Nezdolnost (hardiness) představuje tři navzájem propojené aspekty osobnosti (Kobasa - Maddi - Kahn 1982):

1. místo kontroly spojené s přesvědčením o možnosti ovlivňovat vlastní život; opak tvoří bezmocnost;
2. angažování se - přesvědčení, že život má cíl a smysl, schopnost ztotožnit se se svým životem a nalézt v něm smysl; opak tvoří odcizení se sobě;
3. schopnost chápat změny ve svém okolí jako rozvojové možnosti a ne pouze jako ohrožení; přijímání výzev s přesvědčením, že obtížné podmínky jsou něčím normálním a vytvářejí příležitost k sebezdokonalení a rozvoji.

Tvůrci konstruktů nezdolnosti chápou život jako neustálou změnu, a proto je život spojen se stresujícími událostmi. Člověk ale není nebo nemusí být bezmocný vůči výzvám z jeho prostředí, je schopen transformovat stresující životní události na možnost a příležitost dalšího osobnostního vývoje a využít této příležitosti ke svému prospěchu.

Idea nezdolné osobnosti vzbudila velký zájem. Mnoho výzkumníků si kladlo otázku, proč takovýto typ osobnosti souvisí s menším množstvím onemocnění. Bylo potvrzeno, že „nezdolní lidé“ méně vnímají svět

v kategoriích ohrožení a jsou schopni poradit si v tíživé situaci použitím strategie řešení problémů nebo strategie hledání opory (Florian - Mikulicer - Taubman 1995). V situaci stresu se lidé s vyšší hladinou nezdolnosti popisují s větším množstvím pozitivních tvrzení o sobě a menším množstvím negativních názorů na toto téma (Alfred - Smith 1989).

Sense of Coherence (SOC) A. Antonovského, soudržnost osobnosti, propojuje tři komponenty:

1. *Srozumitelnost* - kognitivní tendence určitým způsobem vnímat a chápat svět. Lidé s vysokou úrovní srozumitelnosti vidí svět jako celek, kde vše, včetně člověka, má svůj smysl a řád. Naopak lidé s nízkou úrovní srozumitelnosti vidí svět chaoticky a nejsou schopni se v něm orientovat.
2. *Smysluplnost* - se vztahuje k emocionální stránce postoje člověka k životu. Člověk s vysokou úrovní smysluplnosti chápe problémy, se kterými se v životě setkává, jako výzvu. Lidé na opačném pólu se naopak mohou cítit podobnou situací ohrožení.
3. *Zvládnutelnost* - jako motivační stránka osobnosti. Na jejím kladném pólu dominuje přesvědčení, že i větší obtíže lze zvládnout. Lze hovořit o tzv. vnitřním místě kontroly. Naopak lidé s vnějším místem kontroly jsou přesvědčeni, že problémy, s nimiž se v životě setkávají, nelze vlastní aktivitou ovlivnit a zvládnout, z čehož pramení pocit úzkosti, který může vyústit v depresi (Antonovsky 1979; In: Křivohlavý 1994, 2001).

Teorie SOC i hardiness podtrhují jeden důležitý faktor, a to smysluplnost. Nalezení smyslu své existence považují za významný protektivní faktor duševního i tělesného zdraví. Na tento důležitý fakt upozorňoval např. V. E. Frankl, který svoji metodu léčby neuróz (logoterapii) opírá o hledání a nalézání smyslu života (Kratohvíl 1997).

COPINGOVÉ STRATEGIE

Coping představuje behaviorální kontrolu různých zátěžových situací.

Coping zaměřený na problém vychází z představy individua, že problém je zvládnutelný výběrem optimálního způsobu chování. Strategie řešení problémů zahrnují vymezení problému, hledání alternativních řešení, zvažování alternativ z hlediska námahy a přínosu, volbu mezi alternativami a realizaci vybrané alternativy. Patří sem také limitované řešení v podobě zvládnutí jen aktuální situace bez ohledu na budoucí důsledky. Tato strategie zahrnuje vyjádření obtížnosti či nedosažitelnosti optimálnějšího řešení. Řešení může být nasměrováno i dovnitř: osoba mění něco v sobě místo toho, aby změnila prostředí.

Lidé, kteří mají sklon používat ve stresových situacích zvládnání zaměřené na problém, vykazují v průběhu a po odeznění stresové situace nižší hladiny deprese.

Coping zaměřený na zvládnání emocí by měl zabránit zaplavení psychiky negativními emocemi jako důsledky stresu. Jednoznačně účelnou je tato strategie v případě neovlivnitelnosti a neřešitelnosti situace. Existuje mnoho způsobů, jak zvládnout vlastní negativní emoce. Nejčastěji uváděné behaviorální a kognitivní postupy mohou být adaptivní, jiné ale mohou způsobovat člověku paradoxně více stresu.

- *Behaviorální strategie* používají různé prostředky ke zmírnění naléhavosti problémů, např. tělesná cvičení.
- *Kognitivní strategie* zahrnují dočasné odsunutí problému z vědomí a zmírnění ohrožení změnou významu situace. Často zahrnují přehodnocení situace, přístupu, respektive nalezení „vhodné interpretace“ problému. Tento způsob by měl vést k vyrovnání se s nedosažitelným a ke hledání jiného uspokojení.
- Specifickou variantou je tzv. *sebeznevýhodňující strategie* (self-handicapping strategy), která spočívá v předem vyloučené možnosti pozitivního řešení a tím i možnosti zklamání. Tato metoda má svá velká negativa ve zbytečné rezignaci, omezeném úsilí, kdy se jedinec již předem smiřuje s vyšší pravděpodobností neúspěchu.

C. S. Carver, M. F. Scheier a J. K. Weintraub (1989; In: Paulík 2006) charakterizují coping zaměřený na problém, na emoce a dysfunkční způsoby zvládnání zátěže takto:

COPING ZAMĚŘENÝ NA PROBLÉM:

- aktivní postupy (záměrná koncentrace pozornosti, vyvíjení úsilí k dosažení cíle);
- uvážlivé plánování;
- selekce rušivých vlivů (odklad jiných záležitostí a aktivit odvádějících od řešení);
- jednání s časovým odstupem (kontrola tendencí k okamžitým reakcím).

COPING ZAMĚŘENÝ NA EMOCE:

- vyhledávání emoční podpory okolí;
- akceptování problému a nutnosti jeho řešení;
- pozitivní interpretace situace (zaměření na kladné stránky problému a možný přínos);
- popření problémů, ignorování;
- obrát k víře.

DYSFUNKČNÍ STRATEGIE ZVLÁDÁNÍ ZÁTĚŽE:

- projevování negativních emocí;
- mentální a behaviorální oddálení (snaha odpoutat se od problému zaměřením se na jiné aktivity, projevy pasivity, bezmoci, rezignace na cíle);
- snaha uniknout z obtížné situace a vyhnout se nutnosti jejího řešení pomocí drog.

ZÁVISLOST NA DROGÁCH

Snaha uniknout z obtížné životní situace a vyhýbání se nutnosti jejího řešení může vést k dysfunkční strate-

gii zvládnání stresu pomocí drog. Závislost na drogách a obecně návykové chování je spojeno nejen s neodbytnou silnou touhou po droze, ale také po určité činnosti (hře, jídlu, sexu) s cílem utéci od současného nežádoucího psychického stavu k jinému žádoucímu stavu. Tohoto cíle chce jedinec dosáhnout trvale nebo v periodách. Uvedené touze jsou podřízeny rozum i emoce, chování se postupně stále více vymyká volní regulaci a člověk ztrácí sebekontrolu.

Vzniku a vývoji závislosti je v literatuře věnována zvláštní pozornost jako tématu v mnoha směrech ústřednímu především proto, že otázky léčby a prevence mohou být řešeny, je-li pochopen mechanismus vzniku.

Moderní přístup k řešení závislosti má systémový charakter, podložený obecnou teorií systémů. Podle této teorie je každý jev závislý na interakci s jevy jinými, s nimiž tvoří systém, který je součástí systémů jiných. Zneužívání drog nastává v důsledku interakce osobnostního systému (s biologickými, psychologickými a sociálně podmíněnými subsystemy) s interpersonálním systémem (vztahy v rodině, vztahy k vrstevníkům, škole atd.) a se systémem širších sociálních vztahů (k městu a jeho problémům, národu atd., zprostředkovaným mj. hromadnými sdělovacími prostředky (médií)).

Známý systémový model J. Wallaceho (In: Rotgers 1999) používá k jejímu popisu a vysvětlení, v souladu s převažujícím pojetím závislosti na drogách, bio-psycho-sociálně-spirituální aspekty a souvislosti.

Biologická úroveň - droga svými chemickými účinky způsobuje změny v mozku (dochází k vyplavení neuromediátorů v některých oblastech a k účinkům na receptory), které vedou k pozitivním i negativním změnám kognitivních funkcí, afektů a chování. Snaha o znovuprožití vysoce pozitivních pocitů motivuje jedince k dalšímu užívání látky, a to i přes její negativní důsledky. Závislý zůstává chycen v kruhu: na počátku je pozitivně posíleno iniciální užití drogy, které vede k abnormálnímu chemismu mozku, jenž způsobuje negativní afektivní i kognitivní stav, který podporuje touhu po opakovaném užití drogy.

Psychologická úroveň - úzce souvisí s emočními důsledky působení drogy v mozku. Závislosti může předcházet nedostatek sebeúcty, problémy sebehodnocení, je ale pravděpodobné, že negativní sebehodnocení představuje zároveň důsledek závislosti (konflikt mezi morálními hodnotami střizlivé osobnosti a jejím jednáním v intoxikaci). Drogy mohou redukovat úzkostné a depresivní stavy, současně jsou také jejich příčinou. Intoxikace zbavuje pocitů neschopnosti a nedostatečnosti bez vlastního přičinění. Uživatel prožívá vzrušující emoce, zbavuje se nudy, bázlivý a stydlivý jedinec ztrácí zábrany, subjektivně dobře komunikuje s okolím, což vše posiluje další abúzus.

Sociální úroveň - odpovídá charakteru a okolnostem interpersonálních vztahů s jejich případným

brzdícím či deformujícím vlivem na zrání jedince. Jedním z problémů osob, které se dostaly do bludného kruhu závislosti, je narušení významných vztahů k blízkým osobám, které drogy neužívají. Vztahy často narušují zklamaná očekávání, pocity viny, lítosti a bezmoci, které mají kořeny např. v nedostatečných dovednostech potřebných k řešení konfliktů a k udržení intimních vztahů obecně. Doprovází je stres a naučenou strategií zvládnání vztahových problémů je pak užívání návykových látek. Závislost doprovázejí problémy na pracovišti a také potíže finanční. Uvedené komplikace, tj. neschopnost plnit běžné společenské role, nespokojenost s vlastním životem a nedohlednost řešení obtíží zvyšují prožívaný stres, který vede k dalšímu užívání drogy.

Spirituální úroveň - souvisí s pocity odcizení, izolace, vnitřní prázdnoty a ztráty smyslu života. Užívání návykové látky může představovat příznak narušení přirozených seberealizačních tendencí, jejichž základ tvoří zpochybnění sebe sama a ohrožení autentických vztahů k lidem. Intoxikace eliminuje pochybnosti a vyvolává pocit možné seberealizace. Po odeznění účinku dochází k původní prožitkové krizi, která je ještě výraznější a je jedním z motivů opakovaného užití drogy. Závislost vzniká z existenciálních pocitů jasně vidět sebe, své místo mezi lidmi a smysl života vůbec.

OSOBNOSTNÍ FAKTORY ZÁVISLOSTI

V současné době již nikdo z psychologů nepochybuje o tom, že osobnost se v každém okamžiku dostává do určité situace, která přinejmenším zabarvuje nebo modifikuje prožívání a chování. Extrémní názor, podle něhož prožívání a chování determinuje výhradně intenzita jednotlivých rysů osobnosti a jejich struktura, patří nenávratně do minulosti. Podobně extrémní je názor, který tvrdí, že prožívání a chování determinují jen vlastnosti situace a že je možné dokonalým poznáním situace člověka bezesbýtku vysvětlit. Prožívání a chování znamenají výsledek součinnosti rysů a situací. Je-li chování primárně generováno vnitřní dispozicí, pak je situace aspoň ovlivňuje ve svém průběhu. Je-li chování reakcí na situaci, je individualizováno aktuálním funkčním stavem, vnitřními dispozicemi osobnosti, sociálními dovednostmi a strategiemi.

Osobnostní faktory se z hlediska etiologie látkové závislosti studují v těchto souvislostech:

1. Vzhledem k vývojovým aspektům osobnosti závislých;
2. Vzhledem ke strukturním a dynamickým charakteristikám osobnosti závislých.

Ad 1. Vývojové aspekty osobnosti látkově závislých

Některé psychologické studie poukazují na existenci souvislosti mezi zneužíváním látek a adolescentní krizí, při níž se objevuje celá škála odlišností a nápadností v prožívání a chování v této specifické fázi lidského vývoje.

Vývojová krize, spojená se stresem, přitom není něčím patologickým. Zátěžové situace ve vývoji znamenají zákonitý jev. Jsou navozeny buď nějakou významnou vnější událostí, nebo genetickým programem vývojových změn, jimž brání v realizaci nějaká překážka.

Navzdory tomu, že zatím nejsou formulovány charakteristiky typické rodiny či typických rodičů konzumenta návykových látek, výsledky naznačují dva způsoby, jimiž rodina ovlivňuje užívání drog:

- prostřednictvím rodinné konformity spoluvytváří určité postoje k pití alkoholu, kouření, užívání léků atd. Svou roli sehrává i „spoluzávislost (codependence) členů rodiny“. Spoluzávislost představuje směsici osobnostních poruch s manifestní depresí a úzkostí a projevuje se v dysfunkčních rodinách a vztazích. V rámci rodinné jednotky se považuje za účelovou, adaptivní, homeostatickou strategii vyrovnávání se se zátěží. Spoluzávislost je rovněž abúzus látek u členů rodiny nebo podpurné obdivné chování ve vztahu k jiným uživatelům drog.
- mnoha cestami ovlivňuje vývoj individua, jeho způsoby řešení stresu a zátěžových situací obecně. Rodina se neustále vyvíjí a mění. Reaguje na vnější vlivy a také prochází zákonitými vývojovými stadii, která představují uzlové body kvalitativních změn, a tedy i obdobími zvýšené zátěže. Přes tyto změny se udržuje kontinuita, průběžně provázená snahou o zachování rodinné homeostázy. Ta je založena na psychických potřebách a statusu jednotlivých členů. Pokud je homeostáza flexibilní a přístupná změně, zachovává si rodina schopnost reagovat přiměřeně na zátěž a změny jako celek. Pokud se uplatňují mechanismy rigidní a nepružné, je homeostáza ohrožována, objevují se kompenzační mechanismy a rodinné prostředí se stává patogenním. Již méně jasné je, jak se patogenní rodinné soužití promítá do vlastností a chování individua, jak a za jakých okolností figurují rodinné struktury při vzniku a vývoji psychosociálních poruch.

Ad 2. Osobnostní charakteristiky závislých na látkách

Rejstřík osobnostních vlastností k možné predikci počátku abúzu u adolescentů byl na základě longitudinálních studií zformulován již koncem sedmdesátých a v průběhu osmdesátých let dvacátého století. Vedle dominujících emočních poruch (s výraznou složkou úzkostnosti, lability, deprese a hostility, s hypochondrií a strachem ze smrti) stojí v popředí tohoto spektra např. neadekvátní sebepojetí nebo motivační nezralost s typicky nízkou aktivitou, hypobulií, nerozhodností, nezodpovědností, impulsivností a nízkou frustrační tolerancí. Seznamy prediktorů zahrnují dále takové projevy jako ostýchavost, citlivost, agresivitu, poruchy pozornosti, neschopnost realizovat plány, pocity přehlížení, výkony pod úrovní vlastních schopností, vnitřní neklid, vnější místo kontroly (Netík, Nešpor, Csémy, Kalina, Zášková aj.).

Není zcela zřejmé, zda daný typ osobnosti představuje možný prediktor pozdějšího abúzu nebo zda jde spíše o jeho následek, tj. zda akcentované nebo abnormální osobnostní rysy představují psychickou komplikaci dřívějšího abúzu. Vymezení specifické osobnosti jako prediktoru abúzu odmítá řada odborníků s poukazem na obtížnost průkaznosti kauzálního řetězce, na jehož počátku stojí určitá osobnostní struktura a na konci abúzus návykové látky. Přes tyto dosud nezodpovězené otázky přináší poznání a pochopení osobnosti jedinců s nadměrnou spotřebou návykových látek nesporný význam z výše uvedených důvodů, tj. vzhledem k tvorbě účinných preventivních programů a také pro výběr adekvátních psychoterapeutických zásahů a vedení léčby závislých (Zášková 1998).

POUŽITÁ LITERATURA A INFORMAČNÍ ZDROJE

- ALFRED, K. D. - SMITH, T. W. (1989): The hardy personality. Cognitive and Physiological Responses to Evaluation Threat. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, pp. 257-266.
- ANTONOVSKY, A. (1979): *Health, stress and coping*. San Francisco: Jossey Bass. In: Křivohlavý, J. (1994): *Jak zvládat stres*. Praha: Grada.
- CARVER, C. S. - SCHEIER, M. F. - WEINTRAUB, J. K. (1989): Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 2, pp. 267-283. In: Paulík, K. (2006): *Determinace lidského zvládnutí zátěže*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis. Ostrava: OU.
- COHEN, S. B. - WILLS, T. A. (1985): *Stress, social support and the buffering hypothesis*, *Psych. Bulletin*. In: Vašina, B. (1998). *Psychologie zdraví*. Ostrava: OU.
- EPSTEIN, S. (1990): Cognitive-experiential self-theory. In: L. A. Pervin (ed.), *Handbook of personality: Theory and research*. New York: Guilford Press, pp. 165-191.
- FLORIAN, V. - MIKULICER, M. - TAUBMAN, O. (1995): Does hardiness contribute to mental health during a stressful real-life situation? The role of appraisal and coping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, pp. 687-695.
- FRIEDMAN, H. S. (ed.) (1992): Understanding hostility, coping and health. In: *Hostility, coping and health*. Washington, D.C.: American Psychological Association, pp. 3-9.
- HLADKÝ, A. a kol. (1993): *Zdravotní aspekty zátěže a stresu*. Praha: UK.
- HOBFOLL, S. E. (1988): *The ecology of stress*. New York: Hemisphere.
- HOROWITZ, M. J. (1979): Psychological response to serious life events. In: Hamilton, W. - Warburton, D. (eds.), *Human stress and cognition*. New York: Wiley, pp. 237-263.
- KEBZA, V. (2005): *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha: Academia.

- KOBASA, S. C. - MADDI, S. R. - KAHN, S. (1982): Hardiness and health. A prospective study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 1, 168-177.
- KRATOCHVÍL, S. (1997): *Základy psychoterapie*. Praha: Portál.
- KŘIVOHLAVÝ, J. (1994): *Jak zvládat stres*. Praha: Grada.
- KŘIVOHLAVÝ, J. (2001): *Psychologie zdraví*. Praha: Portál.
- LAZARUS, R. S. (1966): *Psychological stress and coping process*. New York: McGraw-Hill.
- LAZARUS, R. S. - FOLKMAN, S. (1984): *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer.
- MAREŠ, J. et al. (2003): *Sociální opora u dětí a dospívajících III*. Hradec Králové: Nucleus.
- MEICHENBAUM, D. (1977): *Cognitive-behaviour modification: An interactive approach*. New York: Plenum Press.
- MLČÁK, Z. (1999): *Psychická zátěž u dětí základní školy*. Ostrava: OU.
- PAULÍK, K. (2006): *Determinace lidského zvládní zátěže*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis. Ostrava: OU.
- RENSING, L. - KOCH, M. - RIPPE, B. - RIPPE, V. (2006): *Mensch im Stress*. München: Spektrum.
- ROTGERS, F. et al. (1999): *Léčba drogových závislostí*. Praha: Grada.
- RUDOLF, G. (2000): *Psychotherapeutische Medizin und Psychosomatik*. Stuttgart: Thieme.
- In: Rensing, L. - Koch, M. - Rippe, B. - Rippe, V. (2006): *Mensch im Stress*. München: Spektrum.
- SALOVEY, P. - ROTHMAN, A. J. - DETWEILER, J. B. - STEWARD, W. T. (2000): Emotional states and physical health. *American Psychologist*, 55, pp. 110-121.
- SELIGMAN, M. E. P. (1975): *Helplessness*. San Francisco: W. H. Freeman.
- VAŠINA, B. (1998): *Psychologie zdraví*. Ostrava: OU.
- ZÁŠKODNÁ, H. (1998): *Děti, mládež a drogy*. Ostrava: OU.
- Studie vznikla jako součást výzkumu s názvem „Osobnostní proměnné jako moderátory a mediátory zátěžové odolnosti“ podporovaného GAČR 406/06/0796.**

ADDRESS & ©

doc. PhDr. Helena ZÁŠKODNÁ, CSc.
Katedra sociální práce a sociální politiky
Zdravotně sociální fakulta
Jihočeská univerzita
Jírovцова 24/1347, 370 04 České Budějovice
Czech Republic
zaskodna@seznam.cz

IMPLEMENTÁCIA IKT DO KLASICKÝCH FORIEM VZDELÁVANIA NA FAKULTE ZÁHRADNÍCTVA A KRAJINNÉHO INŽINIERSTVA V NITRE

Implementation of Information and Communication Technology to Traditional Form of Education in Horticulture and Landscape Engineering Faculty in Nitra

Dagmar HILLOVÁ

Souhrn

Implementácia IKT do klasických foriem vzdelávania je v 21. storočí nevyhnutnou podmienkou kvalitnej výučby. LMS Moodle je systém pre podporu a správu výučby kvetinárskych disciplín na Katedre biotechniky parkových a krajinných úprav. V rámci LMS Moodle je zostavený a spustený elektronický kurz vzdelávania Produkcia trvaliek a cibuľovín. Účastníci kurzu sa zúčastnili dotazníkového prieskumu, ktorý sledoval atraktivitu výberu študijného materiálu v e-kurze. 93 % účastníkov navštevovali kurz veľmi často, t.j. každý 1x 1-3 týždňe, 60 % účastníkov elektronická forma vzdelávania uľahčila štúdium a až 71 % účastníkov považuje vzdelávacie modul Kniha za atraktívny.

Kľúčová slova: LMS Moodle - Produkcia trvaliek a cibuľovín - študijný materiál

Summary

Implementation of information and communication technology to the traditional form of education is a necessary condition of the learning quality in the 21st century. Moodle is one of the best free available Open Sources LMS which is used in flowering subjects at the Department of Biotechnics of Park and Landscape Arrangement. E-course of Herbaceous Perennials and Bulbs Production was created and set off in LMS Moodle. E-course participants were participating in a questionnaire research which monitored: attractiveness of study source selection in the e-course Herbaceous Perennials and Bulbs Production. 93 % participants attended the e-course very often (1 x 1-3 weeks), 60 % participants of the e-course considered studying to be easier and 71 % participants considered learning module "Book" to be attractive.

Key words: LMS Moodle - Perennials and bulbs production - studying material

Elektronické vzdelávanie (e-learning) je modernou formou vzdelávania, ktorá sa v súčasnom období rozvíja aj v našich podmienkach. V dnešnom svete moderných informačných a komunikačných technológií môžeme e-learning charakterizovať ako najmodernejší spôsob multimediálnej výučby na báze internetu. E-learning je vhodný najmä pre dištančné vzdelávanie (Hennyeyová, K.; in: Khan, B. H. 2006), ale jeho využitie nachádza opodstatnenie aj v kontaktnej výučbe. Prenikanie sofistikovaných foriem vzdelávania do kontaktnej výučby umožňuje využitie študijných materiálov v atraktívnejšej elektronickej forme, s aktuálnymi odkazmi na konkrétne stránky s odbornou problematikou, s možnosťou pružnej a efektívnej aktualizácie a dynamického vývoja týchto materiálov. T. Beláková (2007) zdôrazňuje sociálny význam implementácie IKT do klasických foriem vzdelávania, a vidí ho hlavne v prehľbujúcich sa sociálnych rozdieloch medzi užívateľmi IKT a tými, ktorí IKT

prostriedky nevyužívajú. S touto problematikou súvisí aj konkurencieschopnosť na trhu práce, kde znalosť IKT je jednou z nevyhnutných podmienok uplatnenia sa. Implementácia IKT do klasických foriem vzdelávania je v 21. storočí nevyhnutnou podmienkou kvalitnej výučby, a prostriedkom modernizácie výučby predmetov v odbore Biotechnika parkových a krajinných úprav na FZKI SPU v Nitre (Hillová 2007; Paganová 2007; Raček 2008).

LMS MOODLE

Learning Management System **MOODLE** (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment - modulové objektovo orientované dynamické vzdelávacie prostredie) je softvérový balík využívajúci CMS (Course Management System - Systém správy kurzov) pre podporu prezenčnej aj dištančnej výučby prostredníctvom on-line kurzov dostupných na internete (Švejda 2006).

LMS Moodle prostredníctvom webového rozhrania umožňuje učiteľovi efektívnu tvorbu elektronickej formy prezentovaných údajov s rôznou úrovňou členenia textu a grafickej úpravy. Systém sa osvedčil predovšetkým ako prostriedok na:

- tvorbu štruktúry jednotlivých kurzov podľa schválených študijných programov;
- tematické alebo časové členenie jednotlivých kurzov;
- priradovanie pedagóga, alebo pedagógov jednotlivým kurzom a ich osobnú zodpovednosť za napĺňanie obsahu príslušného kurzu;
- umožnenie hosťovského alebo šifrovaného prístupu študentov jednotlivých kurzov,
- zverejňovanie rôznych typov študijných materiálov a dostatočných informácií, ktoré môžu byť tvorené pripojenými súbormi, hypertextovými odkazmi, spustiteľnými súbormi apod.;
- rozsiahle možnosti synchrónnej výučby, ako napr. virtuálne triedy, chat apod.;
- získavanie spätnej väzby, kontroly termínov odovzdávania zadaní a okamžité vyhodnotenie testov;
- komunikácia pedagóga so študentmi, resp. študentmi medzi sebou;
- vyhľadávanie informácií, ktoré sú súčasťou systému;
- sledovanie aktivít jednotlivých účastníkov kurzov (Švejda 2006).

Už dlhšiu dobu je na SPU (konkrétne na Fakulte ekonomiky a manažmentu) dostupná možnosť využívať vo výučbe služby systému pre podporu a správu výučby LMS MOODLE. Tento systém je dostupný pre všetkých pedagógov, ktorí by chceli prostredníctvom web-stránky venovanej ich odboru doplniť priamu výučbu rôznymi materiálmi, prípadne komunikovať so študentmi (Chlebec 2005). Pedagogickým pracovníkom SPU v Nitre bola v roku 2007 ponúknutá účasť na projekte ESF: **ON-LINE VZDELÁVANIE ZAMERANÉ NA E-LEARNING PRE ZVÝŠENIE KVALIFIKAČNÉHO POTENCIÁLU VYSOKOŠKOLSKÝCH UČITEĽOV**, ktorého cieľom bolo vyškolenie vysokoškolských učiteľov v používaní moderných foriem vzdelávania pomocou e-learningu v prostredí MOODLE. V rámci kurzu bola zabezpečená praktická aplikácia teoretických základov realizácie e-learningových kurzov. Pod odborným vedením lektorov bola zostavená základná štruktúra elektronickej kurzu **Produkcia trvaliek cibuľovín**, ktorý bol následne v priebehu zimného semestra napĺňaný obsahom. Je nutné zdôrazniť, že tvorba elektronickej formy vzdelávania je postavená na dobrovoľnej, časovo náročnej práci jednotlivých pedagógov, ktorí majú záujem vytvárať a následne naplňať elektronickej kurzy, a pedagógov, ktorí majú záujem vyškoliť a prehĺbovať zručnosti v oblasti elektronickej vzdelávania v praxi (v tomto projekte konkrétne v prostredí MOODLE), čo následne prispieva k budovaniu odbornej informačnej spoločnosti a modernej Európy.

POSTOJ POSLUCHÁČOV FZKI SPU V NITRE K ZAVEDENIU E-FORMY VZDELÁVANIA

V zimnom semestri školského roku 2007/08 bol v rámci LMS Moodle zostavený a spustený na stránke <http://www.moodle.uniag.sk/fzki> elektronickej kurzu vzdelávania **Produkcia trvaliek a cibuľovín**, ktorý vznikol ako podporná aktivita k riadnej forme výučby s cieľom doplniť chýbajúce informačné zdroje k uvedenej problematike. Elektronickej kurzu Produkcia trvaliek a cibuľovín má rovnaký názov ako predmet z akreditovaného študijného programu Biotechnika parkových a krajinných úprav, v rámci ktorého bol aplikovaný.

Kurz bol rozdelený na 10 tematických okruhov, zodpovedajúcich harmonogramu kontaktnej výučby uvedeného predmetu. Elektronickej kurzu sa zúčastnilo 45 poslucháčov, z toho 23 poslucháčov dennej formy a 22 poslucháčov externej formy, ktorí mali šifrovaný prístup (na základe užívateľského konta a zodpovedajúceho hesla). V rámci kurzu boli zverejnené nasledovné typy študijných materiálov:

- pripojené súbory (MS Word, MS Excel, MS PowerPoint);
- hypertextové odkazy;
- spustiteľné súbory, t.j. vzdelávacie moduly a materiály integrované v systéme LMS Moodle (Kniha, Test, Webová stránka).

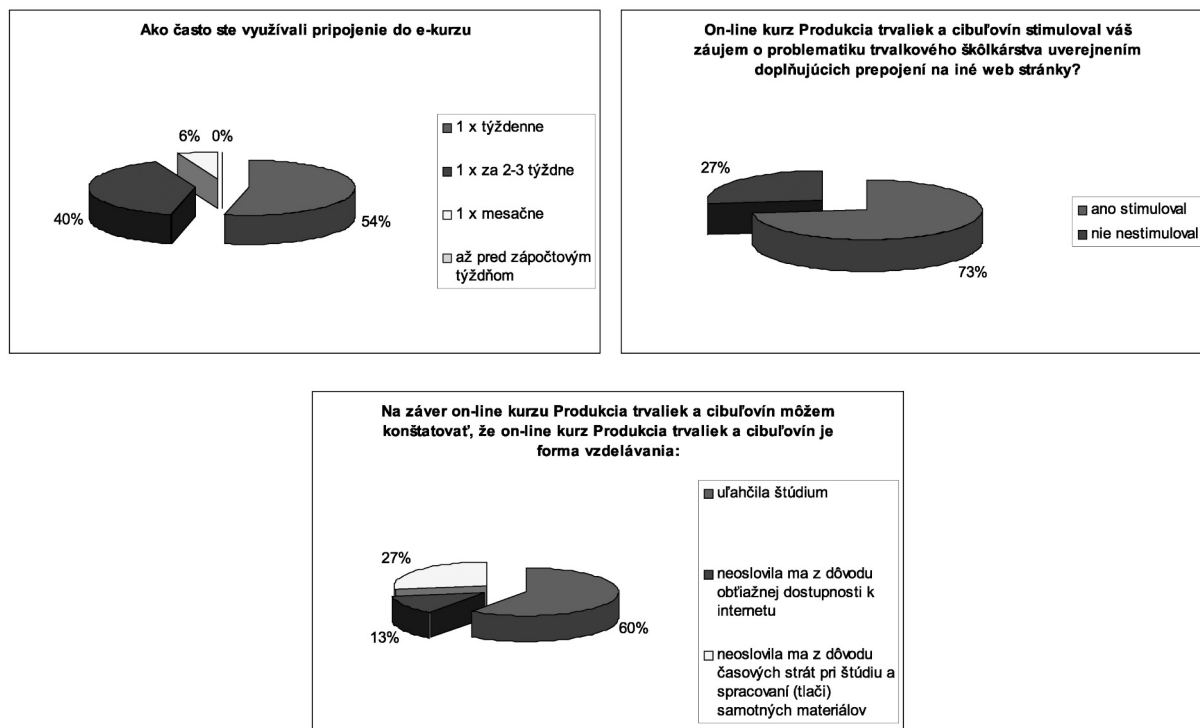
Pri zápise do elektronickej kurzu Produkcia trvaliek a cibuľovín sa jeho účastníci zúčastnili dotazníkového prieskumu, ktorý sledoval ich postoj k zavedeniu e-foriem vzdelávania do klasickej kontaktnej výučby v predmete Produkcia trvaliek a cibuľovín. Na základe výsledkov dotazníka „**Vaše skúsenosti a očakávania**“ môžeme konštatovať, že neznalosť a nepoužívanie internetu medzi poslucháčmi predmetu Produkcia trvaliek a cibuľovín je skôr výnimkou (2 respondenti odpovedali, že internet takmer nevyužívajú). S elektronickej formou vzdelávania sa stretol iba jeden respondent, prevažná väčšina respondentov nemá skúsenosti s používaním e-foriem vzdelávania ani z praktického, ani teoretického hľadiska. Očakávania aktuálneho prístupu k informáciám a ich komplexnejšieho multimediálneho spracovania v porovnaní s klasickej formou výučby doplnenou vydaním skript sú veľmi veľké (73 % respondentov).

Po absolvovaní elektronickej kurzu Produkcia trvaliek a cibuľovín sa opäť účastníci zúčastnili dotazníkového prieskumu, ktorý sledoval atraktivitu výberu študijného materiálu v e-kurze. Dotazník „**Záverčný test skúseností s on-line vzdelávaním**“ bol zostavený z viacerých otázok a možností odpovedí, ako uvádza obrázok 1 a tabuľka 2. Na základe výsledkov dotazníka môžeme konštatovať, že takmer všetci poslucháči (93 %) navštevovali kurz veľmi často, t.j. každý 2-3 týždeň. Táto vzdelávacia forma u 71 % účastníkov stimulovala záujem o problematiku Pro-

dukcie trvaliek a cibuľovín práve prepojeniami na iné webové stránky. Z hľadiska samotného štúdia sa ale

hypertextové odkazy nestali po formálnej stránke atraktívnym študijným materiálom (tabuľka 2).

Obr. 1: Analýza dotazníka „Záverečný test skúseností s on-line vzdelávaním“ (1. časť).

Väčšine účastníkov (60 %) elektronická forma vzdelávania uľahčila štúdium, žiaľ 40 % účastníkov neoslovila z dôvodu obťažnej dostupnosti k internetu (13 %), prípadne z dôvodu časových strát pri štúdiu a spracovaní (tlačí) samotných materiálov 27 % (čo plne zodpovedá nižšiemu záujmu o uvedenú problematiku - otázka č. 2, v obrázku 1). Ak sa konkrétne pozrieme na účastníka vo vzťahu k forme vzdelávania, tak sú výsledky nasledovné: 65 % účastníkov dennej formy uvádza, že on-line kurz je forma vzdelávania, ktorá im uľahčila štúdium, a v rovnakom pomere (17 %) uvádzajú účastníci dôvod, prečo ich on-line kurz neoslovil. V externej forme vzdelávania sa on-line kurz stal atraktívnou formou vzdelávania pre 54 % účastníkov a až 36 % poslucháčov považuje on-line kurz za

formu vzdelávania, ktorá ich neoslovila z dôvodu časových strát pri štúdiu a spracovaní (tlačí) samotných materiálov. Je paradoxom, že práve poslucháči externej formy vzdelávania, ktorá má rozsahovo tretinovú kontaktnú výučbu v porovnaní s dennou formou, považujú možnosť sprístupnenia študijných materiálov za obťažné, zvlášť v problematike produkcie trvaliek, ktorá je veľmi slabo opublikovaná v domácej literatúre.

Výsledky sme podrobili aj štatistickému vyhodnoteniu vplyvu veku, a formy vzdelávania na možnosti absolvovania e-kurzu (otázka 2, obrázok 1) a očakávania (otázka 3, obrázok 1). Štatisticky preukazuje neovplyvnil vek ani forma vzdelávania odpoveď na žiadnu z týchto otázok (Hillová 2007).

Tab. 2: Analýza dotazníka „Záverečný test skúseností s on-line vzdelávaním“ (2. časť).

Položková analýza dotazníka „Záverečný testskúseností s on-line vzdelávaním“			odpoveď počet respondentov/%
4*	Ktorý výučbový materiál bol vami najviac navštevovaný?	Odkaz na Power-point prednášky	24 / 53 %
		Odkaz na webové stránky s rozširujúcimi informáciami	6 / 13 %
		Odkaz na Knihu - sortiment trvaliek	34 / 76 %
		Odkaz na výsledky skúšky	7 / 16 %

5	Ktorá z foriem výučbových materiálov, bola pre vás atraktívna (po formálnej, nie obsahovej stránke), t.j. práca s týmto materiálom bola pre vás príjemná?	odkaz na wordové, excelové, power-pointové prezentácie	20 / 44 %
		web-stránka, t.j. prednáška o vodných a bažinatých rastlinách	10 / 22 %
		Kniha, t.j. sortiment trvaliek - poznávačka	32 / 71 %
		žiaden materiál po formálnej stránke ma neoslovil, nebol pre mňa atraktívny	0 / 0 %
6	Aký typ výučbového materiálu by ste považovali za atraktívny pri doplnení do on-line kurzu Produkcia trvaliek a cibuľovín?	Chat (učiteľ a študenti navzájom) - na určitú odbornú tému z problematiky	13 / 29 %
		Prednáška, t.j. aktivita, pri ktorej ucelená prednáška je doplnená autotestami a testami, na základe ktorých študent môže postúpiť v ďalšom štúdiu témy, alebo sa musí vrátiť k téme, ktorú na základe testu nezvládol	21 / 47 %
		Písomná práca, t.j. aktivita, ktorá sa spracováva priamo v module Produkcia trvaliek a cibuľovín a učiteľ má právo priebežne do spracovania témy nahliadať a tým opravovať, stimulovať alebo inak aktivovať študenta.	14 / 31 %
		Zadanie, t.j. aktivita, kedy študent vypracuje svoju prácu na vlastnom počítači a následne ju priloží ako súbor do prostredia LMS Moodle, t.j. on-line kurzu Produkcia trvaliek a cibuľovín.	13 / 29 %

*Poslucháči mali možnosť odpovedať viacerými možnosťami, vyhodnocovali sme každú odpoveď.

S cieľom zistiť atraktivitu študijného materiálu sme sa v prieskume zamerali na „navštevovanosť“ jednotlivých typov študijných materiálov. Študenti (54 %) najčastejšie vyhľadávali a následne intenzívne pracovali s prepojením na MS PowerPoint-ové prezentácie prednášok, a vzdelávacie moduly a materiály integrované v systéme LMS Moodle, t.j. Kniha (76 %). Až 71 % účastníkov považuje vzdelávací modul Kniha za atraktívny. Aj napriek tomu, že 40 % účastníkov z rôznych dôvodov elektronická forma vzdelávania neoslovila, žiaden z opublikovaných materiálov nepovažujú za neatraktívny. Pomerne vyrovnané a všetci účastníci (aj tí, ktorých táto forma neoslovila) reagovali na možnosť obohatenia elektronického kurzu novými atraktívnymi vzdelávacími modulmi a materiálmi, integrovanými v systéme LMS Moodle (Chat, Prednáška, Písomná práca, Zadanie). Práve tento výsledok reálne naznačuje nepriamy záujem všetkých účastníkov o elektronické vzdelávanie, ale s rôznymi (v ich ponímaní možno atraktívnejšími) typmi študijných materiálov, ktorými by sa mal e-kurz Produkcia trvaliek a cibuľovín naplniť.

Na záver môžem konštatovať, že poslucháči predmetu Produkcia trvaliek a cibuľovín, ktorí absolvovali svoj prvý elektronický kurz vzdelávania (blended learning), v prevažnej väčšine považovali túto formu vzdelávania za prostriedok, ktorý zvýšil ich záujem

o problematiku produkcie trvaliek a neodradil ich od štúdia. Zavádzanie IKT do kontaktnej výučby má mimoriadny význam hlavne z hľadiska aktualizácie študijných materiálov, neobmedzeného prístupu k študijným materiálom a k samotnému pedagógovi. Žiaľ, musíme taktiež konštatovať, že implementácia IKT do kontaktnej výučby je postavená na úmornej práci jednotlivých pedagógov, ktorí rôzne typy LMS „musia naplniť“.

POĎAKOVANIE

Tento príspevok vznikol vďaka finančnej podpore grantu:

KEGA, 3/4295/06 Aktualizácia a modernizácia vyučovacích metód a didaktických pomôcok v študijnom odbore Biotechnika parkových a krajinných úprav s podporou informačno-komunikačných technológií, a vďaka možnosti účasti na realizácii grantového projektu ESF SOP IZ-2005/1-173: ON-LINE VZDELÁVANIE ZAMERANÉ NA E-LEARNING PRE ZVÝŠENIE KVALIFIKÁČNEHO POTENCIÁLU VYSOKOŠKOLSKÝCH UČITEĽOV.

Touto cestou chcem poďakovať Bc. Jurajovi Chlebcovi za pomoc a trpezlivosť, ktorú každodenne preukazuje pedagógom, ktorí sú ochotní pracovať v prostredí LMS Moodle, a tak zabezpečiť modernizáciu výučby jednotlivých

predmetoch, a taktiež samotným pedagógom Katedry biotechniky parkových a krajinných úprav, ktorí postupne vytvárajú podporné elektronické kurzy vzdelávania ku kontaktnej výučbe v rámci študijného programu Biotechnika parkových a krajinných úprav.

POUŽITÁ LITERATURA A INFORMAČNÍ ZDROJE

BELÁKOVÁ, T. - PALKOVÁ, Z. - OLEJÁR, M. (2007): Blended learning - Cesta ku kvalitnejšiemu vzdelávaniu. In: *Veda - vzdelávanie - prax*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, s. 34-37.

HENNYEYOVÁ, K. (2006): Predslov k slovenskému vydaniu. In: Khan, B. H.: E-learning. *Osem dimenzií otvoreného, flexibilného a distribuovaného e-learningového prostredia*. Nitra: SPU.

HILLOVÁ, D. (2006): LMS MOODLE a jeho využitie vo výučbe prakticky zameraných predmetov v štúdiom programe Biotechnika parkových a krajinných úprav. In: *CD zborník vedeckých prác a referátov z Konferencie s medzinárodnou účasťou Sídlo - park - krajina IV. Kultúrna vegetácia v sídlach a krajine*. Nitra: SPU.

HILLOVÁ, D. (2007): Modernizácia výučby kvetinnárskych disciplín. In: *Veda - vzdelávanie - prax*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, s. 97-101.

CHLEBEC, J. (2005): LMS MOODLE a jeho využitie v kontaktnej výučbe. In: http://www.fem.uniag.sk/konferencie_a_seminare/sit/2005/ prevzané 15. 3. 2006

PAGANOVÁ, V. (2007): Nové technológie v medzinárodnom vzdelávaní. In: *Veda - Vzdelávanie - Prax (2. diel)*. Nitra: UKF, s. 147-149.

RAČEK, M.: Perspektíva elektronického vzdelávania v štúdiom programe biotechnika parkových a krajinných úprav. In: *Rastlina - interiér - tvorba 2 (CD ROM)*. Nitra: SPU, s. 51-53.

ŠVEJDA, G. a kol. (2006): *Výbrané kapitoly z tvorby e-learningových kurzov*. Nitra: UKF.

ADDRESS & ©

Ing. Dagmar HILLOVÁ, PhD.

Katedra biotechniky parkových a krajinných úprav

Fakulta záhradníctva a krajinného inžinierstva

Slovenská poľnohospodárska univerzita

Tulipánová 7, 949 76 Nitra

Slovak Republic

dagmar.hilova@uniag.sk

EKONOMICKÉ PŘÍNOSY DALŠÍHO VZDĚLÁVÁNÍ PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ

Evaluation of Economics of Further Education of Pedagogic Staff

Jiří ZLÁMAL

Souhrn

Příspěvek se zabývá hodnocením efektivity dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků. Tato problematika nabývá stále většího významu vzhledem k napjatým rozpočtům většiny vzdělávacích institucí. Proces hodnocení efektivity se neustále vyvíjí od konzervativního přístupu managementu po popsané vyhodnocovací modely. V závěru je poukázáno na obtížně vyčíslitelnou hodnotu znalostí a nezastupitelnou úlohu motivace pedagogů při ovlivňování efektivity vzdělávacího procesu.

Klíčová slova: hodnocení efektivity - náklady - vyhodnocovací modely - výnosy - vzdělávací proces - vzdělávací cíle

Summary

The paper deals with the evaluation of the effectiveness of further education of pedagogic staff. This set of problems gains greater and greater importance in connection with a tight budget in the most of educational institutions. The process of the evaluation of effectiveness continues developing from the conservative approach of management to the described evaluating models. At the end of the contribution it is pointed out that it is very hard to figure out the value of knowledge and non-substitutable role of motivation of teachers in influencing the effectiveness of educational process.

Key words: evaluation of effectiveness - expenses - evaluating models - profits/returns - educational process - educational aims

1. ÚVOD

Zavádění informačních a komunikačních technologií a nových forem vzdělávání do edukačního procesu klade značné nároky na celý komplex znalostí pedagogů, týkající se jak technických dovedností, tak jejich pedagogické kompetence. Očekává se od nich, že budou efektivněji, než dosud, řídit a organizovat edukační proces s využitím celého spektra moderních forem, metod výuky a didaktické techniky při přípravě erudovaných a aktivních profesionálů, vybavených komunikativními dovednostmi, snahou o vlastní zdokonalování a další rozvoj osobnosti. Pedagog tak musí být spolutvůrcem nových rámcových a školních vzdělávacích programů, aktivním činitelem v realizaci celoživotního vzdělávání a inovátorem v oblasti vzdělávacích technologií. To vše vyžaduje již dnes jeho vysokou vzdělanost, adaptabilitu, flexibilitu a kreativitu.

V budoucnu lze dále očekávat postupné zvyšování konkurence mezi školami v důsledku úbytku studujících, způsobeného stabilizací pracovních sil, financováním vzdělávacích programů a zaváděním informačních a komunikačních technologií. Na tyto změny

musí být připraven nejen management škol, nýbrž především sami pedagogové, protože na kvalitě jejich práce bude záviset nejen počet studujících ve škole, ale i přiděl prostředků do rozpočtu školy, s tím spjatý.

Z výše uvedených skutečností vyplývá potřeba celoživotního vzdělávání pedagogů, která je deklarována například v *Koncepci dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků rezortu Ministerstva vnitra*, zpracované odborem vzdělávání a správy policejního školství. Vzdělávací aktivity však dnes nejsou levnou záležitostí a jejich realizace může v budoucnu výrazně ovlivnit rozpočty škol. Před managementem škol stojí tedy mimo jiné i úkol zabývat se vztahem mezi přínosy vzdělávacích aktivit pro školu jako celek a náklady vynaloženými na realizaci těchto aktivit.

2. TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Nejdříve je nutné konstatovat, že doba, kdy byli pedagogové vysíláni na vzdělávací aktivity „za zásluhy“ jako formu odměny s příjemným využitím společenské části nebo podle vlastního uvážení, je nenávratně pryč. Management škol je v souvislosti s relativně omezenými možnostmi rozpočtu nucen chovat

se „tržně“ a důkladně zvažovat vyslání na různé vzdělávací aktivity.

Obecně lze také pozorovat posun v oblastech zájmu od aktivit vyžadujících delší dobu transformace získaných poznatků do praxe (kurzy a semináře psychologie, rétoriky, vývoje osobnosti atd.) k aktivitám umožňujícím relativně rychlé uplatnění v edukačním procesu (kurzy a semináře zaměřené na zvýšení odbornosti v daném předmětu, metodiky výuky, zavádění informačních a komunikačních technologií atd.).

Přesné hodnocení úspěšnosti vzdělávacích aktivit je obtížné, protože výstupem nejsou změny hmotných statků (např. zvýšení prodeje výrobků u komerční firmy), ale změny v kognitivní, psychomotorické a afektivní oblasti cílů.

3. HODNOCENÍ EFEKTIVITY

Hodnocení efektivity vzdělávacích aktivit se provádí v současné době většinou srovnáváním nákladů (cestovné, ubytování, strava, kurzovné, absence pedagoga na jeho pracovišti atd.) proti přínosům (změny chování, zvýšení počtu studujících, zvýšení nabídky vzdělávacích programů atd.). Z toho logicky vyplývá, že hodnocení nákladů se provádí mnohem lépe a standardněji (vyjádření této kategorie v reálných jednotkách), než hodnocení přínosů.

Kirkpatrickova komplikovaná metoda (D. L. Kirkpatrick, americký školitel a ekonom), používaná v USA, stanoví nejprve provést podrobnou analýzu požadavků, která mimo jiné zahrnuje otázky na účel dalšího vzdělávání.

Jedná se například o otázky typu:

Je to nutné pro změny současného systému vzdělávání?

Je to nutné pro změny v chování pedagogů?

Je to nutné pro zvýšení výkonnosti pedagogů (terapeutická aplikace)?

Je to nutné pro systémové zavedení nových metod (profylaktická aplikace)?

Po provedení této analýzy na ni navazuje vyhodnocení ve čtyřech etapách:

- bezprostředně po skončení vzdělávací aktivity - nástrojem je zpravidla dotazník;
- hodnocení získaných vědomostí;
- hodnocení praktického využití získaných dovedností;
- hodnocení měřitelných výsledků.

Pokud se tedy má vyhodnotit přínos vzdělávacích programů pro danou instituci (školu), vyžaduje to náročnou a zejména velmi detailní práci s dostupnými informacemi. Na vstupní straně se objevují např. otázky zahrnutí kurzovného do nákladů (především u soukromých vzdělávacích institucí), náklady na změnu dosavadního systému, čas na realizaci požadovaných změn atd. Na výstupní straně, reflektující reálný prospěch pro organizaci, se objevují otázky vyjádření přínosu vzdělávací akce pro pedagogy, tým, předmě-

tová oddělení; otázky, jak zahrnout do kalkulace ocenění, pochvaly; dále zvýšení odborné autority pedagogů; vliv zvýšení sebevědomí na výuku. Dalšími zásadními otázkami je otázka časová, tj. za jak dlouho bude dosaženo požadovaných efektů a jak dlouho zůstane tento zkvalitněný „lidský kapitál“ ve vzdělávací organizaci.

Pro stanovení monetárního užítku jsou nezbytně nutné velmi složité matematické operace, protože, jak vyplývá z výše uvedeného, se v převážné míře jedná o odhadnuté hodnoty.

3.1 VYHODNOCOVACÍ MODELY

Pro transformaci metod do využitelné oblasti jsou používány tři doplňitelné vyhodnocovací modely:

Analýza užitečnosti - užití pro posouzení krátkodobého působení vzdělávací aktivity. Zjišťuje se souvislost mezi přenosem učiva, změnou chování (hodnota výkonu) a užitnou hodnotou. S pomocí statistických výpočtů a sestavením reprezentativního systému rovnic lze efektivně dosáhnout relativně rychlých výsledků. Časová náročnost vyhodnocení běžné vzdělávací aktivity je cca 30 minut/osobu.

Analýza nákladů a výnosů - užití pro detailní posouzení reálných přínosů vzdělávací aktivity. Je založena na principu stanovení příčiny a důsledku. Hodnota výkonu odpovídá sumě parciálních efektů, stanovovaných odděleně. Úspěch každého efektu se stanovuje pomocí pravděpodobnosti nebo jiných vhodných hodnoticích instrumentů, proto je tato analýza ovlivněna subjektivním faktorem hodnotitele a zároveň náročná na jeho kvalifikaci. Časová náročnost činí 1-5 hod/osobu.

Analýza lidských zdrojů - užití pro zjišťování dlouhodobých efektů vzdělávání. Základem hodnocení je souhrn všech osobních nákladů, včetně běžných nákladů, souvisejících s danou vzdělávací aktivitou. Časová náročnost je cca 40 hodin na přípravu a asi 1 hod/osobu. Výhodou jsou nízké náklady při opakovaném provádění analýzy (přibližně 1/3 proti dříve uvedeným metodám).

Popsané vyhodnocovací modely jsou zcela zjevně založeny na mnoha předpokladech a jejich užití není příliš rozšířeno. Evokují zatím řadu podnětů pro tvorbu a kontrolu přínosů vzdělávacích programů, tvořených na zakázku, a dále budou nabývat na významu zejména v soukromých vzdělávacích institucích, ale i ve státním školství vzhledem k redukovaným rozpočtům.

4. ZÁVĚR

Výsledky vzdělávacích aktivit při dosahování cílů zejména v afektivní oblasti jsou a i nadále budou těžko vyčíslitelnou hodnotou. Ovlivňují schopnosti „učících se“ při vnímání, komunikaci a reprodukci získaných poznatků, tedy celou efektivitu vzdělávacího procesu a měly by být také do jeho hodnocení

také zakalkulovány. Nominální vyjádření přínosů v této oblasti je stále ještě velmi relativní záležitostí.

Pro efektivní realizaci výsledků dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků ve vzdělávacím procesu je klíčovým momentem osobní zájem o zkvalitnění výuky.

POUŽITÁ LITERATURA A INFORMAČNÍ ZDROJE

BOYDELL, T. (1985): *Management self-development: A guide for managers, organizations and institutions*. Ženeva: ILO.

HAMEL, G. - PRAHALAD, C. K. (1994): *Competing for the future*. Boston: Harvard Business School Press.

KAHR, D. (2004): *Weiterbildungsseminare: Wie messbar ist der Erfolg*. Management Zeitschrift, Nr. 2, S. 73-77.

PROKOPENKO, J. (1996): *Vzdělávání a rozvoj manažerů*. Praha: Grada Publishing.

ADDRESS & ©

Mgr. Ing. Bc. Jiří ZLÁMAL, Ph.D.
Vyšší policejní škola a Střední policejní škola MV
Pod Táborem 102/5, 190 24 Praha 9
Czech Republic
spsdir@skolamv.cz

4 RECENZE · REVIEWS

Martin WEIS: *Noblesse Oblige - Vornehme Herkunft verpflichtet. Eine Sonde in das Leben und das religiös charitative Werk von ausgewählten Figuren europäischer Königshäuser.* Fürth/Bayern: Flacius Verlag, 2008, 98 s., ISBN 978-3-9240022-23-5.

V roce 2007 si celý kulturní svět připomínal významné jubileum, a to 800. výročí narození sv. Alžběty Durynské, která je patronkou a jakousi nebeskou ochránkyní charitativních sdružení, vdov, sirotků, žebračků, nemocných, trpících a lidí v nouzi. Vliv svaté Alžběty Durynské na společnost je nedostižný. Jak v minulosti, tak i dnes stále čekají nemocní, trpící a chudí na ruku a srdce těch, kteří je pohladí, pohlédnou na ně s láskou a postarají se o jejich nezákladnější lidské potřeby. Právě proto je svatá Alžběta Durynská stále živá a přítomná skrze svůj odkaz. Můžeme směle konstatovat, že i dnes by nejspíše konala to, co konala ve své době, v době středověku. Může být pro naše současníky vzorem nejenom v sociálně charitativní oblasti. Je vzorem i správně duchovně prožitého dětství a mládí, je vzorem velmi krásného vztahu se svým snoubencem a manželem, je vzorem krásného a velmi hlubokého vztahu k Bohu, je téměř nedostižným ideálem radosti v službě bližním a v každodenním plnění Boží vůle.

K počtu této výjimečné postavy evropských dějin publikoval Martin Weis v bavorském nakladatelství Flacius svou monografii, která kromě postavy svaté Alžběty Durynské připomíná i další světky a světky z evropských královských rodů.

V první části monografie si čtenáři mohou připomenout životní osudy světců a světek z královského rodu Arpádovců, rodu svaté Alžběty Durynské.

V druhé části, nazvané „Duchovní dcery svaté Alžběty Durynské“, je připomínáno několik výrazných postav světek královské krve, které byly inspirovány příkladem sv. Alžběty a tak jako ona zasvětili svůj život mimo jiné trpícím a chudobným.

V třetí části monografie poukazuje autor na předchůdce sv. Alžběty Durynské. Opět se jedná o výběr několika postav z nejpřednějších evropských královských rodů, které v duchu Kristova evangelia naplnili svůj život modlitbou, láskou k bližním a trpělivým nesením životních křížů. Všechny tyto postavy spojuje krásné heslo Noblesse oblige - to jest - urozenost zavazuje. Vždyť, jak autor ve své monografii oprávněně ukazuje, právě tyto postavy z urozených rodů svou urozenost, své šlechtictví nevnímali jen jako jakési vyšší společenské zařazení, ale především jako úkol od Boha sloužit a jít druhým lidem vzorem v následování Krista. Tím jsou stále živými vzory i pro dnešní lidi.

Kniha byla vydána ve velmi výpravném provedení a její přitažlivost zvyšují barevné fotografie z oblasti středověkého sakrálního umění. Je samozřejmé, že autor v rámci objektivní práce nezamlčuje ani nedostatky a chyby, jichž se mnozí tehdejší představitelé církve dopouštěli. Ale přece jen spolu s autorem můžeme konstatovat, že doba, o které ve své recenzované vědecké monografii pojednává, měla jednu nesmírnou přednost před dobami pozdějšími a zvláště před dobou dnešní. Tehdejší člověk měl pevnou oporu v neochvějně víře v Boha. Ano, víra v Boha byla „*nesmírnou oporou gotické duši, víra, která dnešnímu člověku, mnohdy zoufale zemdlenému a zmatenému ztrátou všeho, co by jej povznášelo z tíživého požitkářského materialismu, bolestně schází*“.

Nezbývá než si přát, aby i naši čeští čtenáři měli v brzké době možnost seznámit se s touto knihou v českém překladu.

Dr. Milena BEROVÁ
berova@vsers.cz

Martin WEIS: *Výuka náboženství v letech 1899-1989 jako ukazatel vztahu státu a katolické církve se zřetelem na českobudějovickou diecézi.* Košice: Seminár sv. Karola Boromejského v Košiciach, 2007, 114 s., ISBN 978-80-89138-81-4.

Autora této recenzované monografie není třeba zvláště čtenářům časopisu Auspicia nikterak představovat, neboť patří k jeho častým přispěvatelům. Jeho zájem se soustřeďuje především na oblast církevních dějin. Ani jeho loňská vědecká monografie se nijak nevymyká oblasti jeho badatelského zájmu.

Hlavním cílem monografie *Výuka náboženství*

v letech 1899-1989 jako ukazatel vztahu státu a katolické církve se zřetelem na českobudějovickou diecézi je, jak již prozrazuje sám název díla, dokumentovat proměny vztahu státu a katolické církve na výuce katolického náboženství se zaměřením na region jihu Čech a českobudějovickou diecézi.

Monografie je rozdělena do několika okruhů, které

odpovídají proměnám politického zřízení v Čechách tak, jak přicházely od roku 1899 do roku 1989. V každém časovém okruhu na základě odborné literatury, archivního výzkumu, shromažďování a analýzy statistických dat a tam, kde to bylo možné, i na základě svědectví pamětníků, je zachycen boj katolické církve o vliv na školní mládež a její výchovné směřování.

První tematický okruh zahrnuje léta 1899 až 1918. Je to období, které bývá mnohými současnými historiky a publicisty charakterizováno jako údobí těsného sepětí trůnu a oltáře pod příznačným názvem austrokatolicismus. Je to ale již též období, kdy se katolicismus dostává do střetu s liberalismem a tento střet se samozřejmě také odráží i ve způsobu myšlení a jednání mnohých učitelů tehdejšího školství, kteří sice na jednu stranu se zúčastňují státem nařízených katolických bohoslužeb, ale na stranu druhou se netají svou nenávisť vůči všemu katolickému jako „zpátečnickému a tmářskému“. Danou situaci asi nejlépe dokumentuje tzv. Judova aféra, zmíněná v této kapitole práce.

Druhý tematický okruh zahrnuje léta 1919-1939. Je to období první a druhé republiky, období, kdy katolická církev a nová demokratická Československá republika se snažily nalézt způsob vzájemného soužití. Bylo to období bolestných konfrontací, odpadového hnutí od katolické církve, násilných bojů o chrámy Páně, období, kdy se církev učila žít podle okřídleného hesla, že bude mít pouze tolik práv, kolik si vydobude. Bylo to ale i období velkolepých oslav milénia svatého Václava či celostátního katolického sjezdu v Praze. To vše nalézalo odraz nejenom v celostátním či diecézním životě, nýbrž i na té poslední vesnické škole, jak nám dokumentují zápisky ze školních, obecních a farních kronik.

Třetí tematický okruh se věnuje období let 1939 až 1945. Byla to léta nacistické okupace Čech a Moravy. Proto je nejdříve zmíněn nepřátelský postoj nacistů ke katolické církvi v Říši a posléze i v Protektorátu. Bylo to pro katolickou církev velmi těžké období: na jedné straně zneužití postavy velkého světce sv. Václava k propagandistickým účelům, na straně druhé zcela bezostyšné zabírání církevních škol, pronásledování, šikanování, žalářování těch, kteří si dovolili vyslovit nesouhlas s brutálními kroky národního socialismu

a rasovými zákony na ochranu čistoty árijské krve. Toto zkoumané období se vyznačuje nejenom lidskou ubohostí, zbabělostí a zlobou konfidentů, ale i velkým množstvím hrdinů víry, kteří položili svůj život na oltář církve, vlasti a národa. Na mnohých příkladech je tak dokumentována statečnost kněze, katechety, který i s nasazením vlastního života rozšiřoval českou náboženskou literaturu mezi svými farníky.

Čtvrtý tematický okruh monografie se věnuje poválečným létům 1945-1955. Bylo to období krátkého vydechnutí svobody, a nástupu úporného boje komunistů s cílem vykořenit ze srdcí dětí náboženství, které dle jejich zločinné ideologie bylo „opiem lidstva“.

Tak tomu bylo de facto až do roku 1989, s výjimkou krátkého období politického uvolnění, nazývaného jako Pražské jaro, jak je podrobně zachyceno i v pátém a šestém tematickém okruhu, věnujícím se létům 1956-1970 a 1970-1989. Bohaté archivní fondy dokládají bezpočet brutálních i rafinovaných zásahů proti těm, kteří nevzdali boj o dětské duše a i přes velké nebezpečí ukazovali, že světlo světa není ani „Truman, ani Lenin či Stalin“, ale Kristus.

Poslední tematický okruh se věnuje situaci v Čechách po roce 1989 a snaží se analyzovat současnou situaci v oblasti výuky náboženství ve světle statistických dat českobudějovické diecéze z let 1990-2005. Tato data jsou doplněna statistikou absolventů Teologické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, a to od roku 1994 až do roku 2006.

Jistě lze konstatovat, že téma této monografie je velmi obšírné a je na ně možné pohlížet z mnoha zorných úhlů. Martin Weis se správně rozhodl pro badateli opomíjený pohled na danou tematiku, a to pro výuku náboženství jako ukazatel vztahu státu a katolické církve. Vždyť výuka katolického náboženství byla téměř vždy v centru pozornosti mocných tohoto světa a mnohdy se stala i jakýmsi „lakmusovým papírkem“ vzájemných střetů rozdílných ideologií v boji o mládež jako „naději státu a národa“.

Pevně věřím, že tato monografie Martina Weise ozřejmí čtenářům dosud bílá místa naší národní historie.

Dr. Milena BEROVÁ
berova@vsers.cz

Petr BLAŽEK - Łukasz KAMIŃSKI - Rudolf VÉVODA (eds.): *Polsko a Československo v roce 1968*. Praha: Dokořán a Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2006, 361 s., ISBN 80-7363-103-1.

Publikace „*Polsko a Československo v roce 1968*“ vznikla z mezinárodní vědecké konference ve Varšavě v r. 2003. Knihu sestavili Petr Blažek, Łukasz Kamiński a Rudolf Vévoda za podpory Grantové agentury Akademie věd České republiky.

Kniha je aktuální vzhledem ke čtyřicátému výročí okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy. Polské vojenské jednotky se podílely na srpnové oku-

paci Československa, proto čeští a polští historikové zkoumají ve svých příspěvcích nejrůznější významné otázky polsko-českých vztahů v mezinárodních souvislostech. Autoři vycházejí ze studia nedávno zpřístupněných archivních pramenů a poukazují na nesouhlas polské společnosti proti násilnému potlačení Pražského jara.

Každý jednotlivý příspěvek je opatřen bohatým

poznámkový aparát. V knize je dvanáct odborných statí jednotlivých autorů, které pak končí pěti přílohami. Polští historici mají vědomosti o mezinárodním kontextu tehdejší doby. I když události v Polsku a v Československu probíhaly odlišně, přece jen zde bylo něco společného, totiž kampaň komunistických stran proti nepřítelům socialismu a proti židovskému státu. V Československu během Pražského jara měla média svobodu, v Polsku to byl pravý opak - svoboda sdělovacích prostředků byla silně omezována. Zatímco v Československu se mluvilo, vysílalo a psalo bez omezení svobody, v Polsku měli lidé strach cokoliv nahlas říci, co se politiky týče.

Na hranicích na polské straně se konaly důkladné kontroly a celníci hledali filmy a knižní publikace. Poláci projevili solidaritu s Pražským jarem dne 9. března 1968 demonstrací ve Varšavě. Objevily se transparenty a volání, že Poláci čekají na svého Dubčeka. Polské orgány se snažily izolovat své obyvatele od náklady z Československa a korespondence byla kontrolována ostražitěji.

Polská komunistická strana v čele s W. Gomuškou horlivě spolupracovala s Moskvou a připravovala se na variantu vojenské intervence do Československa. W. Gomuška, jako první tajemník strany, blokoval možnosti vývoje Polska, nebyl schopen nic měnit a intelektuálové v Polsku předvíдали, že československá vlna Pražského jara jednou udeří i v Polsku. A. Dubček se s W. Gomuškou sešel v únoru v Ostravě, kde se ho snažil přesvědčit o tom, že situace v Československu není zaměřena na oslabení vlivu a moci komunistické strany. W. Gomuška vyjádřil jasné obavy z dané situace v Československu a z působení intelektuálů, zejména spisovatelů.

Významnou postavou v Polsku byl kardinál Wyszyński, který se v březnu 1968 postavil proti násilí páchanému policii na studentech. Zdůrazňoval úctu před každou lidskou osobou a kladl důraz na přikázání lásky k bližnímu, na nenásilí, vyjádřil odpor proti lži a nenávisti. Kardinál Wyszyński si byl vědom politické síly církve, která je zřejmá až dodnes. Polští biskupové poukazovali veřejně v Polsku, že obušek není argument, žádali svobodu pro mladé uvězněné lidi a odvolání brutální síly. Snaha polských biskupů o vytvoření stavu „modus vivendi“ se přesto částečně zdařila, byl nastolen klid zbraní. A po 21. srpnu 1968 katolická církev v Polsku odsoudila vojenskou intervenci do Československa. Kněží i biskupové si byli vědomi, že tzv. demokracie udržovaná pomocí tanků a samopalů není projevem svobody, ale tyranie. Biskupové v Polsku věděli, že v SSSR nastala morální prohra a poukázali na právo na svobodu v každém národě.

Také umělecká polská komunita odsoudila vpád vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Bylo zřejmé, že události roku 1968 v Československu připravily i budoucího polského papeže na úlohu, jak jednat s komunistickým režimem. Publikace *Polsko a Československo v roce 1968* dále rozebírá skutečnost, že polská veřejnost odsoudila vojenskou intervenci do Československa, analyzuje odpor občanů Československa vůči této intervenci a nedemokratický průběh husákovského normalizačního procesu.

Knihu je možno doporučit všem studentům politologie, historie, zájemcům o tyto obory a také těm, kteří si váží svobody a demokracie.

prof. Dr. Josef DOLISTA, Ph.D., Th.D.
dolista@vsers.cz

Josef DOLISTA - Jaromír FEBER: *Filosofická antropologie*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2007, 187 s., ISBN 978-80-86708-37-9.

Na podzim 2007 se veřejnosti představila očekávaná publikace *Filosofická antropologie*, jejíž autoři jsou prof. Josef Dolista a dr. Jaromír Feber. Zvláště studentskou obcí byla tato publikace velmi kladně přijata, a to pro rozšíření studijních obzorů posluchačů VŠERS.

Josef Dolista a Jaromír Feber rozdělili tuto publikaci do dvaceti základních kapitol, které se věnují filosofii člověka a jeho pohledu na svět, ve kterém žije. První kapitoly (1-6) jsou vstupem k pochopení filosofické antropologie jako takové, kde si autoři vybírají prof. Jana Soka k bližšímu pochopení definice člověka. Druhou velkou část zaujímají kapitoly (7-11) zabírající se pěti základními znaky člověka tvořícími jeho podstatu, jež jsou: svoboda, lidská činnost, vědomí, hodnoty a morálka. Třetí skupinu tvoří kapitoly (12-15), věnující se člověku a jeho vztahu ke čtyřem základním hodnotám, jako je příroda, společnost, kul-

tura a náboženství. Do poslední, čtvrté skupiny se řadí kapitoly (16-20), zabírající se určitými specifiky tvořícími lidskou osobitost, jakými jsou lidská řeč, myšlení, humanizace, individuální existence a skutečnost smrti, která je součástí každého lidského života.

Zmíněná publikace je velmi dobře metodologicky zpracovaná a je velmi snadné se v ní orientovat, a to i díky používaným symbolům, které jsou velkou pomocí při studiu. Autoři vybrali pět důležitých symbolů, které označují začátek kapitoly, základní pojmy, výklad dílčího problému, studijní povinnou literaturu a kontrolní otázky a testy. Při konzultaci se studenty jsem byl vícekrát mile informován o praktičnosti této učebnice jak pro její metodologii, tak pro její srozumitelnost a pochopitelnost.

Chci zde poděkovat oběma autorům této vysokoškolské příručky za čas strávený při její tvorbě. Jako

jeden z přednášejících filosofické antropologie mohu docenit její přínos jak pro sebe, tak pro studenty, kteří z ní čerpají vědomostní poznatky pro obohacení svého obzoru z hlediska člověka a jeho pohledu na sebe i na okolní svět. Účel této publikace byl velmi dobře splněn.

Na závěr bych chtěl za mnohé poprosit a vyzvat autory této publikace o rozšíření jejího nákladu, aby

bylo možné setkávat se s touto knihou i mimo katedru vysoké školy. Určitě stojí za to, aby zaujala knižní trh, a tak byla k dispozici širšímu spektru české filosofické veřejnosti.

ThDr. Patrik MATURKANIČ, Ph.D.
maturkanic@vsers.cz

Emanuel PECKA: *Sociolog Emanuel Chalupný. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2008, 200 s., ISBN 978-80-8678-49-2.*

Ve vydavatelství Vysoké školy evropských a regionálních studií vychází další monografie jejího prvního rektora, prof. PhDr. Emanuela Pecky, CSc. Publikace byla vydána ve spolupráci s městem Tábor u příležitosti 50. výročí úmrtí prof. Emanuela Chalupného a 5. výročí působení VŠERS v Českých Budějovicích.

Autor rozdělil knihu do čtyř částí. V první části uvádí zdroje tvorby a života E. Chalupného, jimiž jsou jeho jihočeský původ, politické hodnoty, vlastenectví a spory. Druhou část nazvanou „Sociologie“ dělí na I. Česká sociologie před E. Chalupným, II. Základy sociologie a III. Statika a dynamika (Chalupný dělí celý systém v duchu Comtovy klasifikace). Ve třetí části, nazvané „Chalupný v dějinách české sociologie“, se zabývá zejména příspěvkem Chalupného k empirické orientaci české sociologie, sporem o sociologický objektivismus a poměrem Chalupného k marxismu. Na závěr uvádí použitou literaturu, která je velmi obsáhlá a lze zde mimo jiné čerpat i ze souhrnného přehledu publikační činnosti E. Chalupného.

Sociologické dílo prof. Emanuela Chalupného je dílem zakladatelským. Jako jediný český sociolog vytvořil systém sociologie, popsany ve 12 knižních svazcích. Sociologii přednášel v Praze na Svobodné škole politických nauk a v Brně na Masarykově univerzitě. Byl prvním českým sociologem, který reprezentoval tuto disciplínu v Mezinárodním sociologickém institutu v Ženevě a v Paříži. S profesorem I. A. Bláhou stáli u zrodu Sociologické revue, kterou řídili až do jejího zániku v roce 1949.

Sociologii chápal jako vědu o kultuře, o jejích činitelích, činnostech a výtvořech. Orientaci každého myslitele na obor, hodnoty a úroveň kreativity ovlivňují četní činitelé a zdroje. Mezi mnohými je však u Chalupného nezanedbatelné kulturně podnětné prostředí Tábora. Divadlo, literatura, tradice - to vše vnímavému gymnazistovi otevíralo další obzory. Na gymnáziu zastihl ještě zakladatele Martina Koláře a z mladších učitelů hvězdu gymnázia, pilného badatele Augusta Sedláčka. Když vyšla Masarykova Česká otázka, Chalupný nejen prosadil, aby byla zakoupena pro žákovskou knihovnu, ale na gymnáziu o ní referoval, ovšem „masarykovsky“ s tím, že autorovi vytkl nedocenění buditelského významu Josefa Jungmanna.

S T. G. Masarykem se setkal nejdříve jako posluchač Univerzity Karlovy, později jako spolupracovník. Při studiích na UK navštěvoval jeho přednášky, v Seznamu uváděné jako Praktická filosofie na základě sociologickém a Dějiny sociologie. Masarykův vliv na rozvoj české vědy na přelomu 19. a 20. století byl významný. Podněty, které adresoval svým posluchačům, do tohoto působení patřily. Vždyť Palacký dal národu své Dějiny. Je třeba dát mu i moderní vědu, jakou tehdy byla sociologie. Na tyto podněty vlastencky a havlíčkovsky orientovaný student z Tábora slyšel.

V roce 1905 vydal více než 400 stránkový Úvod do sociologie a připravoval se splnit svůj vlastenecký úkol napsáním systému „všeobecné sociologie“. Plnění tohoto úkolu urychlilo vypuknutí první světové války. 3. září 1914 Chalupný začal plnit tento úkol. Poslední svazek dopsal v roce svého úmrtí - v roce 1958. Vyšel posmrtně v doznívajících demokratických a více uvolněných poměrech 60. let 20. století (r. 1969 na VPA KG v Praze).

Pro Chalupného nebyla sociologie pouhým kabinetním či akademickým zájmem. Znamenala pro něj způsob života, spory o hodnoty pravdy, mravnosti a kulturnosti. Vystupoval v zájmu těchto hodnot k poznání národního charakteru, obhajoval tradice a osobnosti národního osvobozenického programu, srovnával význam českých literátů (Havlíček, Březina, Sládek, Holeček) pro emancipaci na národní úrovni.

V roce 1949 byla ukončena činnost Sociologické revue. V posledním čísle (číslo 4) byla uveřejněna fotografie E. Chalupného a následující text gratulace k 70. narozeninám: „E. Chalupný se dožívá dne 14. prosince 70 let. Sociologická revue ocenila jeho vědeckou osobnost, jeho zásluhy o českou sociologii i o její dobré jméno za hranicemi již u příležitosti jeho šedesátin. Těch zásluh od té doby značně přibýlo. Co může Sociologická revue svému spoluzakladateli a svému věrnému spolupracovníku hned od počátku přát dnes k tomu všemu, čím způsobem trvalým a nepomíjejícím ozdobil českou vědu, českou národní kulturu, jméno svého rodu i své vlastní? Nic jiného než to, aby ho milost života provázela na dalších jeho cestách a dopřála mu, aby ještě po mnohá léta svou vynikající podnětnou prací mohl sloužit své věrné lásce, socio-

logii, a skrze ni svému národu, a aby mohl vrchovatou měrou uskutečnit všechny své vědecké plány i všechny své ušlechtilé tužby osobní, pro blaho české vědy, pro čest svého národa i pro své štěstí osobní. *Salve lacta dies melirque revertere semper!*“

E. Chalupný ještě v roce 1958 krátce před smrtí dokončil předmluvu ke čtvrtému svazku IV. dílu Sociologie, kde zhodnotil z tohoto hlediska dobu po druhé světové válce. „*Oddával jsem se tehdy domněnì, že obnovená politická svoboda osvobodí také vědeckou literaturu od hrozných pout, jimiž ji svázali nacisté; v té naději mne ještě utvrdil nakladatel, jenž v podobné iluzi o situaci mi nabídl, že rychle vydá nejen moje spisy již hotové, ale i ty, které napíše budoucně. Každý spisovatel i čtenář však ví, jak ta důvěra byla zklamána, jaká potopa braku byla vzápětí vytištěna a jak tím byl katastrofálně zabrzděn vážný ruch literární.*“

Chalupný nebyl marxistou a ani se jím nestal. Jeho zkušenosti z posledních deseti let života ho však přesvědčovaly o možnosti zneužití vědecké teorie pro obhajobu sociálně patologických jevů, jakými byla cenzura a povýšení státu na cíl společnosti. Příčinu této deviace spatřoval především v tom, že se marxismu zmocnila vulgární propaganda, která toto učení zprofanovala a takto upravené pokládala a předkládala jako návod k jednání a ke zdůvodňování a ospravedlňování i protispolečenské činnosti.

Monografii pana prof. Pecky doporučuji nejen odborné veřejnosti, ale i širokému okruhu členů akademické obce. S vděčností ji jistě přijme také občanská veřejnost města Tábor.

Dr. Lubomír PÁNA, Ph.D.
pana@vsers.cz

Pavel MATEŠ - Vladimír SMEJKAL: *E-government v českém právu. Praha: Linde, 2006, 240 s., ISBN: 80-7201-614-8.*

Cílem publikace Pavla Matese a Vladimíra Smejkal je seznámit čtenáře se základními pojmy, strukturou, možnostmi a právním zakotvením procesu elektronizace veřejné správy.

Dobu, v níž žijeme, bychom mohli bez nadsázky označit jako věk internetu a multimédií. Nejvýnosnějším obchodním artiklem se stávají informace. Efektivní pružné informační systémy se pomalu, ale jistě, musejí ze sféry soukromé přesouvat i do oblasti veřejné. Jedná se o finančně a časově náročný a nákladný proces modernizace státní správy a územní samosprávy. Restaurace a transformace demokratické veřejné správy v České republice je obecně nazývána reformou veřejné správy. Zefektivnění a zkvalitnění jejího výkonu a zároveň zeštíhlení byrokratického aparátu, které je součástí tzv. třetí etapy reformy, není možné bez zavedení komunikačních a informačních prostředků moderní doby. Nejde jen o rychlost, spolehlivost a snižování nákladů, ale zejména o poskytování služeb co nejširšímu okruhu obyvatel ČR. Chápání občanů jako klientů by mělo veřejnou správu prezentovat jako otevřenou a „uživatelsky přívětivou“ vůči veřejnosti. Veřejná správa v ČR do této doby příliš proklientsky orientovaná nebyla.

Již v úvodu se autoři pokoušejí o definici významu slova e-government, neboť, jak sami uvádějí, „výraz *e-government se stal součástí newspeaku moderní společnosti natolik, že se k němu snad ani nehledá odpovídající překlad v žádném jazyce*“ (s. 9). Zaměřují se na obsahovou stránku pojmu při kontinuálním používání anglicismu. Tj. anglického výrazu, pro který sice český jazyk nemá synonymum, ale zároveň jej nepoužívá v původní formě a toto slovo počesťuje. Tak se můžeme setkat s E-governmentem, mluví se o e-governmentu, možný je i termín eGovernment. Primárně však jde o obsah pojmu, tedy o „*různé úkoly,*

kteří se zabývají elektronizací výkonu činnosti veřejné správy nebo v širším pojetí spíše orgánů veřejné moci vůbec“ (s. 9) a o „*a technologie, umožňující občanům plně se podílet na životě společensky a kulturně tvůrčích komunit včetně demokratického procesu*“ (s. 12). Vedle pojmu, který je předmětem studie, jsou zmíněny i další výrazy, jako např. e-sloužby, e-rights či e-voting. Publikaci by možná prospělo, kdyby se autoři elektronickému způsobu voleb věnovali ve větší míře.

V úvodní kapitole autoři popisují vývoj či spíše rozvoj e-governmentu v České republice a roli orgánů státní správy pověřených jeho spravováním, v neposlední řadě deskripcí vytváření právního rámce, který hodnotí jako nedostatečný (s. 22). Jsou uváděny základní právní dokumenty, které nastavily rámec pro počátek fungování e-governmentu. Vedle informačních systémů, působících na centrální úrovni (např. Portál veřejné správy), pozornosti autorů neunikly ani elektronické portály orgánů územní samosprávy (Regionální informační systém, Integrovaný regionální informační systém či portál Pusa a projekt na obecní úrovni EVA apod.). Je upozorňováno na problematiku elektronické gramotnosti občanů a na jejich nedůvěru k produktům a službám tohoto charakteru.

První kapitola popisuje státní informační politiku a možné způsoby vedení registrů v období existence státní správy a v období restaurace demokratického systému veřejné správy, tj. jak (v jaké formě - listinné, elektronické, kombinované), co (jaké právní normy), kdo (příslušně subjekty VS) a do jaké míry reguluje způsob vedení informačních systémů, možnost náhledů a využívání informací z registrů a evidencí. Je vysvětlen samotný pojem veřejný informační systém a informační systémy veřejné správy i ve vztahu k orgánům Evropské unie. Autoři dodávají, že vedení registrů v elektronické podobě je vzhledem k fungování infor-

mačného systému veřejné správy (ISVS) nejperspektivnější (s. 63).

Ve druhé kapitole je nastolena otázka bezpečnosti ISVS a to, jakým způsobem můžeme bezpečnost chápat. Autoři přiznávají, že v současné době není otázka výkladu bezpečnosti přesně vymezena. Rozsáhlým způsobem jsou analyzovány současné právní normy k ověřování bezpečnosti a právní ochrany ISVS, poukázáno je i na největší hrozby. Autoři upozorňují na nedostatečný právní rámec a „zastaralé“ právní normy (zákon č. 140/1961 Sb.), které nejsou schopny pokrýt všechny současné moderní informační delikty a opět tedy dodávají, že veřejnoprávní ochrana informačních systémů je v rámci trestního práva ČR nedostatečná (s. 76), ač má ČR vypracovanou Národní strategii informační bezpečnosti a koordinuje tyto kroky se směrnicemi mezinárodního charakteru.

Právními východisky digitalizace dokumentů se zabývá třetí kapitola. Ta upozorňuje na ten fakt, že v kontextu naší republiky to budou patrně vždy „papírové dokumenty“, které budou mít subjektivně vyšší váhu než dokumenty elektronické. Jsou jasně demonstrovány rozdíly mezi jednotlivými typy dokladů, ale bourání stereotypů ve společnosti si vyžádá větší prostor i z hlediska jejich používání před soudem jako důkazního materiálu. Velká pozornost je věnována druhým digitálních dokumentů a jejich ochranným znakům.

Na tuto problematiku navazuje čtvrtá kapitola, která se zabývá elektronickým podpisem a možnostmi jeho využití. Zároveň jsou dementovány jeho nesprávné výklady i nepodložená fakta o zneužití el. podpisu a o jeho údajně malé bezpečnosti. Jsou nastíněna úskalí, ale zároveň vysvětleny názorně a pro laika srozumitelně technické parametry el. podpisu (obyčejný x zaručený) a podmínky jeho užívání u fyzických osob a u subjektů v oblasti veřejné správy, vždy podpořené uvedením konkrétní právní úpravy (Zákona o elektronickém podpisu), a to jak v ČR, tak při styku se zahraničními partnery.

Pátá kapitola se věnuje elektronickému podání a doručování, kdy se autoři pokusili sumarizovat komu a na základě jaké právní normy je možné realizovat elektronické podání, ač je tato problematika právně upravena nejlépe.

V šesté kapitole je analyzován e-government z hlediska ochrany osobních údajů a principu minimalizace shromažďovaných dat z hlediska jejich trestní ochrany.

Konečně poslední kapitola je věnována Portálu veřejné správy, tedy „vytvoření virtuálního úřadu na bázi elektronické veřejné správy, tzv. e-governmentu“ (s. 221). Jsou popsány jeho účel, schéma, struktura, aktualizace. Dále se zde uvádí navýsost praktické informace pro běžného občana, který si může názorně představit, v jakém směru a v jakých záležitostech může portál využít.

V závěru publikace je přiložena praktická ukáзка řešení běžné životní situace dle návodu na Portálu

veřejné správy, která recenzované práci dodává punc praktičnosti. Tím autoři potvrzují svůj záměr, aby kniha sloužila jako praktický a srozumitelný průvodce a rádce v oblasti informačních systémů veřejné správy v ČR (s. 23).

Autorům jde v první řadě o zachycení vývoje a o zhodnocení úspěšnosti či neúspěšnosti zavedení a zavádění e-governmentu v praxi. A priori se nejedná o pouhou deskripci, ale o hlubokou právní analýzu současného stavu. Autoři se snaží (a nutno dodat, že úspěšně) zkoumat z hlediska práva děje a procesy, které již proběhly. Velmi obratně také předvídají možné varianty budoucí vývoje.

S ohledem na to, že publikace byla vydána v roce 2006 a autoři tedy svou práci zakončili v tomto časovém období, je velice zajímavé, že realizaci většiny prognózovaných změn, trendů a novinek můžeme v současné době opravdu pozorovat. Jedná se například o pilotní projekt Ministerstva vnitra CZECH POINT.

Autoři kromě právní analýzy uskutečněných kroků nezapomínají na politické klima a politickou vůli (či nevůli) státních představitelů. Ti byli a stále jsou klíčovými hybateli v procesu elektronizace veřejné správy. Stěžejním faktorem je i vzájemná komunikace mezi úřady veřejné správy, která je též zmíněna.

Autoři e-government neglorifikují. Nastavují tomuto systému pomyslné zrcadlo, ve kterém se objevují jak pozitiva, tak i negativa a možná úskalí, problémy různé povahy, se kterými je nutné se vyrovnat. Jelikož je jedním ze základních definičních znaků moderní veřejné správy i z pohledu EU transparentnost, poukazují zejména na minimální možnosti ovlivňovat elektronický průběh administrativy veřejné správy, tj. na omezené možnosti snižování míry korupce.

Autoři jsou v analyzované problematice erudovanými odborníky, o čemž mimo jiné svědčí jejich dosavadní rozsáhlá publikační činnost. Přesto by se v práci daly najít drobnosti. V úvodu (s. 13) a téměř v samém závěru práce (s. 194) se autoři dopustili drobné mystifikace čtenářů, když Českou republiku a ostatní demokratické právní státy označují za státy moderní. Z hlediska vědy politické dochází již v průběhu 80. let 20. století k přechodu z centralizované, moderní, industriální společnosti ke společnosti postmoderní a postindustriální. To je i základní krok pro nastartování nejen procesu dekoncentrace, ale zejména decentralizace v evropském kontextu (v ČR samozřejmě až po pádu komunistického režimu).

Z mého hlediska by se jako vhodný krok jevilo umístění seznamu použitých zkratk na začátek práce. Ty se v textu hojně vyskytují a čtenáři by byl k dispozici ucelený přehled, který by napomohl ke zlepšené orientaci v textu.

Nezvyklé je též použité číslování poznámek pod čarou. Autoři použili systém separovaného číslování pro každou kapitulu zvlášť. Z hlediska přehlednosti textu je to krok logický, čtenář však na něj mohl být upozorněn poznámkou v úvodu.

Přínos recenzované knihy pro laickou a zejména pro odbornou veřejnost je nezpochybnitelný. Knihu Pavla Matese a Vladimíra Smejka lze doporučit všem, kteří se zajímají o problematiku e-governmentu v kontextu České republiky. To dokládá i fakt, že recenzent není sám právníkem, nýbrž teoretikem v oblasti politických věd, což dokazuje jistou univerzálnost textu.

Publikace je určena především těm čtenářům, kteří již mají jisté znalosti o základních aspektech procesu elektronizace veřejné správy a své vědomosti si chtějí utřídit či rozšířit.

PhDr. Mirka PITROVÁ
mpitrova@kap.zcu.cz

5 VARIA

NĚKOLIK POSTŘEHŮ K PRVNÍ VOLBĚ PREZIDENTA

Ve dnech 8. a 9. února 2008 proběhla ve Španělském sále Pražského hradu volba prezidenta republiky. Byla první, nepřinesla žádný pozitivní výsledek a setkala se povětšinou s negativními ohlasy pozorovatelů. Šlo opravdu o frašku nedůstojnou Parlamentu České republiky, nebo se naši zákonodárci setkali s opravdovými ústavněprávními problémy, které nebylo možné jednoduše řešit? Kloním se spíše k první variantě.

Podle Ústavy České republiky volí prezidenta republiky Parlament na společné schůzi obou komor, tedy Poslanecké sněmovny a Senátu. Volba se koná v posledních třiceti dnech volebního období úřadujícího prezidenta, neuvolní-li se úřad dříve. Ústava dále upravuje v nezákladnějších rysech volbu prezidenta; ta může proběhnout maximálně ve třech kolech. Nebyl-li prezident republiky zvolen ani ve třetím kole, konají se nové volby. Podrobnosti upravuje zákon o jednacím řádu Poslanecké sněmovny.

Než naši zákonodárci dospěli k vlastní volbě prezidenta, proběhlo hned v první den volby několik hodin obstrukcí a zbytečného dohadování se o tom, zda volba má být tajná, nebo veřejná.

Obecně lze konstatovat, že k vymoženostem demokratického právního státu patří institut tajné volby. Ta umožňuje voličům nebo v daném případě volitelům, aby podle svého nejlepšího vědomí a svědomí a bez nebezpečí nátlaku a vydírání ze strany kohokoli třetího zvolili toho svého „nejlepšího“ kandidáta, ať už se jedná o prezidenta republiky nebo senátora, politickou stranu či koalici. V konkrétním případě to plně odpovídá článku 26 Ústavy, který zakotvuje tzv. volný mandát poslanců a senátorů - při jeho výkonu nejsou vázáni žádnými příkazy, vykonávají jej osobně a v souladu se svým slibem. Byť můžeme legitimně diskutovat o odpovědnosti poslance či senátora k politické straně, za kterou byl do Parlamentu zvolen, či k jejímu volebnímu programu, jedná se o odpovědnost morální, nikoli právní, a i v takovém případě by měl mít onen poslanec či senátor možnost korigovat ne vždy nutně správný a čestný názor strany svým osobním přesvědčením. To samozřejmě nevylučuje možnost uplatnění volby veřejné, ale ta by měla být odsunuta spíše do pod-

puřné pozice tam, kde se bude jevit účelnější než volba tajná.

Zákon o jednacím řádu Poslanecké sněmovny upravuje ve své příloze č. 2 jak volbu prezidenta republiky tajným hlasováním (na prvním místě), tak volbu hlasováním veřejným. Který druh hlasování použít, zákon neřeší, ponechává to na zákonodárcích. V takovém případě platí ustanovení § 79 odst. 2, které stanoví, že pro jednání společné schůze obou komor Parlamentu se použije právě tento zákon.

Jeví se jako nepochopitelná sáhodlouhá diskuze zákonodárců o tom, jak rozhodnout o způsobu hlasování, zda mají hlasovat obě komory odděleně nebo dohromady. Ze shora uvedeného vyplývá, že správnou je varianta druhá. Naši poslanci a senátoři si snad mohli dávno před vlastní volbou ujasnit, že budou rozhodovat o způsobu volby v počtu 281 zákonodárců (v případě přítomnosti všech). V právním státě by mělo být samozřejmostí, že je naprosto nezbytné respektovat zákon, byť to za dané situace v Parlamentu povede k nepříliš šťastnému užití veřejného hlasování při volbě prezidenta.

Netřeba ovšem na druhou stranu pochybovat o tom, že veřejná volba byla převážně levicovou částí politického spektra prosazována proto, aby měli předsedové stran dozor nad hlasováním svých členů a dovolím si vyjádřit domněnku, že v případě tajného hlasování by byl prezident republiky zvolen napoprvé.

Nedůstojná atmosféra, obstrukce a protahování jednání Parlamentu nedůvodnými přestávkami směřujícími k prodloužení volby prezidenta do druhého dne, mediální předvádění se především ze strany sociálně demokratických zákonodárců a jejich úsměvně (ne)podložená napadání „druhé strany“ rozhodně nepřispěly ke zlepšení pověsti České republiky za hranicemi země. Při nepříliš veselém konstatování o průběhu prvního kola prezidentských voleb však nezapomínejme na vlastní odpovědnost při volbách a neuchylujme se nadále k „hospodským nadávkám“ na vše a na všechny. Jací voliči, taková politická reprezentace!

JUDr. Ing. Tomáš BOUZEK
bouzek@bouzekkotel.cz

KONFERENCE MEZINÁRODNÍ MIGRACE V EVROPSKÉM KONTEXTU

Academia Rerum Civilium - Vysoká škola politických a společenských věd, s.r.o. v Kolíně a Informační kancelář Rady Evropy v Praze pořádají každým rokem velkou mezinárodní vědeckou konferenci s tematikou lidských práv. První akcí byla konference *Lidská práva a svobody v demokratické společnosti* v roce 2006, pořádaná pod záštitou předsedy Senátu Parlamentu České republiky MUDr. Přemysla Sobotky.

V roce 2008 se konference, nazvaná *Mezinárodní migrace v evropském kontextu* a pořádaná pod záštitou ministryně vlády České republiky MUDr. Džamily Stehlíkové a za účasti místopředsedy vlády Slovenské republiky doc. PhDr. Dušana Čaploviče, DrSc., konala v Kolíně ve dnech 15.-16. května. Konference se konají tradičně za přítomnosti zástupců ze všech zemí „Visegrádské čtyřky“. Tak tomu bylo i letos, i když zástupci Polska a Maďarska vystupovali pouze v rámci diskuse.

Konference se zúčastnila řada hostů, např. PhDr. Dana Beková, ředitelka Informační kanceláře Rady Evropy v Praze, MUDr. Zdeněk Kalvach, CSc., náměstek ministryně vlády České republiky, již zmíněný doc. PhDr. Dušan Čaplovič, DrSc. či Jiří Buřič, starosta města Kolín.

Jednání probíhalo jak v plénu, tak v sekcích. Jednotliví přednášející se zabývali následujícími tématy: doc. PhDr. Ján Liďák, CSc., ARC - VŠPSV Kolín, mezinárodní migrací jako problémem současných globalizačních procesů; PhDr. Lukáš Valeš, Ph.D., Vysoká škola Newton College v Brně, mezinárodní migrací a problémem identity; doc. PhDr. Svetozár Krno, CSc., Univerzita Konstantina Filozofa v Nitře, Evropou v migračním chaosu; PhDr. Helena Nosková, CSc., Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Československem a mezinárodní migrací ve 20. století; prof. PhDr. Rastislav Tóth, CSc., ARC - VŠPSV Kolín, migranty a vládnutím; Ing. Stanislav Filip, Ph.D., Vysoká škola ekonomie a managementu veřejné správy v Bratislavě, nelegální migrací ve výchovně vzdělávacím procesu studentů Vysoké školy ekonomie a managementu veřejné správy v Bratislavě; Mgr. Radoslava Brhlíková, Ph.D., Univerzita Konstantina Filozofa v Nitře, migrační politikou Evropské unie; Mgr. Dana Hellová, Univerzita Palackého v Olomouci, integrací imigrantů v evropském kontextu a analýzou úspěchů a nedostatků multikulturalismu ve Velké Británii; Dr. Mgr. Lubomír Pána, Ph.D., Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s. v Českých Budějovicích, migrací Čechů do zemí Evropské unie; Mgr. Lukáš Novotný, Ph.D., Sociologický ústav Akademie věd ČR, Turky v Německu; JUDr. PhDr. Marek Čejka, Ph.D., ARC - VŠPSV Kolín, 60. výročí migračních událostí na Blízkém východě; Mgr. Jarmila Androvičová, Univerzita Mateje Bela

v Bánské Bystrici, problematikou nucené migrace v evropském prostoru; prof. Dr. Joachim Ošínski, Vysoká škola ekonomická ve Varšavě, sociálními a kulturními důsledky emigrace Poláků do Velké Británie a Irska; doc. PhDr. Milan Katuninec, Ph.D., Trnavská univerzita v Trnavě, vztahem Slovenska a ekonomické migrace v Evropské unii; doc. PhDr. Jozef Lysý, CSc., ARC - VŠPSV Kolín, současnou migrací v zrcadle etnogeneze; doc. PhDr. Ivan Dubnička, Ph.D., Univerzita Konstantina Filozofa, kulturním a náboženským rozměrem migrace; PhDr. Vladimír Srb, ARC - VŠPSV Kolín, retrospektivním pohledem na migraci v českých zemích; PhDr. Jan Kalous, ARC - VŠPSV Kolín, stalinovým konceptem národnostní otázky a politické migrace; Bc. Gabriela Hrabaňová, Kancelář Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity, migrací Romů, jejichmi stereotypy a historickými souvislostmi; PhDr. Soňa Brezníková, Ekonomická univerzita v Bratislavě, příčinami migrace Romů ze Slovenska do zemí EU; Bc. Lucie Horváthová, Univerzita Pardubice, migrací Romů po roce 1989; Mgr. Klára Zubíková, ARC - VŠPSV Kolín, kulturními, společenskými a uměleckými aspekty migrace Židů v českých zemích a na Moravě v pozdním středověku a novověku; Mgr. Miroslav Kupkovič, Ekonomická univerzita v Bratislavě, animočním charakterem slovensko-maďarských vztahů a hledáním jeho příčin; PhDr. Gabriela Bérešová, Ph.D., Univerzita Komenského v Bratislavě, migrační politikou Slovenské republiky; PaedDr. Emília Vokálová, CSc., Ekonomická univerzita v Bratislavě, problematikou právního postavení islámské menšiny na Slovensku; Eric Leško, Univerzita Konstantina Filozofa v Nitře, holandskými zkušenostmi s migrací; PhDr. Dagmar Hoscheková - PhDr. Michal Dobřík, Ph.D., Univerzita Mateje Bela v Bánské Bystrici, ilegální migrací jako bezpečnostním rizikem; Elena Dřízová, CSc., Univerzita Konstantina Filozofa v Nitře, sociálním zabezpečením v Evropské unii; doc. PhDr. Daniela Ježovicová, Ph.D., Univerzita Mateje Bela v Bánské Bystrici, migrací z pozice konzervatismu; prof. PhDr. Jan Škaloud, CSc., ARC - VŠPSV Kolín, fenoménem migrace jako takové; PhDr. Martina Bolečeková, Ph.D., Univerzita Mateje Bela v Bánské Bystrici, lidskoprávní dimenzí integrace imigrantů; Dr. Izabela Zawislińska, Vysoká škola ekonomická ve Varšavě, ekonomickými aspekty emigrace Poláků do Velké Británie a Irska.

Konference umožnila konfrontovat pohledy odborníků z různých zemí Evropy na problematiku lidských práv. V široké škále nabídl tématu spojená s migrací a umožnila srovnat tuzemské přístupy se zkušenostmi z Evropy, zejména z ostatních států

„Visegrádské čtyřky“. Je potřeba ocenit také finanční a organizační zajištění celé akce. Z konference, podobně jako v minulých letech, bude vydán

sborník příspěvků.

Dr. Lubomír PÁNA, Ph.D.
pana@vsers.cz

ODBORNÍCI MEZINÁRODNÍ KONFERENCE O BEZDOMOVECTVÍ SE SHODLI: RECEPT NA VYŘEŠENÍ PROBLEMATIKY BEZDOMOVECTVÍ ZATÍM NEEXISTUJE

Problematika lidí bez přístřeší a sociálně vyloučených ze společnosti v Praze, ale i v celé Evropě byla hlavním tématem první Mezinárodní konference o bezdomovectví, kterou spolupořádala Vysoká škola evropských a regionálních studií v Českých Budějovicích v Praze 22. května 2008. Profesor Josef Dolista, rektor VŠERS, konferenci nejen zahájil a řídil, ale i vystoupil v jejím průběhu s odborným příspěvkem *Církev a bezdomovectví*.

Celkově se téměř 180 odborníků shodlo na tom, že účinný recept na vyřešení problému bezdomovectví zatím neexistuje, ale že je možné nalézt alespoň řešení v oblasti prevence nebo následné pomoci. Proto uvítali aktivitu hlavního města Prahy a její návrh Akčního plánu na řešení problematiky bezdomovectví. „*Je zaměřen z části na prevenci, která by napomáhala řešit problémy a příčiny lidí dříve, než se ocitnou na ulici. Větší část se ale zabývá pomocí bezdomovcům k návratu do běžného života,*“ popisoval projekt radní pro sociální oblast Jiří Janeček.

Návrh Akčního plánu má nabídnout komplexní řešení problematiky bezdomovectví. Zabývá se prevencí, pomocí, ale i represí. Vychází z jednotné evidence sociálně slabých osob. „*Evidenci si vede většina organizací, které se touto problematikou zabývají. Chybí ale propojení mezi těmito subjekty, aby mohla být pomoc cílenější a efektivnější,*“ vysvětlil potřebu vytvoření jednotné evidence radní Janeček. Dále se Akční plán zabývá lékařskou péčí kvůli většinou špatnému zdravotnímu stavu některých bezdomovců a jejich přístupu k nutné léčbě. „*Jako účelné se jeví mobilní ambulance,*“ upřesňuje radní Janeček.

Problematiku zaměstnávání by mělo řešit například vytvoření mobilních pracovních stanovišť. Většinou by se jednalo o mobilní stanoviště, kde by lidé bez přístřeší pod dohledem terénních pracovníků měli v rámci úklidových prací možnost postupně se zapojovat do práce. Poté by se z těchto lidí, kteří se uplatní, měl vytvořit úklidový tým, který by byl využíván k těmto činnostem na exponovaných místech hlavního

města. Další pracovní příležitosti mohou lidé bez přístřeší získat v rámci projektu Aktivizace, financovaného Evropským sociálním fondem. V rámci Akčního plánu by měla vzniknout také bezplatná telefonní linka Hot-line, která by měla sloužit k získávání podnětů od Pražanů a přispět k řešení jejich problémů s bezdomovci. Vytvořit by se měl také specializovaný sociálně-prevenční tým, dále specializovaný tým městské policie, Centrum integrované pomoci bezdomovcům a organizace prevence proti vystěhování. „*Právě prevence je velmi důležitou složkou, aby se omezil počet bezdomovců na ulici,*“ konstatovala Renate U. Kitzmanová z Úřadu na ochranu bydlení ve Vídni.

„*Je dobře, že se Praha této problematice takto věnuje. Je to problém, kterým se zabývá celá Evropa,*“ hodnotil Freek Spinnewijn z Evropské federace národních sdružení pracujících s bezdomovci. Podle něj je potřeba vyvrátit řadu mýtů, které zkreslují pohled veřejnosti na problematiku bezdomovectví: „*Není totiž pravda, že podle většinového názoru veřejnosti je bezdomovec většinou muž středního věku závislý na alkoholu nebo drogách. Struktura bezdomovců se velmi změnila. Stále častěji jsou vidět mezi bezdomovci ženy, rodiny nebo dokonce rodiny s dětmi,*“ popisuje Spinnewijn. Také podle něj není pravda, že se vyspělejším společnostem podařilo snížením procenta chudých snížit i počet lidí bez domova: „*Je to podle našich zjištění právě naopak. Proto je důležité se touto problematikou zabývat a při pomoci těmto lidem vycházet z co nejpřesnějších statistik, analýz a sběru dat. Dále je důležité mít oporu v zákoně,*“ konstatoval Spinnewijn, který tím reagoval na poznámku radního Janečka o nedokonalosti české legislativy v oblasti bezdomovectví. „*Hlavním cílem Akčního plánu je ochránit Pražany před negativními dopady bezdomovectví,*“ dodal radní Janeček.

Mgr. Miroslav ŠMÍD
Miroslav.Smid@cityofprague.cz

KONFERENCE PRAŽSKÉ JARO 1968

Literární akademie Praha a Městská knihovna v Praze pořádaly ve dnech 20.-22. května 2008 v Praze mezinárodní konferenci nazvanou *Pražské jaro 1968: Literatura - film - média*.

Jednání probíhalo jak v plénu, tak v sekcích, uvedených v názvu konference.

Hlavní referáty v plénu přednesli: Aleš Haman - Česká literatura druhé poloviny šedesátých let; Milan Šmíd - Rozhlas, noviny a televize v období Pražského jara; Jan Lukeš - Filmová tvorba 1965-1969; Ludvík Vaculík - Úloha Literárních novin v šedesátém osmém roce; Ivan Klíma - Vzpomínka na Literární listy; Miloš Horanský - Protiokupační poema Ruce Goliášovy; Jarmila Cysařová - Rok 1968 na obrazovce Československé televize; Oleg Malevič - Léta 1967-1969 v dopisech mých přátel; Michal Kopeček - Polemika Milan Kundera - Václav Havel: Spory o českou otázku v letech 1967-1969; Milan Uhde - Literární Brno 1967-1969.

V sekci literatura: Alena Fialová - Spisovatelé a Pražské jaro v normalizační propagandě; Kateřina Bláhová - Svaz československých spisovatelů v letech 1967-1969; Petr Šámal - Co přineslo Pražské jaro Literárním novinám?; Michal Jareš - Rok 1968 v Liberci: Devatero kulturních dění a Václav Havel jako přívažek; Helena Kosková - Česká próza druhé poloviny šedesátých let; Joanna Gosczyńska - O koniecności nie-bycia sobą (Artystyczny melanzowel Ivana Klímy Loď jménem Naděje; Vladimír Justl - Dramaturgie Violy v letech 1966-1969; Jiří Dědeček - Texty českých písničkářů v druhé polovině šedesátých let; Pavel Šváb - Vzpomínka na léta šedesátá; Vladimír Novotný - Sešity pro mladou literaturu; Irina Poročkina - Jak zapůsobila invaze roku 1968 na literární vztahy Rusů a Čechů; Michal Pribáň - Exil cestou k osmašedesátému; Michaela Bečková - Téma hledání identity v povídkách Jaroslava Vejvody.

V sekci média: Milan Rykl - Rozhlas v letech šedesátých; David Jan Novotný - Zrození mýtu; Pavel Verner - Svoboda tisku v totalitě: krátké dobrodružství; Jiří Pitterman - Nekrolog za Filmové a televizní noviny; Lubomír Pána - Nejvýznamnější politické dokumenty Pražského jara 1968; Jan Halada - Knižní trh a čeští nakladatelé v Pražském jaru 1968;

naděje a zklamání; Jiří Pokorný - Odborový tisk 1968-1969; Dorota Bielec - Ohlas Pražského jara v polské nezávislé publicistice 70. a 80. let; Joanna Królak - Pravda vítězí, ale dá to fušku - Oslavy 1. máje 1968; Jan Svoboda - Časopis Film a doba v přípravě, průběhu a doznívání Pražského jara 1968; Petr Cajthaml - Proměny obrazu Pražského jara v televizní a tiskové propagandě nastupující normalizace; Rudolf Vévoda - Jarní probuzení: Československý rok 1968 a polský exil; Daniel Růžička - Události roku 1968 v normalizačním televizním vysílání očima „Husákova dítěte“; Petr Bednařík - Zachycení nástupu A. Dubčka a L. Svobody do funkcí v tehdejší českém tisku.

V sekci film: Radoslava Kvapilová Brabcová - Názvy filmů v proměnách času; Dan Duta - Česká nová vlna; Edgar Dutka - Český animovaný film šedesátých let prizmatem Pražského jara; Drahomíra Vihanová - Zabitá neděle (odvrácená strana); Zdena Škapová - Kritika a společensky angažovaný film; Václav Macek - Tůžba zvaná Anada; Martin Štoll - Hodokvas autenticity v českém dokumentárním filmu; Jaromír Šofr - Tvorba vizuálního konceptu filmu v souvislosti s vynálezectvím; Alice Aronová - Rozkvět a úspěchy židovské tematiky v české filmové a televizní tvorbě druhé poloviny šedesátých let a její pozvolný konec v éře nastupující normalizace; Jaromír Kallista - Vzpomínka na natáčení a další osud filmu E. Schorma Zmatek; Rudolf Krejčík - Vzpomínka na natáčení a další osud filmu Seven Days to Remember.

Bohatá diskuse probíhala nejen v reakci na přednesené příspěvky v plénu a sekcích, ale také před a po projekci filmů. Před projekcí filmu Smuteční slavnost režiséra Zdeňka Sirového vystoupila spisovatelka Eva Kantůrková. Před projekcí svých filmů vystoupili režiséři Vlastimil Venclík k filmu Nezvaný host a Rudolf Krejčík ke genezi filmu Seven Days to Remember (v angličtině jej namluvil Jiří Voskovec). Z konference bude vydán reprezentativní sborník příspěvků.

Dr. Lubomír PÁNA, Ph.D.
pana@vsers.cz

AKČNÍ PLÁN BY MĚL PRAZE POMOCI ŘEŠIT PROBLEMATIKU BEZDOMOVECTVÍ

K řešení problematiky bezdomovectví v Praze by měl přispět Akční plán, který se zabývá zejména prevencí a pomoci těmto lidem k návratu do běžného života. „Při tvorbě tohoto dokumentu jsme vycházeli ze zahraničních zkušeností, zejména Rakouska, Německa, Francie a Kanady. Zabudovali jsme do něj i stávající a již fungující zařízení, programy a projekty, jako například zavedení jednotné evidence bezdomovců. Domnívám se, že se podařilo Akčním plánem vytvořit kostru postupu k účinnému řešení problematiky bezdomovectví v Praze,“ popisoval radní pro sociální oblast Jiří Janeček, který chce tento dokument předložit ke schválení nejdříve sociálnímu výboru a poté Radě hlavního města Prahy.

V rámci Akčního plánu by měly ještě letos vzniknout pilotní projekty, jako mobilní ambulance lékařské pomoci, Job místa, úklidový tým a sociálně-prevenční tým. „Vše ale bude záležet na tom, kdy a v jaké konečné formě bude tento návrh schválen,“ podotýká radní Janeček. Podle něj by měla být Pražanům již letos k dispozici i bezplatná telefonní linka Hot line, která by jim měla pomáhat řešit jejich lokální problémy s bezdomovci. „Prostřednictvím Centra integrované pomoci bezdomovcům by měly být jejich podněty předávány terénním pracovníkům a dalším složkám v rámci Akčního plánu. Ty by na ně měly reagovat a zaměřit se na tyto lokality,“ popisoval radní Janeček.

Důležitou složkou bude právě i specializovaný sociálně-prevenční tým, který se bude zabývat zejména problematikou lidí v bytové oblasti, a to například zvládnutím placení nájemného. „Chceme tím získávat

potřebné informace, abychom mohli včas předejít případnému nárůstu lidí bez přístřeší,“ upřesnil radní Janeček. Akční plán počítá také s nárůstem terénních pracovníků, kteří jsou nedílnou součástí realizace řady projektů, zejména při zefektivnění pomoci těmto lidem a při jejich zaměstnávání. „Chceme tím přispět k větší ochraně Pražanů v souvislosti s negativními dopady bezdomovectví,“ dodal radní Janeček.

Akční plán byl projednán i na první Mezinárodní konferenci o bezdomovectví v Praze, která se konala 22. května 2008 v rámci projektu Aktivizace pracovního potenciálu sociálně znevýhodněných osob. „Akční plán Prahy využívá řadu prověřených věcí ze zemí Evropské unie, ale i mimo ni. Samozřejmě během praxe bude nutné některá jeho zaměření přizpůsobit nebo rozšířit, ale to ukáže až čas,“ hodnotil dokument v rámci jednoho z workshopů Freek Spinnewijn z Evropské federace národních sdružení pracujících s bezdomovci se sídlem v Bruselu.

F. Spinnewijn zároveň zdůraznil, jak důležitá je v tomto dokumentu úloha prevence. „Důležitou roli při řešení problematiky bezdomovectví hraje včasná pomoc, jako je například poskytnutí pomoci účastníkovi dopravní nehody, který byl zraněn. Přístup veřejnosti k tomuto zraněnému je úplně odlišný než k člověku, který se rázem ocitl na ulici. Toto myšlení je třeba změnit, protože včasnou pomocí lze proces návratu tohoto člověka značně urychlit,“ dodal Spinnewijn.

Mgr. Miroslav ŠMÍD
Miroslav.Smid@cityofprague.cz

MEDAILONEK K ŽIVOTNÍMU JUBILEU PANÍ DR. MGR. MILENY BEROVÉ

V dubnu 2008 oslavila význačné životní jubileum první pracovnice Vysoké školy evropských a regionálních studií paní Dr. Mgr. Milena Berová. Vzhledem k tomu, že byla naší spolupracovnicí od prvních dnů školy, dokonce již dávno předtím, než škola získala akreditaci (v období přípravy projektu k akreditaci), má tento medailonek osobní charakter.

Paní doktorka Berová spolupracovala na mnohých přípravných pracích a zodpovědně se podílela na zpracování řady dokumentů a podkladů, vytvářených v celém procesu projektování a akreditačního řízení naší školy. Využívala k tomu velké zkušenosti z pedagogické práce a ze vzdělávání dospělých.

Paní doktorka Berová je absolventkou Pedagogické fakulty JU v Č. Budějovicích. V letech 1987-89 pak absolvovala postgraduální studium, zakončené rigorózní zkouškou. Je spoluautorkou obsahu baka-

lářského studijního programu Mezinárodní teritoriální studia, obor Regionální studia, autorkou vzdělávacích programů pro úředníky územních samosprávných celků, akreditovaných Ministerstvem vnitra ČR, programů vstupního vzdělávání pracovníků veřejné správy a vybraných programů zvláštní odborné způsobilosti.

Na Vysoké škole evropských a regionálních studií od základu vybudovala Centrum celoživotního vzdělávání, které několik let i sama vedla. Za jejího působení na tomto úseku získala škola celostátní renomé ve vzdělávání pracovníků veřejné správy. Paní doktorka Berová se stala členem celostátní pracovní skupiny k této problematice a svou činností tak ovlivňovala úroveň a charakter tohoto vzdělávání i v širším měřítku. Počty proškolených pracovníků v tomto období a zejména ohlasy na úroveň školení

na naší škole jsou důkazem kvality její práce i práce celého týmu lektorů, který se jí podařilo vytvořit. I z těchto důvodů bylo naše Centrum celoživotního vzdělávání vyzváno k organizování kurzů v dalších krajích naší republiky.

Paní doktorka Berová na naší škole také konstitovala ediční činnost. V jejím rámci je již několik let vydáván recenzovaný časopis *Auspicia*, jehož byla po dlouhou dobu výkonnou redaktorkou, na jejích bedrech spočívala rovněž příprava a vydávání časopisu pro veřejnou správu *Věc veřejná*, dále pak celá řada vysokoškolských učebnic a odborných publikací, knih a sborníků. Jako vedoucí edičního oddělení působí paní dr. Berová na naší škole dosud a zároveň

přednáší předmět Společenský a protokolární styk.

Děkujeme paní doktorce Mileně Berové, naší dlouholeté spolupracovnici, za obětavou práci pro VŠERS a jménem všech spolupracovníků jí přejeme do dalších let pevné zdraví, hodně spokojenosti a hlavně hodně pro ni tak typického elánu při práci na naší škole.

prof. Dr. Josef DOLISTA, Ph.D., Th.D., rektor VŠERS
dolista@vsers.cz

Dr. Lubomír PÁNA, Ph.D., kvestor VŠERS
pana@vsers.cz

6 SEZNAM RECENZENTŮ PŘÍSPĚVKŮ DO AUSPICIE Č. 1/2008

Jednotliví oponenti (24) recenzovali zpravidla jeden, výjimečně dva články ze sekcí 1.–3. tohoto čísla.

- doc. PhDr. Ladislav **CABADA**, CSc. (*Západočeská univerzita, Plzeň, ČR*)
doc. Ing. Zdeněk **DYTRT**, CSc. (*Univerzita Pardubice, Pardubice, ČR*)
prof. PhDr. Jaroslav **ERNEKER**, DrSc. (*Akadémia Policajného zboru, Bratislava, Slovensko*)
prof. PhDr. Helena **FLÍDROVÁ**, CSc. (*Univerzita Palackého, Olomouc, ČR*)
doc. Ing. Josef **JANOŠEC**, CSc. (*Výzkumné centrum bezpečnosti, Brno, ČR*)
doc. JUDr. Vilém **KAHOUN**, Ph.D. (*Jihočeská univerzita, České Budějovice, ČR*)
Ing. Jakub **KINTLER** (*Ekonomická univerzita, Bratislava, Slovensko*)
Mgr. Jitka **KOMENDOVÁ**, Ph.D. (*Univerzita Palackého, Olomouc, ČR*)
doc. Ing. Jindřiška **KOUŘILOVÁ**, CSc. (*Jihočeská univerzita, České Budějovice, ČR*)
doc. Ing. Lucie **KOZLOVÁ**, Ph.D. (*Jihočeská univerzita, České Budějovice, ČR*)
Ing. Jan **LEŠTINA**, CSc. (*Jihočeská univerzita, České Budějovice, ČR*)
Mgr. Jindřiška **PILÁTOVÁ**, Ph.D. (*Univerzita Palackého, Olomouc, ČR*)
doc. PhDr. Libuše **PODLAHOVÁ**, CSc. (*Univerzita Palackého, Olomouc, ČR*)
prof. A. V. **POLONSKIJ**, DrSc. (*Belgorodskij gosudarstvennyj universitet, Belgorod, Rossija*)
prof. O. N. **PROCHOROVA**, DrSc. (*Belgorodskij gosudarstvennyj universitet, Belgorod, Rossija*)
doc. PhDr. Vladimír **PROROK**, CSc. (*Vysoká škola ekonomická, Praha, ČR*)
PhDr. Marek **PŘÍHODA**, Ph.D. (*Univerzita Karlova, Praha, ČR*)
Ing. Marta **REGNEROVÁ**, CSc. (*Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR*)
doc. PhDr. Miroslav **SOMR**, DrSc. (*v penzi, České Budějovice, ČR*)
doc. PhDr. Miroslava **SZARKOVÁ**, CSc. (*Ekonomická univerzita, Bratislava, Slovensko*)
prof. PaedDr. Gabriel **ŠVEJDA**, CSc. (*Jihočeská univerzita, České Budějovice, ČR*)
Ing. Lucie **TICHÁ**, Ph.D. (*Jihočeská univerzita, České Budějovice, ČR*)
PhDr. Jana **VAŠŤATKOVÁ**, Ph.D. (*Univerzita Palackého, Olomouc, ČR*)
doc. PaedDr. ThLic. Martin **WEIS**, Th.D. (*Jihočeská univerzita, České Budějovice, ČR*)

7 CHARAKTERISTIKA ČASOPISU A POKYNY AUTORŮM

7.1 CHARAKTERISTIKA ČASOPISU

Časopis *Auspicia* je nezávislým recenzovaným neimpaktovaným časopisem pro otázky společenských věd.

Je založen na 5 základních principech:

- řádné a přísné recenzní řízení;
- mezinárodnost;
- otevřenost;
- výběrovost;
- kontinuální zvyšování kvality.

Je zaměřený zejména na **oblast řízení, správy, administrativy** (EU, státní správa a samospráva), sekundárně i na **další společenskovední otázky**.

Je vydáván pátým rokem (od r. 2004) Vysokou školou evropských a regionálních studií v Českých Budějovicích, Filosofickým ústavem Akademie věd ČR a Jihočeskou pobočkou České společnosti pro politické vědy. Vychází dvakrát ročně. Je již zavedeným a renomovaným časopisem. Od 1. 1. 2008 je jeho šéfredaktorem PhDr. Jan Gregor, Ph.D.

V dosavadních 8 číslech bylo celkově otištěno cca 180 vědeckých a odborných článků a řada recenzí k otázkám fungování státní správy a samosprávy, EU, bezpečnosti apod. Všechna dosavadní čísla, redakční rada a další informace jsou k dispozici na webové adrese <http://www.vsiers.cz/manazereo.php>.

Uveřejňuje **původní vědecké a odborné práce** s danou problematikou. V tomto smyslu akceptuje pouze příspěvky, které nebyly dosud publikované a nejsou přijaty k publikování v jiném časopise, o čemž autor předloží prohlášení.

Obsah časopisu je strukturován takto: nejprve příspěvky z oblasti **veřejná správa, řízení, administrativa**, vč. sféry evropské integrace a bezpečnosti, dále z oboru **politologie a politické vědy**. Tuto základní kostru doplňují **vybrané příspěvky z dalších humanitních oborů**, jako např. jazykověda, historie, sociální politika apod. Čtvrtou částí časopisu jsou recenze a konečně poslední součástí je sekce **varia**, v níž se tisknou zprávy z konferencí, vědeckých a odborných akcí, anotace, informativní texty, zmínky o jubileích vědeckých pracovníků apod.

Články lze publikovat v **šesti jazycích** (češtině, slovenštině, angličtině, němčině, ruštině a polštině). U každého příspěvku musí být před jeho odesláním redakci dodržena jednotná struktura a úprava textu (vizte níže pokyny pro autory). **PŘI NERESPEKTOVÁNÍ REDAKČNÍCH POKYNUŮ K ÚPRAVĚ PŘÍSPĚVKŮ SE PŘÍSPĚVKY AUTORŮM VRACÍ K DOPLNĚNÍ A ÚPRAVÁM.** První i druhé **korektury** všech příspěvků provádí pracovníci redakce, přičemž autoři i recenzenti mají příležitost se k nim vyjádřit (recenzenti navíc k zohlednění případných doporučených úprav).

Všechny zaslané příspěvky jsou podrobeny **nezávislému, anonymnímu, objektivnímu, tajnému, avšak současně pro možné ověření transparentnímu recenznímu řízení**. Vždy dva externí oponenti dostávají k posouzení bezejmenný text a vyplní recenzní posudek. Oponenti tak neví, kdo je autorem textu (to se mohou dozvědět až po uveřejnění tohoto textu v časopisu, pokud onen text poznají) a oficiálně o tom nejsou nikdy informováni. Stejně tak se autor nedozví, kdo zpracoval posudek na jeho článek. Vybraný recenzent je vždy nejen z jiného pracoviště, ale většinou i z jiného města (či ještě lépe - státu) než autor a sám v *Auspici* zpravidla nepublikuje. Recenzenti jsou odměňováni částkou 300,- Kč (ta se jim na konci roku zasílá na číslo BÚ, uvedené v recenzním posudku, po podpisu dohody o provedení práce), autoři článků autorským výtiskem s jejich článkem. Takto profesionálně zabezpečené recenzní řízení odpovídá všem parametrům kvalitních recenzovaných (ale dokonce i impaktovaných) časopisů.

7.2 POKYNY AUTORŮM

Příspěvky lze redakci zasílat v **průběhu celého roku**. **Data uzávěrek:** 15. dubna pro 1. číslo a 15. října pro 2. číslo.

Rukopisy zasílejte na adresu:

Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s., Žižkova 4/6, 370 01 České Budějovice,
e-mail: auspicia@vsiers.cz, předmět: *Auspicia*, tel.: 00420 386 116 837.

STRUKTURA PŘÍSPĚVKU

Představuje formální členění v souladu s konvencí pro vědecké sdělení.

Nadpis (název článku) v jazyce českém (slovenském, anglickém, německém, ruském či polském) a anglickém - stručný, výstižný, poskytující jasnou informaci o obsahu článku (do deseti slov). Použít velká písmena, začínat od levého okraje. Jako první se uvede název práce v českém (slovenském, německém, ruském) jazyce, pak název práce v jazyce anglickém.

Nadpis u **recenze** uvádějte takto (vše tučně, Times New Roman, velikost 14):

1. křestní **jméno** autora /mezera/ velkými písmeny **příjmení** autora /dvojtečka, mezera/;
2. plný **název** recenzované práce kurzivou /tečka, mezera/;
3. **místo** vydání /dvojtečka, mezera/;
4. název **vydavatele** /čárka, mezera/;
5. **rok** vydání /čárka, mezera/;
6. počet **stran** / čárka, mezera/;
7. **ISBN** /tečka/.

Příklad psaní nadpisu u recenzí:

Patrik MITTER: Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2003, 190 s., ISBN 80-7044-554-8.

Jméno autora (autorů) článků se uvádí bez titulů, v pořadí – jméno, příjmení, např. Josef Novák. Příjmení se v případě potřeby opatří indexem.

Souhrn v českém (slovenském) jazyce. Jasně se stanoví cíl a metody výzkumu, stručný popis pokusů, průzkumů, výsledky a závěry. Rozsah 100 až 200 slov, tj. cca 15-20 řádků (Word – panel nabídek – Nástroje – Počet slov). Neopakuje se název článku, neuvádí se všeobecně známá tvrzení.

Klíčová slova v jazyce českém (slovenském) nemají přesáhnout 5 slov, řadí se od obecnějších ke konkrétnějším, navzájem se oddělují pomlčkou.

Summary nejprve v anglickém (německém, ruském) jazyce. Platí zde stejná pravidla jako pro souhrn v českém (slovenském) jazyce.

Key words - klíčová slova v angličtině (němčině, ruštině). Platí zde stejná pravidla jako pro klíčová slova v češtině (slovenštině).

Úvod - obsahuje nejnütnější údaje k pochopení tématu, krátké zdůraznění, proč byla práce uskutečněna, velmi stručně stav studované problematiky. Je možné uvést citace autorů vztahující se k práci, zejména z posledních let. Doporučuje se vyhnout rozsáhlým historickým přehledům.

Materiál a metodika - umožňuje zopakování popsaných postupů. Podrobný popis metodiky se uvádí tehdy, je-li původní, jinak postačuje citovat autora metody a uvést případné odchylky. Způsob získání podkladových dat se popisuje stručně.

Výsledky - zahrnují věcné, stručné vyjádření výsledků, zjištění, nálezů a pozorovaných jevů. Vedle tabulek se doporučuje používat grafů. Graf nemá být kopií tabulky, má vyjadřovat nové skutečnosti. Tabulky mají shrnovat výsledky statistického vyhodnocení (ne být přehledem jednotlivých měření). Popis výsledků má být věcný, obsahovat pouze faktické nálezy, nikoliv závěry a dedukce autora.

Diskuse - vyhodnocuje zjištěné výsledky, konfrontuje je s literárními údaji, zaujímá stanoviska, diskutuje o možných nedostatcích. Srovnává je s dříve publikovanými údaji. Vyžaduje-li to charakter práce, je možné popis výsledků a diskusi spojit do jedné stati „Výsledky a diskuse“. Pokud to autoři považují za účelné, může být do příspěvku zařazen závěr.

Závěr - zahrnuje základní informace o materiálu a metodice, stručně vystihuje nové a podstatné znaky. Je nekritickým informačním výběrem významného obsahu příspěvku, včetně statistických dat, nikoliv jen jeho pouhým popisem. Má být psaný celými větami (ne heslovitě) a nemá překročit 10 řádků.

Podle uvážení autora je možné na tomto místě uvést poděkování spolupracovníkům.

Použitá literatura a informační zdroje - se uvádí pouze ta, která byla skutečným podkladem pro napsání příspěvku. Musí odpovídat současné platné normě.

Uvádění jednotlivých titulů v seznamu literatury - abecedně podle příjmení prvních autorů.

Publikace zahrnuje:

1. velkými písmeny **příjmení** autora /čárka, mezera/ iniciála **křestního jména** /tečka, mezera/;
2. levá závorka, **rok** vydání, pravá závorka /dvojtečka, mezera/;
3. plný **název** kurzivou /tečka, mezera/;
4. **místo** vydání /dvojtečka, mezera/;
5. název **vydavatele** /tečka/.

Příklad uvedení publikace (monografie, učebnice atd.):

LATTIMORE, O. (1962): *Inner Asian Frontiers of China*. Boston: Beacon Press.

Článek z časopisu zahrnuje:

1. velkými písmeny **příjmení** autora /čárka, mezera/ iniciála **křestního jména** /tečka, mezera/;
2. levá závorka, **rok** vydání, pravá závorka /dvojtečka, mezera/;
3. plný **název** článku /tečka, mezera/;
4. **název** časopisu kurzivou nebo jeho obvyklá zkratka /čárka, mezera/;
5. číslo **ročníku** /čárka, mezera/;
6. číslo **sešitu** /tečka, mezera/ + pořadové **číslo** /čárka, mezera/;
7. zkratka **strany** s tečkou („s.“ pro češtinu, „pp.“ pro angličtinu, „S.“ pro němčinu, „c.“ pro ruštinu apod.), /mezera/;
8. **první a poslední strana** citovaného článku (mezi nimi **pomlčka**, nikoli rozdělovník (spojovník), bez mezer).

Příklad uvedení článku z časopisu:

ŠTÍCHA, F. (1990): K syntakticko-sémantické konkurenci aktivních konstrukcí. *Slovo a slovesnost*, 42, č. 3, s. 183–192.

Článek ze sborníku zahrnuje:

1. velkými písmeny **příjmení autora** /čárka, mezera/ iniciála **křestního jména** /tečka, mezera/;
2. levá závorka, **rok** vydání, pravá závorka /dvojtečka, mezera/;
3. plný **název** článku /tečka, mezera/;
4. „**In**“ /dvojtečka, mezera/;
5. **editor/editoři** sborníku + „(eds.)“ /čárka, mezera/;
6. **název** sborníku kurzivou /tečka, mezera/;
7. **místo** vydání /dvojtečka, mezera/;
8. název **vydavatele** /čárka, mezera/.
9. zkratka **strany** s tečkou („s.“ pro češtinu, „pp.“ pro angličtinu, „S.“ pro němčinu, „c.“ pro ruštinu apod.), /mezera/;
10. **první a poslední strana** citovaného článku (mezi nimi pomlčka, nikoli rozdělovník (spojovník), bez mezer / tečka/).

Příklad uvedení článku ze sborníku / kolektivní monografie:

JANČÁK, P. (1997b): Mluva v severozápadočeském pohraničí. In: F. Daneš – J. Bachmannová – S. Čmejrková – M. Krčmová (eds.), *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, s. 239–249.

Článek nebo jiný příspěvek v elektronickém seriálu

Příklady:

VŠETEČKA, R. (2008): *Český internet má rekord. Používá jej více než 6 milionů lidí*. [online]. Praha: iDNES [cit. 25. 5. 2008]. Dostupný na: <http://technet.idnes.cz/cesky-internet-ma-rekord-pouziva-jej-vice-nez-6-milionu-lidi-p4l-/sw_internet.asp?c=A080226_105146_sw_internet_vse>.

KUBROVÁ, R.: *Nástroj online marketingu*. Ikaros [online]. 1998, č. 6 [cit. 25. 5. 2008]. Dostupný na: <<http://technet.idnes.cz>>.

Odkazy v textu na literaturu či informační zdroje za textem, práce s uvozovkami - vždy uvádíme iniciálu křestního jména před příjmením; odkaz na literaturu za článkem se pak uvádí v textu článku v závorce kulaté (bezprostředně za příjmením citovaného autora), nebo i hranaté (jen číslo, které se shoduje s pořadovým číslem příslušné položky v seznamu literatury).

Příklady:

J. Novák (2008) zdůrazňuje, že... (u parafráze nemusí být uvedena strana)

J. Novák (2008: 135) zdůrazňuje, že „u přesné citace musí být uvedena strana“.

J. Novák (2008: 135) zdůrazňuje: „*U přesné citace musí být uvedena strana.*“
„*U přesné citace musí být uvedena strana*“ (Novák 2008: 135).
„*U přesné citace,*“ říká J. Novák (2008, 135), „*musí být uvedena strana.*“
N. F. Alefirenko (Алефиренко 2005: 35) отмечает, что „...“.
...zejména program Erasmus Mundus [5].

Address: (kontaktní adresa za článkem) - se uvádí jako poslední údaj v příspěvku. Obsahuje v tomto závazném pořadí:

1. řádka: titul(y) + jméno + příjmení (+ titul(y));
2. řádka: katedra/ústav
3. řádka: fakulta
4. řádka: univerzita
5. řádka: ulice + č.p., PSČ+ město (jde o přesnou adresu pracoviště (příp. bydliště))
6. řádka: stát
7. řádka: e-mail

Například:

Address:

prof. Ing. Jan NOVÁK, CSc.
Ústav managementu
Provozně ekonomická fakulta
Mendelova zemědělská a lesnická univerzita
Zemědělská 1, 613 00 Brno
Czech Republic
novak@mendelu.cz

Kontakt na autora za recenzí (zarovnává se vpravo):

Příklad:

Mgr. Miroslav ŠMÍD
Miroslav.Smid@cityofprague.cz

Jak uvádět svůj článek, otištěný v *Auspicii*, v seznamech literatury

Příklad:

NOVÁK, J. (2008): Současný vývoj českého hospodářství. *Auspicia*, 5, č. 1, s. 10–15.

TECHNICKÁ ÚPRAVA RUKOPISU

Způsob záznamu:

Rozsah: max. 5 stran

Elektronická podoba: **.txt, .doc, .rtf** na disketě PC 3,5“ nebo CD

Tištěná podoba: k disketě či CD nutno přiložit dva vytištěné exempláře

Způsob psaní textu:

Velikost písma: 12 pt, řádkování 1,5, formát A4, okraje 2,5 cm

Neformátovat, neboť veškeré formátování se v sázecím programu ruší.

Entrem oddělovat pouze odstavce, odstavce neodrážet, ani neoddělovat mezerami.

Nestránkovat, čísla stránek zaznamenat na doprovodný vytištěný text.

Mezitoluky neoddělovat mezerami. Názvy kapitol a mezitoluky psát minuskami /malými písmeny/. Text nesmí obsahovat žádné efekty, nepoužívat písmena tučná, podtržená či barevná. Nutnost těchto efektů vyznačte ve vytištěném dokumentu. Jména pište v plném znění. Nadpisy či potřeby zvýraznění textu – nepodtrhávejte.

Odkazy neuvádějte pod čarou na téže straně, ale na konci rukopisu!!

Fotografie, ilustrace, loga:

Fotografie a kresby předávejte:

- a) v originále, ostré a nepoškozované, očíslované na zadní straně tužkou. Obrázky převzaté z časopisů (výstřížky apod.) nebudou přijímány;

b) v elektronické podobě, skenované na rozlišení 300 DPI, uložené ve formátech **.tif** nebo **.eps** pod čísly, např. **foto-1.tif**

Loga: předávejte ve vektorových formátech **.ai, .eps, .cdr, .wmf**

Obrazové dokumenty nezařazujte do textového souboru, uložte je do zvláštního souboru. Na konec textového souboru však zařaďte seznam popisek k fotografiím, např. Foto 1: popisek. Na fotografii musí být odvolávka v textu.

Tabulky:

Tabulky uvádějte na závěr rukopisu. Vodorovnými linkami oddělte pouze záhlaví a konec tabulky, nikoliv řádky. Sloupce se linkami neoddělují. Vysvětlivky pište pod tabulkou. Na tabulku musí být v textu odvolávka.

Závěrečné upozornění:

Autor odpovídá za jazykovou a gramatickou správnost textu. Redakce podrobuje rukopisy recenzím dle vlastního uvážení. Rukopisy, jejichž úprava nesplní uvedené požadavky nebo budou v rozporu s etickými zásadami pro publikování, nebudou přijaty. Přijetím a otištěním rukopisů nebere na sebe redakce žádné finanční závazky vůči autorovi.

Publikace vychází za podpory těchto partnerů:

doc. MUDr. Jaroslav Zvěřina, CSc.,
poslanec EP

•A•S•A•